

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HADİSLERDE KÖTÜ AHLÂK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman **Hazırlayan**
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM **Halit ARI**

MALATYA-2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

HADİSLERDE KÖTÜ AHLÂK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halit ARI

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM**

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin Yıldırım danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hadislerde Kötü Ahlak” adlı bu çalışmanın bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Halit ARI

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Yüce Allah, yaratılış amacından uzaklaşan insanları hidayete davet etmek için, peygamberleri (a.s.) görevlendirmiştir. Peygamberlere tevdi edilen görevlerin başında tevhid ve güzel ahlâka davet gelmektedir. Onlar da verilen bu görevi mükemmel bir şekilde yerine getirmişlerdir. Ümmetlerini güzel ahlâka davet etmiş kötü ahlâktan sakınmalarını telkin etmişlerdir. Yapmış oldukları telkinlerin yanında yaşantıları ile de örnek olmuşlardır. Bu konuda insanlığa büyük bir miras bırakmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de gönderiliş amacını güzel ahlâkı tamamlamak olarak tarif etmiştir. O, imkân bulduğu her an ashâbını güzel ahlâka yönlendirmiş kötü ahlâktan da uzak tutmaya çalışmıştır. Doğruluk, diğerkâmlık ve insanların arasını bulmayı öğütlerken yalan, iftira, haset, gıybet, insanların arasını bozmak için laf götürüp getirmek gibi fert ve toplumu derinden yaralayan çirkin huylardan uzak durmayı telkin etmiştir. Özellikle kötü huyların toplumda açacağı yaraya dikkat çekmiş ve ahiretteki büyük vebali noktasında uyarıda bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kötü ahlâk ve zararları ilgili uyarıları hadis kaynaklarında önemli bir yer tutmaktadır. Başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere birçok hadis kitabının âdâb ve ahlâk bölümleri altında bunlar bir araya getirilmiştir. Bu çalışmada birbirleriyle ilintili biri diğerinin meydana gelmesine sebep olan toplumun ahlâkını olumsuz yönde etkileyen birtakım etkenlerle ilgili bazı kavramlara değinilecektir. İmam-ı Gazalinin dilin afetleri olarak değerlendirdiği bu kavramlar hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yapmış olduğu açıklamalar üzerinde durulmuş, bu kavramların ahiret boyutuyla ilgili nebevî mesajların neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek yaşantısından kesitler sunulmuş, toplumun ihyası için göstermiş olduğu hassasiyete dikkat çekilmiş, bu noktadaki örnekliği ve önderliği hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmada belirtilen çerçevede *Kütüb-i sitte* kapsamında yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi kötü ahlâk türleri üzerinde durulacaktır. Bu kavramların birbirleriyle olan benzerlikleri ve toplumun ifsadındaki rolleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Hadis ve sünnette bu konuda yapılmış ikazlara ve bu ikazların toplumların çoğu tarafından bilinmesine rağmen neden

bu hasletler hala yaygın olarak devam etmektedir.”sorusuna cevap aranacaktır. Bu konudaki hadisler değerlendirilirken fert ve toplum üzerindeki tahribatlarının giderilmesi için nasıl bir çalışma ve yol takip edilmesi gerektiği üzerine durulacak ve çözümler sunulacaktır.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, metodu ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde ahlâk kavramı ve onunla ilişkili kavramlar incelenmiştir. İkinci bölümde ise kötü ahlâk örneklerinden yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk kavramları; *Kütüb-i sitte*'de geçen hadisler çerçevesinde işlenecektir. Varılan neticeler sonuç kısmına derc edilecektir.

Gerek ders döneminde gerekse konu seçiminde yardım ve yönlendirmelerini benden esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selahattin Yıldırım'a, Ders döneminde ilimlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Saffet SANCAKLI, Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR ve tezi okuyup kıymetli öneriler sunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇETİN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Halit ARI

Malatya / 2022

ÖZET

Bu çalışmada; *Kütüb-i sitte* ekseninde yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük sû-i zan, riyâ, müdâhene ve dalkavukluk gibi kötü ahlâk türleri üzerinde durulmuştur. Bu kavramların birbirleriyle olan benzerlikleri ve toplumun ifsadındaki rolleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadislerde bu konuda yapılmış ikazlara yer verilmiş ve bu ikazların birçok kişi tarafında bilinmesine rağmen neden bu hasletler toplumda yaygın olarak varolduğu? sorusuna cevap aranmıştır. Bu konudaki hadisler değerlendirilirken fert ve toplum üzerindeki tahribatlarının giderilmesi için nasıl bir çalışma ve yol takip edilmesi gerektiği üzerine durulmuş ve hadisler ışığında çözümler sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, metodu ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde ahlâk kavramı ve ahlak çeşitleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise kötü ahlâk örneklerinden yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi hususlar *Kütüb-i sitte*'de geçen hadisler çerçevesinde işlenmiştir. Varılan neticelere sonuç kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ahlâk, İyi ahlâk, Kötü ahlâk, Kötü ahlâk örnekleri.

ABSTRACT

In this study; morally bad behaviors such as lying, slander, jealousy, bullying, backbiting, hypocrisy, bad suspicion, vanity, mudahana and flattery are examined in the axis of Kutub-i sitte. The similarities among these concepts and their role on the corruption of the society are tried to be determined. The hadiths contain warnings about these issues, and although these warnings are known by many, why are these traits common in society? The answer to this question is inquired. Through the evaluation and examination of the hadiths on this subject, the path to follow in order to repair the damage on individuals and society is explored , and possible solutions are presented in the light of hadiths.

Our study consists of introduction, two chapters and conclusion. In the introduction, the subject, importance, method and sources of the study are discussed. In the first chapter, the concept of morality and its types are examined. In the second chapter, issues such as lying, slander, jealousy, humiliation, backbiting, hypocrisy, bad suspicion, mudahana, and flattery, which are examples of bad morals, are handled within the framework of the hadiths in Kutub-i sitte. The results of the study are given in the conclusion part.

Keywords: Hadith, Morals, Good morals, Bad morals, Examples of bad morals.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Amacı	5
2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM	7
AHLÂKIN ÖNEMİ VE ÇEŞİTLERİ	7
1. Ahlâk	7
1.1. Güzel Ahlâk	8
1.2. Kötü Ahlâk.....	11
1.2.1. Kötü Ahlâkın Zararları	12
1.2.2. Kötü Ahlâkı Giderme Yolları.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
HADİSLERDE KÖTÜ AHLÂK ÖRNEKLERİ	21
1. Yalan	21
1.1. Büyük Günahların Sebebi Olarak Yalan.....	23
1.2. Münafıkların Özellikleri Olarak Yalan	24
1.3. Sosyolojik Bir Vakıa Olarak Yalan.....	25
1.4. Yalan Söylerken Şakaya Başvurmak	26
1.5. Yalanın Caiz Görüldüğü Durumlar	27
1.6. Yalanın Hükümü	28
1.7. Yalandan Sakınmak.....	29
2. İftira	30
2.1. İftiraya Karşı Mümin'in Tavrı	30
2.2. İftiranın Gıybetten Farkı.....	32
2.3. Helak Eden Yedi Şeyden Biri Olarak İftira	32

2.4. İftira'nın Hükümü.....	32
2.5. İftiradan Sakınmak.....	33
3. Haset.....	34
3.1. Manevi Bir Hastalık Olarak Haset.....	38
3.2. Hasedin Salih Amelleri Yok Etmesi	39
3.3. Bulaşıcı Bir Hastalık Olarak Haset	40
3.4. Hasedin Hükümü.....	41
3.5. Hasetten Sakınmak	42
4. Nemîme (Koğuculuk).....	43
4.1. Nemîmenin Amacı.....	44
4.2. Nemîmenin Sebep Olduğu Olumsuzluklar	46
4.2.1. Şerde Yardımlaşmak.....	46
4.2.2. Emanete ve Kardeşlik Hukukuna İhanet.....	47
4.2.3. Kabir Azabına Sebebiyet	49
4.2.4. Cennete Girmeye Engel Olması	51
4.3. Nemîme'nin Hükümü.....	52
4.4. Nemîme'den Sakınmak.....	53
5. Gıybet.....	55
5.1. Hak İhlali Olarak Gıybet.....	56
5.2. Gıybet Yapmanın Sebepleri	57
5.3. Gıybet İftira İlişkisi.....	59
5.4. Gıybet Nemîme ilişkisi	59
5.5. Gıybetin Caiz Olduğu Durumlar	62
5.6. Gıybeti Edilen Kimse İle Helalleşmek.....	62
5.7. Gıybeti Engel Olmak.....	63
5.8. Gıybetin Hükümü.....	64
5.9. Gıybetten Sakınmak.....	65
6. Zülvecheyn (İkiyüzlülük)	67
6.1. İkiyüzlülük Nemîme İlişkisi	68
6.2. İkiyüzlülük Fesat İlişkisi.....	69
6.3. İkiyüzlülüğün Hükümü.....	70
6.4. İkiyüzlülüğten Sakınmak	70

7. Sû-i Zan (Kötü Zan)	71
7.1. Sû-i Zan'nın Kardeşlik Bağlarını Kesmesi	73
7.2. Sû-i Zan'ın Hükümü	74
7.3. Sû-i Zan'dan Sakınmak	74
8. Riyâ	75
8.1. Riyâ Amel İlişkisi	76
8.2. Riyânın Hükümü	77
8.3. Riyâdan Sakınmak	78
9. Müdâhene (Yağcılık)	78
9.1. Müdâhene ile Müdârat Arasındaki Fark.....	79
9.2. Yağcılık Yapmanın Hükümü	80
9.3. Yağcılıktan Sakınmak.....	81
10. Dalkavukluk	81
10.1. Dalkavukluk Yapmanın Yüzüne Toprak Saçmak	83
10.2. Dalkavukluk ve Kibir İlişkisi	84
10.3. Dalkavukluğun Hükümü	85
10.4. Dalkavukluktan Sakınmak.....	86
11. Diğer Bazı Kötü Ahlâk Örnekleri	86
11.1. Gurur.....	86
11.2. Tecessüs.....	87
11.3. Tuğyân.....	87
SONUÇ	89
BİBLİYOGRAFYA	93

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn, Bin,
Bk.	: Bakınız
bt.	: Bint
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
d.	: Doğum, doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
m.	: Milâdî
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahü anh/ anhâ/ anhüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Hadisler ahlâka dair meydana gelen ve gelmesi muhtemel sorunların giderilmesi hususunda Kur'an'ı Kerim'den sonra en büyük kaynaktır.¹ Hadis kaynaklarında ahlâkla ilgili hadisler çeşitli başlıklar altında zikredilmektedir. Edeb, Birr ve Sıla, Hüsni'l-hulk, Mekârim, Fedâil, Zühd, Rekâik, Tefsir gibi birçok başlık altında ahlâkla ilgili hadislere rastlamak mümkündür.² Ahlâkla ilgili hadisleri ihtiva eden çok sayıda müstakil eser de mevcuttur. Abdullah b. Mübarek'in *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Edebü'l-Müfred*, İbn Ebü'd-Dünya (öl. 281/894) *Zemmü'l-gıybe ve'n-nemîme*, *Zemmü'l-hased*, Beyhakî (öl. 458/1066) *Şu'abü'l-îmân* adlı eserinde kâmil bir imana sahip olmak için ne tür davranışların sergilenmesi gerektiğine değinilmektedir. Bu eser muhaddisler tarafından itibar görmüş bir eserdir. Çok sayıda ahlâki konuları içermektedir.³ Beğavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseri güvenilir hadis kaynaklarında derlemiş olduğu çok sayıda ahlâk hadisini ihtiva etmektedir.⁴ İmam Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eseri, Münzirî'nin (öl. 656/1258) *Terğib*'i gibi birçok eser güzel ahlâk ve kötü ahlâkla ilgili hadisleri içermektedir.⁵

Ahlâkla ilgili hadislerin sınırlarını belirlemek pek kolay bir iş değildir. İnsanın bizzat kendisiyle ilgili güzel veya kötü hasletler, kişinin diğer yaratılanlarla arasındaki hak ve hukukunu belirleyen ilkeleri kapsayan hadisler olarak ifade edilebilir.⁶ Kısaca yaratılan her şeyin yaratılış amaçları kapsamının içindeki ve dışındaki tüm filleri olarak ifade etmek mümkündür. Bu genellemeye hulk veya ahlâk denir. Hadis kaynaklarında hulk, kişinin imanının mükemmelliğini ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁷ Nitekim Hz. Âişe'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Mü'minlerin iman yönünden en yoğunu ahlâk bakımından en güzel olanı ve çocukluğuna karşı iyi ve yumuşak davranıp bağış bol olanıdır."*⁸ Yukarıdaki hadiste kişinin ahlâkının güzelliği, (ailesine ihsanda bulunan, çömert davranan) imanının mükemmelliğinin göstergesi olduğu açıklanmaktadır. Ahlâkın mükemmelliği de kişinin eşi ve çocuklarıyla olan ilişkisine bağlanmıştır. Kişinin kendi ailesine yapmış olduğu

¹ Ahmet Ürkmez, *Ahlâk Ekseninde Hadis* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 23.

² Ürkmez, *Ahlâk*, 24.

³ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, "Şuabü'l-îmân" (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/219-221.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne" (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260.

⁵ Ürkmez, *Ahlâk*, 24.

⁶ Ürkmez, *Ahlâk*, 25.

⁷ Suat Koca, *Hadis ve Ahlâk* (Ankara: Kuramer, 2020), 48-54.

⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İmân", 6.

iyilikler insanın karakterinin göstergesidir. Bir kimse kendi ailesine iyilik ve ihsanda bulunmuyorsa başkalarına yapmış olduğu ikram ve ihsanlar onun olgun bir kişiliğe sahip olduğunu göstermez. İyilik ve ihsana yakın akrabalarımızdan başlamak önceliğimiz olmalıdır.⁹ Daha sonra yakın komşu ve uzak komşuya doğru genişlemelidir.

Ahlâk sadece insana ait bir kavram değildir. İnsanın dışındaki varlıkların da bir hulku vardır. Yüce Allah Onların da hayatlarını yaratılış gayelerine uygun devam edebilmeleri için birtakım özellikler fitratlarına işlemiştir.¹⁰ Halk arasında mizaç olarak ifade edilen kavram hulk kelimesini tam olarak karşılamamakla birlikte bu kelimenin yerine kullanılmaktadır. Aslandaki cesaret, tilkideki kurnazlık gibi özellikler onların mizacının en belirgin özelliklerindedir.

Hulk kavramı bazı hadislerde kişinin diğer kişi ve varlıklara karşı vicdanında oluşan iyi ve kötü hasletleri ifade etmek için kullanılabilir.¹¹ Esasen hulk kavramı gönlün daralması ve inşirâhı olarak da açıklanabilir. Allah tarafından kalbin ilahi bir nurla huzur ve sükûnete ermesini sağlayan genişlik inşirâh kavramı ile ifade edilmektedir.¹² Sükûnete eren kalp başkaları hakkında hep iyilik ve güzellikleri tahayyül ettiğinden kimse hakkında olumsuz davranış sergilemez. Hulkunun niçin daraldığının farkında olmayan kimseler bunun sebebini başkalarında arayabilirler. Başkaları hakkında ileri geri konuştuğunda rahatlayacağını zannına kapılabilirler. Diliyle insanları incitecek birtakım sözler ifade edebilirler.¹³

Kişilik bozukluğu olarak da ifade edeceğimiz kötü ahlâk kişinin şahsında ve çevresinde birtakım olumsuzluklara sebep olur. Teşhis ve tedavi yollarına başvurulmasa önü alınmaz sonuçlar doğurur. Hatta eşi, çocukları ve yakın akrabası arasında fitne ve fesada sebep olacak kadar ileri safhalara kadar varabilir. Kişilik haklarının ihlali olan başkaları hakkında onların hoşlanmayacakları birtakım şeyler konuşmak kişinin dünyada ve ahirette azaba düşürülmesine sebep olur.¹⁴ Maddi tedbirlerin yanında manevi tedbirlere de başvurmak gerekir. Kendisini yaratan rabbini tanıyan ve ona sığınan kimse ondan yardım dilerse rabbi onu yardımsız bırakmaz. “Eğer dünyada ve

⁹ Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 49.

¹⁰ Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 51.

¹¹ Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 50.

¹² Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB., 2007), 5/642.

¹³ Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. Müftüoğlu Mehmed (İstanbul: Tuğra, 1989), 3/324.

¹⁴ en- Nûrr, 24/11-12

âhirette Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti."¹⁵ âyeti bu hakikati ifade eder. Şayet insan bir günaha bulaşmışsa Allah'tan af dilemeli, tövbe etmeli; kişi suçunu bilip rabbinden mağfiret dilerse O bağışlayandır.¹⁶

Güzel ahlâkı ifade eden Mekârim ve Mekârimu'l-ahlâk olgun bir mü'min olmanın ilkelerini belirten özellikleri ifade eder.¹⁷ Kişinin ahlâkının güzelliği imanının yansımasıdır. "*Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, huyu en iyi olanıdır.*"¹⁸ Mü'minlerin iman bakımından en üstünü şüphesiz Hz. Peygamberdir. (s.a.v.) Çünkü O güzel ahlâkı yaşamak ve yaşatmak için görevlendirilmişti.¹⁹ Yüce Allah peygamberlik yükünü taşıyacak şekilde yarattığı Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*"²⁰ Henüz peygamber olmadan da herkesin güvenini kazanmış olan Peygamberimiz başkalarını incitecek hiçbir davranışta bulunmamıştır.²¹

Ahlâki erdemlere sahip olan kimse toplumda değer kazanır. İyilerden olabilmek fedakârlık ister. Kendini başkasının yerine koyma ve ona göre davranmayı gerekli kılar. Kalp iyilik hamuruyla yoğrulduğunda beden iyiliklerle süslendiğinde o kimseye Allah'ın lütuf ve inayetiyle iyiliklere meyiletme, kötülüklerden sakınma ilham edilir.²² "*Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*"²³ Ahlâk güzelliği iyilikleri içselleştirmekle mümkündür.²⁴

Müslüman Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışmalı, Allah'ın sevmediği ve yasakladığı şeylerden de sakınmalıdır. Ebû'd-Derdâ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "*Kıyamet gününde mü'min kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah Teâlâ çirkin hareketler yapan, çirkin sözler*

¹⁵ en- Nur, 24/14.

¹⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 4/59.

¹⁷ Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 53.

¹⁸ Tirmizî, "Radâ", 11.

¹⁹ M.Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri (Riyâzü's-Salihîn)* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 3 / 547.

²⁰ el- Kalem, 68/4.

²¹ Selahattin Yıldırım, "Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20/1 (2022), 65-83.

²² Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/630.

²³ eş- Şems, 91/7-9.

²⁴ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/630.

söyleyen kimseden nefret eder.”²⁵ Yaratılan her canlı yaratılış amacına uygun bir yaşantı sergilemek için bu dünyaya gönderilmiştir. Eşrefî mahlûkat olan insanoğlu da rabbinin emirlerine uygun bir yaşantı sürdürebildiği oranda rabbinin hoşnutluğunu kazanacaktır.²⁶ Gizli kapalı hiçbir şey sır olarak tutulamayacaktır. Sır olarak ifade edilen, kişinin yakınlarıyla paylaştığı ve insanların bir kısmından gizlediği her şey aslında Allah’ın bilgisi dâhilindedir.²⁷ “İnsanlardan gizler de Allah’tan gizlemezler. Hâlbuki geceleyin, O’nun râzı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.”²⁸ Başka kimseleri gıyabında hoşlanmayacakları şeylerle anmamalıyız. Çünkü insan yaptıklarının tamamından sorguya çekilecektir.²⁹ “Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde insan için ne bir güç ne de bir yardımcı vardır.”³⁰ İşte o gün mü’minin imdadına güzel ahlâkının yetişeceğinin müjdesini Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle ifade edilmektedir.³¹ “Kıyamet gününde mü’min kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz.”³²

Kulun yapmış olduğu bütün ibadetler ve hasenatlar kişinin güzel ahlâk sahibi, olgun bir mü’nin olmasını sağlar.³³ İman edip salih amel işleyen kimseler kıyamet gününde öyle bir memnuniyet duyacaklar ki memnun olmadıkları bir husus kalmayacaktır.³⁴ Hz. Âişe’nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Bir mü’min güzel ahlâkı sayesinde, gündüz oruç tutup gece namaz kılan kimselerin ecrine nail olur.”³⁵

Allah Teâlâ’nın hoşlanmadığı birtakım davranışlarda bulunmak, başkalarına lakap takmak, başkaları hakkında ileri geri konuşmak, başkalarının gizli hallerini araştırmak, dedikodu, gıybet, iftira, koğuculuk gibi hasletler kişinin cezayı hak etmesinin sebeplerindendir. Bu tür davranışlar da kötü ahlâk örneklerindedir.³⁶ Peygamberimiz

²⁵ Tirmizî, “Birr”, 62.

²⁶ Osman Zeki Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi* (İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.), 3/406.

²⁷ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 2/140.

²⁸ en-Nisâ, 4/108

²⁹ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 5/598.

³⁰ et-Târik, 86/9-10.

³¹ Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, 3/408.

³² Tirmizî, “Birr”, 62.

³³ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Salihin*, 3 /557.

³⁴ el- İnşikâk, 84/25.

³⁵ Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Edeb”, 7.

³⁶ Yaşar Koca, *Darb-ı mesel* (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 90.

(s.a.v.) bu kötü hasletlerden sakınan kişinin mükâfata nail olacağını Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “*Haklı bile olsa çekişip didişmeyen kimseye cennetin kenarında bir köşk verileceğine ben kefilim. Şakadan bile olsa yalan söylemeyen kimseye cennetin ortasında bir köşk verileceğine ben kefilim. İyi huylu kimseye de cennetin en yüksek yerinde bir köşk verileceğine kefilim.*”³⁷ Rasûlullah (s.a.v.) kişinin başkası ile çekişmesinin doğru bir davranış olmadığını vurgulamaktadır.³⁸ Başkasıyla çekişmek olumsuz bir davranış ise kişilik haklarına yapılan saldırı olan nemîme, gıybet, yalan, iftira, haset, sû-i zan, riyâ, müdâhene, iki yüzlülük ve dalkavukluk gibi hasletler ne kadar büyük günahlara sebep olmaktadır. Bu çalışma kapsamında ele aldığımız kötü ahlâka ait bu kavramları irdelemeye çalışacağız. Başkaları hakkında olumsuz konuşmalardan sakınmak en önemli önceliğimiz olmalıdır. Çünkü hayatımızın her anına şahit olan görevlerini eksiksiz yerine getiren melekler vardır. “*İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında onu gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.*”³⁹ Müslüman, murakabe bilincini canlı tutmalıdır. Başkalarını rencide eden hak ihlalleri kapsamında değerlendirilecek fiil, davranış ve tavırlardan uzak durmalıdır.

1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu *Kütüb-i sitte*'de yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi kötü ahlâk ile ilgili rivayetleri tespit edilip bu hasletlerin *Kütüb-i Sitte*'nin tercemesi ve şerhlerinde nasıl değerlendirildikleri incelenecektir. Bu çerçevede kötü hasletlerin birbirleriyle olan ilintileri, birbirine benzeyen yönleri ve toplumda meydana getirdikleri travmalar, derin tahribatlar ele alınacaktır. Günümüzde bu hastalıkların gündemdeki yerlerini korumalarının sebepleri irdelenmeye çalışılacaktır. Bu hasletlerin toplumda yaygın olarak devam etmesinin tahribat boyutuna değinilecektir. Tarih boyunca varlıklarını devam ettiren ve günümüzde de hala önemli bir gündeme sahip olan bu hastalıklar kardeşlik bağlarının zedelenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla konuyla ilgili hadislerde bunların giderilmesi için Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından hangi çare ve yolların tavsiye edildiği de üzerinde durulacak bir diğer önemli husus olacaktır.

³⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 7.

³⁸ Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercemesi* (Konya, 2007), 3/550.

³⁹ el- Kâf, 50/18.

2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Kötü ahlâk ve kötü ahlâkla ilgili hadislerin sayısı ve kapsamı çok geniştir. Bunun için bu çalışmamızda bir sınırlandırma yaparak *Kütüb-i sitte* ekseninde kötü ahlâk örneklerinden yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk kavramlarıyla sınırlandırılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada hadislerin sened analizine yer verilmeyecektir. Birinci bölümünde kavramsal olarak birtakım tanımlar yapılacak, bu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri belirlenecektir. İkinci bölümde ise hadislerde kötü ahlâk çeşitlerinden birbirleriyle ilintili olan biri diğerinin oluşumuna etki eden bazı kötü ahlâk örneklerinden yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk kavramları hakkındaki hadisler tespit edilip tahlil edilecektir. Hadislerin orijinal metinlerine yer verilmemiş, daha önce yapılmış çevirilerden yararlanılarak tercümeleriyle iktifa edilmiştir. Dipnotta hadisin geçtiği temel kaynak verildikten sonra çeviri kaynağı belirtilmiştir.

Bu çalışmada başvuracağımız temel kaynaklar şunlardır: *Kütüb-i sitte*, *Kütüb-i sitte'nin Türkçesi ve Şerhleri*, (*Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, *Sünen-i Ebû Davûd Tercemesi*, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*), Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Kavramlar Sözlüğü, İmam Gazzâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, *Hadislerle İslam*, *Riyâzü's-Sâlihîn* (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri) *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, *Hadis ve Ahlâk*, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, *Fethu'l-Bârî (Muhtasar)*, *Kur'an Yolu Türkçe ve Tefsir*, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, *Tacü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, *Lisânu'l-Arab* gibi eserlerden; Yök Tez ve İsam Veritabanından yararlanılarak bu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri, farklılıkları ve benzerlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLÂKIN ÖNEMİ VE ÇEŞİTLERİ

1. Ahlâk

Ahlâk, Arapça bir kavram olup “*seciye, yaratılış, karakter, tabiat, mizâc ve huy*” gibi manalara gelip “*hulk*” veya “*huluk*” kelimelerinin çoğuludur.⁴⁰ Ahlâk Arapçada çoğul olsa da Türkçede “*evlâd*” kelimesi gibi tekil olarak kullanılmaktadır.⁴¹ Ahlâk, çeşitli yönlerden ele alınıp farklı şekillerde tarif edilmiştir.⁴²

İmam Gazzâlî ahlâkın, nefiste kararlaştırılmış bir karakterden ibaret olduğunu, insan fiillerinin düşünce ve tefekküre ihtiyaç olmaksızın oradan meydana geleceğini söyler. Gazzâlî, şayet bu karakterden meydana gelen fiiller şer’an ve aklen güzel ise ona güzel ahlâk, çirkin ise kötü ahlâk adı verileceğini belirtir. Bu fiiller karakterden değil de ârizî bir sebepten dolayı arada sırada olursa buna ahlâk denilemeyeceğini ifade eder.⁴³

Bu tanıma göre ahlâk gelip geçici bir hal olmayıp kalıcı ve yerleşik bir karakterdir. Bu özelliğinden dolayı “*İnsanın yaratılışında var olan ve yaşam boyunca insanla beraber varlığını devam eden ve ona yön veren müsbet veya menfi sonuçlarla karşılaşmasına etkide bulunan şey.*” olarak da tarif edilmiştir.⁴⁴

Bu tanımların dışında şu tanım daha çok öne çıkmaktadır: “*Ahlâk ruhta köklü bir şekilde yerleşen ve davranışların kendisinden hiçbir fikri zorlamaya ihtiyaç kalmadan kolaylıkla sadır olduğu meleke.*”⁴⁵ Böylece ahlâkın iyi ve kötü olmak üzere iki çeşidinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ahlâk konusunda çalışma yapan âlimler ahlâkı iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Güzel ahlâkı “*ahlâk-ı hasene/hamîde*”, kötü ahlâkı ise “*ahlâk-ı*

⁴⁰ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/2/1-9.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, 1997), hlk mad.; Çağrı, “Ahlâk”, 2/1-9; Veysel Özdemir, *Hadislerle Ahlâk* (İstanbul: Hikmetevi, 2020), 11.

⁴² Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk* (İstanbul: DEM, 2014), 94-120.

⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/120.

⁴⁴ Murtazâ ez-Zebîdî Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseynî, *Tacü’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferac (Kuveyt: Matbaatu’l-Hukuk, 1965), 25/252; Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 29.

⁴⁵ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı - Ahlâk Dersleri*, ed. Ali Arslan Aydın (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006), 14; Ürkmez, *Ahlâk*, 18.

seyyie/zemîme”şeklinde isimlendirmişlerdir.⁴⁶ Kitâb ve sünnette Müslümanların iyi ahlâka sahip olmaları, kötü ahlâktan uzak durmaları istenmiştir.⁴⁷ Yüce Allah’ın kötülükten sakınma yeteneği olarak ifade ettiği nefsin arındırılması sonucu meydana gelen iyi huy ve iyi davranışlar güzel ahlâk olarak ifade edilmektedir.⁴⁸ Güzel ahlâk olarak ifade edilen her şey aslında güzel ahlâkın meyveleri ve yansımalarıdır.⁴⁹ Nefsini arındırması gerekirken onu kötülüklerle gömüp kirletilmesine⁵⁰ sebep olan kötü davranış ve huylar ise kötü ahlâk olarak açıklanmaktadır.⁵¹

1.1.Güzel Ahlâk

Literatürde güzel ahlâk, ahlâk-ı hasene/hamîde şeklinde isimlendirilmiştir. Güzel ahlâk peygamberlerin gönderiliş amaçlarının başında gelmektedir.⁵² Son peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) güzel ahlâkı yeryüzüne hâkim kılmak ve tamamlamak için yaklaşık yirmi üç sene mücadele etmiştir.⁵³ Yüce Allah O’nun ahlâkı hakkında şöyle buyurmuştur: “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”⁵⁴ Hz. Peygamber insanların ahlâk bakımından en üstünüydü. O insanların en güzeli, İnsanların en cömerdi idi, en cesuru idi.⁵⁵ Güzel ahlaki tamamlayan hasletleri merhamet, takva, huşû, ihlâs, ihsan, hasbîlik, sabır, hayâ, iffet, sadakat, cömertlik, misafirperverlik, isâr, vefakârlık, ahde vefa, tevekkül, affetmek, tevazu, cesaret, kardeşlik, arabuluculuk, doğru sözlü olmak, hoşgörü, rıfk, gibi kavramlarla ifade edebiliriz.⁵⁶

Güzel ahlâk’ın özelliklerinden birisi de nefsin kişide oluşturduğu öfkeyi yutabilme erdemini göstermesidir. Hatta öfkelenmesine sebep olan kişiyi bağışlayabilmesidir. Çünkü yüce Allah’ın muttaki olarak ifade ettiği kimseler ahlâki değerleri içine sindirmiş olanlardır. Bu kimselerin özelliklerinden biri de öfke kontrolü ve insanları affedebilme olgunluğudur.⁵⁷ “*Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini*

⁴⁶ Çağrı, “Ahlâk”, 2/1-9.

⁴⁷ Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 102.

⁴⁸ eş-Şems, 91/7-9.

⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/120.

⁵⁰ eş-Şems, 91/10.

⁵¹ Çağrı, “Ahlâk”, 2/1-9.

⁵² Saffet Sancaklı, *Hadis İnkarcılığı* (İstanbul: Rağbet, 2018), 158.

⁵³ Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez, 1977), 10/61-62.

⁵⁴ el-Kalem, 68 / 4.

⁵⁵ Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987), 13/6020-6022.

⁵⁶ Komisyon, *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB, 2013), 3/11-427.

⁵⁷ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 1/672-673.

yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.”⁵⁸ Bu faziletlere sahip olan kişi nefis-i emarenin esiri olmadan karşılaştığı zorluklara karşı güçlü bir iradeye sahiptir.⁵⁹

Hız. Peygamber (s.a.v.) Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir⁶⁰ Yüce Allah Hz. Muhammed’in (s:a.v) mükemmel bir ahlâka sahip olduğunu buyurmuştur.⁶¹ O henüz peygamberlik elbisesine⁶² bürünmeden önce de örnek bir ahlâka sahipti. O bu güzel ahlâki erdemlerinden dolayı el-Emin sıfatına mazhar olmuştur.⁶³ Çünkü onun ahlâkı Kur’an’dı.⁶⁴ Kur’an’daki güzel ahlâk değerlerini kendisinde toplayan Hz. Peygamber, çirkin olan şeylerden de uzak durmuştur. Yüce Allah Hz. Peygamberi üstün ahlâk sahibi kılmış ve onu sakınması gereken huylardan da muhafaza etmiştir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) mükemmel bir ahlâka sahip olmasına rağmen namazlarında yüce Allah’tan kendisini güzel ahlâka eriştirmesi için duada bulunurdu. Hz. Ali (r.a.) Resulullah’ın (s.a.v.) şöyle dua ettiğini rivayet etmektedir: “(Allah’ım) beni güzel ahlâka eriştir. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur.”⁶⁵ Her konuda olduğu gibi ahlâkın güzelliklerini kuşanmak için de Peygamberimizin (s.a.v.) örneğine ve önderliğine muhtacız. Güzel ahlâk örneklerinin yaygınlaşmasını sağlamak kötü ahlâktan sakınmak ve sakındırmak için çaba harcamalıyız. Güzel ahlâkın yaygınlaşmadığı ortamlarda kötü ahlâk hâkim olmaktadır.⁶⁶

Hadislerde güzel ahlak fazilet kavramı ile de ifade edilir. “fazl” kelimesinden türemiştir. Fazl artmak, çoğalmak, üstün olmak gibi manalarda kullanılmaktadır.⁶⁷ Fazilet, kişiyi başkalarına karşı imtiyazlı duruma getiren şey olarak da açıklanmaktadır. Faziletin zıddı ise rezilet olarak açıklanmıştır.⁶⁸ Fazilet kavramının ahlâkla ilişkisi ayet

⁵⁸ el-Âl-i İmrân, 3/134.

⁵⁹ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 1/673.

⁶⁰ Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/381.

⁶¹ el- Kalem, 68/4.

⁶² Komisyon, *Kur’an Yolu*, 5/485.

⁶³ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Salihin*, 3/546.

⁶⁴ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez, 1983), 4/306; Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Nesâi Tercenesi* (Konya: Konya Kitapçılık, 2005), 1/535.

⁶⁵ Müslim b. Haccac, Ebu’l-Hüseyin, *el-Cami’u’s-Sahih* (Riyâd: Beytu’l-Efkari’d-Devliyye, 1998), “Mûsâfirîn”, 201.

⁶⁶ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, “Mûsâfirîn”, 201.

⁶⁷ Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseyini, *ez-Zebîdî*, 33/501.

⁶⁸ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Isfehanî, Rağîb, *ez-Zerîa İlâ Mekarimi’s-Şerîa*,” (Beryrut, 1980), 132.

ve hadislerde belirtilmiştir. Genel olarak, adalet, dürüstlük, doğruluk, ülfet, kardeşlik, teslimiyet, hikmet ve daha birçok faziletli tutum ve davranışlar vardır.⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'de fazilet kavramıyla ilgili en fazla işaret edilen kavramlardan biri de takva kavramıdır. Takvaya erişme bilmeyi ise şöyle açıklar: *“Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın. Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.”*⁷⁰

Hadis kaynaklarında fazilet kavramı ile ilgili çok sayıda hadis mevcuttur. “Kitâbu’l-Bir,⁷¹ Kitâbu’l- Edeb,⁷² Kitab’ul-Cihâd,⁷³ Kitabu’z-Zekât,⁷⁴ Kitabu’t-Teheccüd,⁷⁵” gibi pek çok babda fazilet kavramıyla ilgili hadis bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte*’deki hadislerde faziletli ameller olarak; sıla-i rahim,⁷⁶ ana babaya itaat,⁷⁷ takva,⁷⁸ tövbe,⁷⁹ selam,⁸⁰ zühd,⁸¹ sabır,⁸² şükür,⁸³ vb. birçok hususa değinilmiştir. Hatta “fezâil”ve “menâkıp” başlığının altında İslâm ahlakıyla ilgili birçok hususa değinilmiştir.⁸⁴

Hadis kaynaklarında faziletli amellerin insanı iyiliğe götürdüğü iyiliğinde kişiyi cennete götüreceğine değinilmektedir. Faziletin zıddı olan reziletin de kişiyi cehenneme götüreceğine değinilmiştir. Abdulla İbn Mes’ûd’un rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Doğruluk insanı halis iyiliğe götürür, halis iyilik de cennete kılavuzluk eder. İnsan doğruluk ede ede nihayet bu seciyesiyle siddik olur. Yalancılık da insanı fücûra, şerre götürür. Şer de cehenneme götürür. İnsan yalancılık ede ede nihayet Allah katında “kezzâb” yazılır.”*⁸⁵ Kişi faziletlerden uzaklaşıp günahlara bulaştığında tevbe etmediği takdirde kalpleri paslanır. Bu konuda Ebû

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/133-135

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/133-134

⁷¹ Müslim, “Bir”, 12, 13, 14.

⁷² Buhârî, “Edeb”, 10, 26, 27, 35.

⁷³ Buhârî, “Cihâd”, 73.

⁷⁴ Buhârî, “Zekât”, 11.

⁷⁵ Buhârî, “Teheccüd”, 17.

⁷⁶ Buhârî, “Edeb”, 15.

⁷⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 48.

⁷⁸ Buhârî, “İman”, 1; “Cihâd”, 109; “Tefsîr”, 8.

⁷⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 16.

⁸⁰ Buhârî, “Eşribe”, 28.

⁸¹ Buhârî, “Megâzî”, 17; Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 1.

⁸² Buhârî, “Edeb”, 71; “Tıbb”, 31.

⁸³ Buhârî, “Cihâd”, 102; Müslim, Sıfatü’l-Kıyame”, 19.

⁸⁴ Mustafa Çağrıncı, “Fazilet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1995), 12/268-271.

⁸⁵ Buhârî, “Edeb”, 69.

Hureyre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o günahattan el çeker, bağışlanma diler, tevbe edip Allah'a dönerse kalbi cilalanır. Eğer bunları yapmaz günah ve hataya devam ederse, siyah nokta arttırılır ve neticede bütün kalbini kaplar. İşte Allah'ın “Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur.” diye anlattığı pas budur.”*⁸⁶ Bu hadiste de görüldüğü gibi fazilet olarak ifade edilen ameller kişinin ahlâkını güzelleştirirken yalan, İftira, gıybet v.b kötü hasletler ise kişiyi kötü ahlâka sevkeder.

1.2. Kötü Ahlâk

Güzel ahlâkın zıddı olarak ifade edilen kötü ahlâk, kişinin gerek kendi gerekse başkalarının istek ve arzularına uymasındır.⁸⁷ Hevâ, fahşâ, münker, bağy, seyyie, fisk, fücür, hatîe, zulüm,⁸⁸ gibi kavramlar kötü ahlâka sebep olan kavramlardır. Gıybet, koğuculuk, dalkavukluk, alay etmek, iftira, su-i zan, tecessüs, vesvese, aldatmak, israf, bencillik, iltimas, istismar, mâlâyânî, haset, ihanet, Riyâ, kötülük, dünyevileşme, tamahkârlık gibi daha birçok kötü ahlâkın sebebi vardır.⁸⁹ Kötü ahlâk, nefsin istek ve arzularının akıl ve dini değerlerle ters düşmesidir. Hak ve hakikatten sapmasıdır.⁹⁰ Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.v.) bu konuda şöyle uyarmıştır. *“Eğer sana gelen ilimden sonra onların istek ve arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır.”*⁹¹ Onların istek ve arzularına uymanın sapıtma ve hidayetten kopma olduğu ise şöyle ifade edilmiştir. *“Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam.”*⁹² Yoldan sapan kimseler öyle dalalete sapar ki hevâlarını ilah edinmişlerdir. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Tanrısını arzusundan ibaret kılan, Allah'ın bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için) kendisini saptıracağı kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi tasavvur et. Allah'tan sonra onu kim yola getirecek, düşünmüyor musunuz?”*⁹³

Hz. Peygamber (s.a.v.) fitratı bozulmuş bir toplumu yeniden inşa etmek için gayret sarf etmiştir. O'nun mesajlarından iyi bir şekilde istifade etmek şüphesiz Hz.

⁸⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 75; İbn Mâce, “Zühd”, 27.

⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/55-56.

⁸⁸ Çağrı, “Ahlâk”, 2/2/ 1-9.

⁸⁹ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/427-640.

⁹⁰ Mustafa Çağrı, “Hevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/17/ 274-276.

⁹¹ el-Bakara, 2/120.

⁹² el-En'âm, 6/56.

⁹³ el- Câsiye, 45/23.

Peygamberi iyi tanımakla mümkündür. Hz. Peygamberin hayatı, şahsiyeti ve tebliğ metodu olan siyer onu tanımamızı sağlar.⁹⁴ Şüphesiz Hz. Peygamber döneminde de kötü ahlâk örneklerine rastlamak mümkündür. O yılmadan mücadeleye devam etmiştir. Bugün olduğu gibi o gün de nemîme gıybet, yalan, iftira, haset, sû-i zan, riyâ, müdâhene, iki yüzlülük ve dalkavukluk gibi manevi hastalıklar mevcuttu. Toplumun kaybettiği manevi değerleri yeniden canlandırmak için hep mücadele etmiştir.

Şehvet ve hırs her insanın nefsinde neşet eden hasletlerdendir. Şayet insanoğlu bunlarla mücadeleyi başarabilirse dünyada sadete ahirette mükâfata nail olur. Nefsinin hevâ ve hevesine esir olup onun istek ve arzularını tatmin etmeye çalışırsa şeytanın ağına yakalanmış olur. Hangi tarafa meylederse kalbi de orada karar kılar. Kötülüğe meyleden kişinin kalbi şeytanın konakladığı yer olur. Bu durumda şeytan o kimseye vesvese vermeye başlar. Kişiyi kendine mahkûm eder. Kişide olması gereken güzel huyların yerini kötü huylar alır.⁹⁵ Kişinin tercihi haktan yana olursa hidayeti bulur. Rotasını kaybeden gemi gibi yanlış sulara gezinen ise dalalete sapar.

Kuran'ı Kerim yanlış mecralarda gezinen kişilerin hazin örneklerinden bahseder. Geçmiş kavimlerin helakine sebep olan kötü ahlâk örneklerinden kesitler sunar. Toplumların bundan ibret almalarını emreder. İnsanlık tarihi boyunca insanların bir kısmı hidayeti tercih ederken büyük bir kısmı da haktan yüz çevirmiştir. Kur'an'ı Kerim'de delalete sapanların hazin sonu hakkında çok sayıda kıssaya yer verilmektedir. Bunlardan biri de Semûd kavminin kendilerine yapılan tebliğlere kulak vermeyip sapıtmaları ve büyük bir felaketle karşılaşmalarıdır.⁹⁶

1.2.1. Kötü Ahlâkın Zararları

Kötü Ahlâkın yaygınlaştığı ortamlarda doğal denge bozulur; sosyal yapı çöker ve ahlâki değerler deforme olur.⁹⁷ Bu husus fesâd kavramıyla ifade edilmiştir. Bozulmak ve çürümek anlamlarında kullanılan fesad kelimesi; doğru yoldan sapmak anlamında da

⁹⁴ Serkan Demir, *Hadis Metinlerinin Yorumlanmasında Siyer Bilgilerinin Kullanılması, Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 2/589-607.

⁹⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/630.

⁹⁶ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/630.

⁹⁷ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Isfehanî, Rağıb, *Müfredatü Elfazı'l-Kur'an* (Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1992), 1/490.

kullanılmaktadır. Bazı dil bilimcileri fesâdı her şeyin orta hali olan itidalden uzaklaşmak şeklinde açıklamışlar ve kullanmışlardır.⁹⁸

Kötü ahlâkın bir neticesi olarak fesâd; haktan ayrılmak batıla dalmak manalarında kullanılır. Kur'an-ı Kerimde de fesâd ve türevleri çeşitli ayetlerde zikredilmektedir. Yüce Allah her şeyi fitrî bir denge içerisinde yaratmıştır. Yaratılış amacında meydana gelen sapmalar fesâd kavramı ile ifade edilmektedir.⁹⁹

Nemîme gıybet, yalan, iftira, haset, sû-i zan, riyâ, müdâhene, iki yüzlülük ve dalkavukluk, gibi hastalıklar fesâda ve bozgunculuğa sebep olan davranışlardandır. Bu manevi hastalıkların amaçlarından biri de yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktır. Fesâd; ahlâki değerlerin çökmesi ve bozulmasına sebep olan etkenlerden biridir. Ayrıca fesâd yeryüzündeki dengelerin bozulmasıdır. Yüce yaratıcının yaratmış olduğu her şeyin değişime uğrayarak yaratılış amacının dışına çıkması için de fesâd terimi kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Allah'ın sevmediği bu kötü haslet hakkında yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *“Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların isteklerini yapmayın,”*¹⁰¹ buyurarak fesâd ve fesatçılardan uzaklaşmayı emrediyor.

*“Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”*¹⁰²

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın evrende hâkim kıldığı düzenin bozulması fesâd kavramı ile ifade edilmektedir. *“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, böylece Allah (dönüş yaptınlar diye) işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”*¹⁰³

Fesatçılar dini değerleri kabullenmiş gibi görünürler. Ancak asıl amaçları bu değerleri itibarsızlaştırmaktır. Bunlara *“Yeryüzünde fesâd çıkarmayın”* denildiğinde *“Biz*

⁹⁸ Isfehanî, Rağîb, *Müfredatü Elfazı'l-Kur'an*, 1/ 310.

⁹⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/672.

¹⁰⁰ İlhan Kutluer, “Fesâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/421-422.

¹⁰¹ eş-Şu'arâ, 26/152.

¹⁰² el-Kasas, 28/77.

¹⁰³ er-Rûm, 30/41.

ancak ıslah edicileriz!” derler. “İyi bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.”¹⁰⁴

Yüce Allah fesât ve fesâtçı kimseleri sevmez. Fesâdçı kimselerin ikiyüzlü davrandıkları ve Allah’ın sevmediği bir kişiliğe sahip oldukları ise şöyle dile getirilir. *“İnsanların öylesi vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.” O senin yanından ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozguncuları sevmez.”¹⁰⁵*

Fesatçı kişilerin amaçlarından biri de evrendeki hilkatte var olan fitratın buzulmasını sağlamaktır. Şerlerinden korunmak hususunda Allah’a sığınmamızın gerektiğini de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *“Yarattığı şeylerin kötülüğünden Sabahın Rabbine sığınırım.”¹⁰⁶*

Toplumda bozgunculuk yapan veya yapmaya çalışan fesatçılar hakkında toplumu uyarmak ve bilgilendirmek gerekir. Fesatçı bir kimsenin şerrinden emin olabilmek için onların durumu hakkında insanları bilgilendirmek gıybet kapsamında değerlendirilmemektedir. Fesatçı kişilerin şerlerinden sakınmak için onlara karşı yumuşak bir üslup takınmamız caiz görülmüştür.¹⁰⁷ Hz. Âişe: Bir adam Resulullah’ın (s.a.v.) huzuruna girmek için izin istedi. Peygamber (s.a.v.) *“Ona izin veriniz. O aşiretin ne kötü oğludur”* dedi. Adam içeri girince peygamber onunla yumuşak sözlerle konuştu. Ben: *“Ey Allah’ın Rasûlü, sen o sözleri söyledikten sonra ona yumuşak sözler söyleyerek konuştun, dedim.”* Allah Rasûlü şöyle buyurdu: *“Ey Âişe, şüphesiz o insanların en şerlisidir. İnsanların çirkin ve aşırı hareketlerinden korunmak için terk ettiği (kimsedir .) yahut karşılaşmak istemeyip yalnız bıraktıkları kimsedir, buyurdu.”¹⁰⁸*

Kötü ahlâk toplumda manevi hastalıkların yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Manevi değerlerin yeniden inşası insanların gönlüne dokunmakla mümkündür. İnsanın ahlâkının şekillenmesine etki eden ve bütün bedeni etkileyen, istek ve arzuların vücûd bulduğu

¹⁰⁴ el- Bakara, 11-12

¹⁰⁵ el-Bakara, 2/204-205.

¹⁰⁶ el-Felak, 113/1-2.

¹⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Edeb”, 48.

¹⁰⁸ Buhârî, “Edeb”, 48.

yer kalptir.¹⁰⁹ Nu'man b. Beşîr, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Haberiniz olsun ki bedeninin içinde bir lokmacık et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi olur. O bozuk olursa bütün beden bozulur. İşte o (et parçası) kalptir.”*¹¹⁰ Bedenin sultanı olan kalp, kendisine hayrı telkin eden melek ile kötülüğe çağıran şeytanın vesveseleri arasında dönüp dolaşır. Şayet kalp kararını doğrudan yana kullanırsa bütün beden de huzur bulur. Şayet nefse ve şeytana esir olursa bütün beden ondan müteessir olur.¹¹¹ Nefse şekil veren ve o nefsin düzenini sağlayan yüce Allah'tır. Ona iyi ve kötü olma kabiliyetini veren de o'dur. Nefsini dizginleyebilen, onu arındırmayı başarabilen kurtuluşa erişir.¹¹² Çünkü kalp her iki taraftan gelen telkinleri kabul etmeye eşit mesafededir. Hangi taraf kişide ağırlığını gösterirse o tarafa kayar.

Fitne ve fesâdın yaygınlaşmasına sebep olan kötü ahlâk, toplumun bütün katmanlarına kadar sirayet etmektedir. Müslümanların görevi Hz. Peygamber'in güzel ahlâkından esinlenerek ahlâki değerleri yeniden inşâ etmektir. Fitne ve fesâddan uzaklaşmanın yollarından biri de ahlâki değerlerin yaşanmadığı toplumlardan uzaklaşarak, zühd hayatını tercih etmektir. Bu hususta Ebû Sâîd el-Hudrî (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Müslümanların hayırlı malı koyun olması yakındır. Müslüman onunla dinine sahip olmak üzere fitnelerden kaçarak kâh dağların başında kâh vadilerin yağmur düşen yerlerini (otlak olarak) seçer.”*¹¹³.

1.2.2. Kötü Ahlâkı Giderme Yolları

Çok sayıda kötü ahlâk örneği mevcuttur. Bu çalışmada bazı kötü ahlâk örneğine değinilmiştir. Güzel ahlâk huzurun kaynağıdır. Güzel ahlâktan mahrum kalmak birtakım manevi hastalıkların sebebidir. İmam Gazali kötü ahlâkın tedavisinin mümkün olduğunu şöyle açıklar. Doğan her nefis İslam fitratı üzere doğar ancak zamanla fitrattan uzaklaşması da mümkündür. Ebû Hureyre rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne*

¹⁰⁹ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 1/206.

¹¹⁰ Buhârî, “İman”, 39.

¹¹¹ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 1/207.

¹¹² eş-Şems, 91/7-9.

¹¹³ Buhârî, “Fiten”, 14; “Rikâk”, 35.

babası onu ya Yahudi veyahut Hristiyan veya Mecûsî yapar."¹¹⁴ İnsanın bedenindeki gelişmeler ile insan ahlâkı arasında bağ kurar.

Sağlıklı olarak doğan her çocuk dış etkenlerin ve birtakım mikropların etkisiyle sağlığını kaybedebilir. Vücudunun herhangi bir hücresinde oluşabilecek bir hastalık bütün vücudu etkiler. Tedavi olabilmek için öncelikle kişinin müptela olduğu hastalığı kabullenmesi gerekir. Erken teşhis ve tedavi yapılmazsa hastalığın şiddeti artar ve bütün beden ondan etkilenir. İnsanın ahlâkında meydana gelebilecek olumsuz bir davranış veya fiil zamanında önlem alınmadığı takdirde birtakım huzursuzluklara sebep olur. Kişi öncelikle nefisini temizlemekle işe başlamalıdır. Kötü ahlâk terk edilip yerine güzel ahlâkın meyveleri yeşertilirse insan huzuru yakalamış olur.¹¹⁵ Ebû Hureyre (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Allah'a ve ahiret gününe İmân eden ya hayır söylesin veyahut sussun. Allah'a ve ahiret gününe İmân eden komşusuna eza etmesin. Allah'a ve ahiret gününe imân eden, konuğuna ikram etsin."*¹¹⁶ Başka bir rivayette ise Sehl İbn Sa'd Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Her kim iki çene kemiği arasındaki dilini ve iki budu arasında bulunan organını (şerden korumayı bana te'mîn ederse, ben de ona cennti te'mîn ederim!"*¹¹⁷

Güzel hasletlerin yeşermesini sağlamak ve yaşatılmasına öncülük yapmak kötü ahlâkın yaygınlaşmasını önler. Cerir b. Abdillâh'ın (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim iyi bir çığır açar da o çığırda gidilirse ona, açtığı çığırın sevabı verileceği gibi o yolda gidenlerin sevabının bir misli de verilecek ve bu (kişi), onların sevaplarından bir şey eksiltmeyecektir. Kim kötü bir çığır açarsa ona da açtığı çığırın günahı yükleneceği gibi o yolda gidenlerin günahlarının bir katı da yükletilecek ve bu (kişi) onların günahını eksiltmeyecektir."*¹¹⁸ Öncü olanların açmış oldukları yolun mahiyetine göre mükâfatı veya cezayı hak edecekleri hadiste apaçık beyan edilmiştir. İnsanların açmış oldukları iyi veya kötü yolda elde edecekleri mükâfatın yanında kendisinden sonra o yolda yürüyen ve yürüyeceklerin kazandığı ecirden bir mislini yüklenecilerdir.¹¹⁹

¹¹⁴ Buhârî, "Tefsir" 2; Müslim, "Kader", 22.

¹¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/131-132.

¹¹⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Rikâk", 23.

¹¹⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Rikâk", 23.

¹¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), "Mukaddime", 14.

¹¹⁹ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi Ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 1/365.

Bir davetçi; Allah'ın rızasına uygun davranışlarla insanları hayra yönlendirmelidir. Hayra öncülük yapan kimsenin amel defterine onu kendisine örnek alan kişilerin yaptıkları hayır ve hasenatlardan bir misli öncü olanın amel defterine yazılır.¹²⁰ Önder ve örnek kişiler taşıdıkları sorumluluğun bilincinde olmalıdır. Kendi nefisini ıslah etmeyen kimseler başkalarına örnek olamazlar. Mükemmel bir şahsiyete sahip olamayan başkalarını ne kadar etkileyebilir?¹²¹

Müslüman kardeşini her hususta kendine tercih edebilme erdemini gösterebilmelidir. Bunun en güzel örneği, Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirlerle Medineli ensar arasında yapılan kardeşlik anlaşmasıdır. Mümin, kardeşinin çıkarlarını kendi çıkarlarına önceleyebilen kişidir. Mümin olabilmek kardeşi için fedakârlık yapabilmektir.¹²² Hadis kaynaklarında olgun müminlerin vasıflarına değinilirken bu husus şöyle ifade edilmektedir: Enes b. Malik'in rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. “*Sizden biri kendi nefsi için istediği bir şeyi mümin kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz.*”¹²³ Olgun mümin başkası hakkında konuşurken daha çok dikkat etmelidir. Olgun mümin manevi hastalıklarından sakındığı kadar bu hastalıklara sebep olan eylem ve söylemlerden de uzak durmalıdır. İmanın lezzetine erişen mümin başka kişilerin kendisi kakında nasıl düşünüp konuşmasını istiyorsa kendisi de öyle davranmak zorundadır. Başkaları hakkında söylemlerimizi ve eylemlerimizi daha dikkatli ölçüp tartmak gerekir. Bu konuya dikkatlerimizi çeken yüce Allah şöyle buyurmaktadır. “*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!*”¹²⁴

Hepimizin kusurları ve hatalarının olması mümkündür. Önemli olan hatalarda ve günahlarda ısrar etmemektir. Muhataplarımızın hata ve kusurlarını hatırlatırken onları incitmeden öğüt verebilmeyi başarabilmektir. Onları uyarırken nasıl davranmamız gerektiğini ise yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “(Ey Muhammed) *Rabbinin yoluna, hikmetle güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O doğru yolda olanları da en iyi*

¹²⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*, 1/366.

¹²¹ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 2/19-20.

¹²² Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/271.

¹²³ el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 9.

¹²⁴ el-Mutaffifin, 83/1.

bilendir."¹²⁵ Kur'an ve sünnetin hükümleri doğruyu eğriden ayıran hakikatlerdir. Bu düsturları kendine şiar edinen kimse okuduğunu anlar anladığını da hayatına yansıtır. Başkalarına herhangi bir şey söylemese de hal diliyle başkalarında iz bırakabilir. Bazen kişinin kendi imkânları olmadığı halde hayır sahipleri ile hayra ihtiyacı olanı buluşturur. Öncülük yaptığı için yapılan hayrın sevabına o da nail olabilir.¹²⁶

Yapılan iyilik veya iyilikte öncülük, maddi olmanın yanında manevi alanda da olabilir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İnsanları doğru yola çağıran kimseye, kendisine uyanların sevabı kadar sevap verilir. Bu ona uyanların sevabından da hiçbir şey eksiltmez. Başkalarını sapıklığa çağıran kimseye de kendisine uyanların günahı gibi günah verilir. Ona uyanların günahları günahlarından da hiçbir şey eksilmez."*¹²⁷ İyi davranışlara teşvik etmek, kötü alışkanlıklardan alıkoymaya çalışmak, hakka hakikate uymak, iyiliğin yollarını başkalarına göstermek, şerden sakınmanın yollarını tebliğ etmek hepsi hayra öncülük kapsamında değerlendirilir. İslam dininin temel esaslarından biri de iyilikte yardımlaşmadır. *"İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşınız, günah ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın."*¹²⁸ Sosyal hayatın bir gereği olan dayanışma ve yardımlaşma; hukuk, ahlâk ve İslam dininin temel esasları çerçevesinde olmalıdır. İnsan haklarının korunmadığı ahlâk eksenli olmayan yardımlaşmaların dinimizde yeri yoktur.¹²⁹

İyilikte öncü olmak ne kadar kişinin kurtuluşuna sebep oluyorsa, kötülükte öncü olmak da onun kadar kişinin cezayı hak etmesine sebep olmaktadır. *"İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz derin bir sapıklığa saplanmışlardır."*¹³⁰ Hak ve hakikat yolunda kendileri yürümedikleri gibi başkalarının da yürümelerini engelleyenler sapıklığa saplanmış kimseler olarak açıklanmaktadır.¹³¹ Kötü bir çıkır açan kimse açmış olduğu çığırdan dolayı cezayı hak ettiği gibi o yolda yürüyenlerin de işledikleri günahlar sebebi ile cezalandırılırlar. Müslüman kişi hayra anahtar, şerre sürgü olmak zorundadır. Enes b. Mâlik'in riayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz bazı insanlar hayırlı işler için anahtar ve şer işlere sürgü*

¹²⁵ en-Nahl, 16/125.

¹²⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 2/26-30.

¹²⁷ İbn Mâce, "Mukaddime", 14; Müslim, "İlim", 16.

¹²⁸ el-Maide, 5/2.

¹²⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 2/208.

¹³⁰ en-Nisa, 4/167

¹³¹ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 2/185.

*gibidirler. Diğer bir kısım insanlar ise şer işler için anahtar ve hayırlı işlere karşı sürgü gibidirler. Ne mutlu o kimseye ki Allah Teâlâ hayırlı işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir. Ve yazıklar olsun o kimselere ki Allah Teâlâ şer işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir.*¹³² Yüce Allah bazı kimseleri iyilik ve takvada öncü kılmıştır. Bazı kimseler de tercihlerini şer ve fitneden yana kullandıkları için şerrin ve fitnenin öncüleri olmuşlardır.¹³³

Ebû Ümâme el-Bâhili'nin rivayet etmiş olduğu bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) kötü huyların terk edilmesinin mükâfata sebep olduğunu belirtmiştir. Kötü ahlâk kişinin kendisini haklı çıkarmak için başkalarıyla çekişmesi ve şakadan bile olsa yalanı terk etmemesi olarak açıklanmaktadır.¹³⁴ Başkalarını eğlendirmek amacıyla da olsa yalan söylemek Hz. Peygamber tarafından kınanmıştır. *“Yazıklar olsun milleti güldürmek için yalan söyleyen kimseye, yazıklar olsun, yazıklar olsun!”*¹³⁵ buyurmaktadır.

Aslında kötü huylu kimse başkalarına değil kendisine kötülük yapmış olur.¹³⁶ Yaptıklarıyla dünyada huzursuz bir hayata sebep olmanın yanında ebedi hayatında da mahrumiyet, ceza ve kınanmaya sebep olmuştur.¹³⁷ Olgun mümin başkalarının izzetini kendi izzeti ve şerefi gibi korur. Başkalarının izzet ve şerefine dil uzatan kimse imanın kemaline erişmemiştir. İbn Mes'ûd Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Mü'min; İnsanları kötüleyen, lanetleyen, kötü söz ve çirkin davranış sergileyen kimse değildir.”*¹³⁸ Söz ve fiillerinde haddi aşmak mü'min bir kimsenin kimliğiyle bağdaşmaz.

Sözlerinden ve eylemlerinde aşırıya kaçmak fahşâdır. Hayâ duygusuyla bağdaşmayan bütün söz ve fiiller fahşâ kavramıyla ifade edilmektedir.¹³⁹ Hayâ duygusunu kaybedenlerden olgun mü'min olmaları beklenemez. Hayâsızlık kötü hasletlerin toplumda yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Kötü hasletlerin yaygınlaştığı toplumlar birlik ve beraberlik duygusunu kaybederler. Böylece olgun mü'minlerin vasıflarını da kaybetmişlerdir. Günümüzde Müslümanların kardeşlik şuurundan

¹³² İbn Mâce, “Mukaddime”, 19.

¹³³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi Ve Şerhi*, 1/403.

¹³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi Ve Şerhi*, 1/74.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80; İbn Mâce, “Zühd”, 10.

¹³⁶ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercemesi*, 1/609; Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, 4/161.

¹³⁷ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 3/564.

¹³⁸ Tirmizî, “Birr”, 48.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/326.

mahrum ve birbirlerine düşmelerinin sebeplerinden biri de bu tür kötü ahlâk örneklerinin yaygınlık kazanmasıdır. Çirkin bir davranışa dönüşen kötü ahlâk toplum tarafından da hoş karşılanmaz. Enes b. Mâlik Rasulullah'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Bir işte çirkinliğin bulunması onu lekeler, bir işte hâya duygusunun olması ise onu süsler.”¹⁴⁰ Mesela gıybet, dedikodu, iftira, koğuculuk gibi manevi hastalıklar başta sözlerimiz olmak üzere davranışlarımızı ve fiillerimizi kirleten etkenlerdir.¹⁴¹ Hayâ kavramı güzel ahlâkın süsü, kötü ahlâkın düşmanıdır. Kişiyi üstün faziletlerle süsler, çirkin olan her şeyden de temizlenmesini sağlar.¹⁴² Fazilet; insanın iyilik yapıp kötülüklerden uzaklaşmasını sağlayan ruhi yetenekler için kullanılan ahâki bir terimdir. Bunun zıddı ise rezilettir kötü huy ve erdemsizlikleri ifade eder.¹⁴³

Kötü ahlâkın çerçevesini çizmek kolay değildir. Kötü ahlâk haktan sapma, hakikatten ve yaratılış amacından uzaklaşmak şeklinde ifade edilebilir. Bu çalışmada kötü ahlâk örneklerinden yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi kavramların ifade ettiği manaların *Kütüb-i sitte* ekseninde nasıl değerlendirildiklerine bakılacak, bu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri incelenip bu kavramlarla ilgili bilgi toplanmaya çalışılacaktır.

¹⁴⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 17.

¹⁴¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*, 10/458.

¹⁴² M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 7/ 278.

¹⁴³ Çağrıncı, “Fazilet”, 268/271.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KÖTÜ AHLÂK ÖRNEKLERİ

Amaçları, elde ettikleri hadisleri kendilerinden sonraki nesle aktarmak olan muhaddisler binlerce rivayet arasından ahlâkla ilgili olan hadisleri eserlerinde çeşitli başlıklar altında toplamışlardır. Her bir muhaddis kendi metodunca birtakım kriterleri esas alarak kitap telif etmiş ve bu eserlerinde ahlâk ile ilgili hadisleri çeşitli başlıklar altında bir araya getirmiştir.¹⁴⁴ Bu çalışmada kötü ahlâkla ilgili bütün hadislere yer verilmeyecektir. Bunun yerine birbirleriyle ilintili olan, çoğunlukla biri diğerinin meydana gelmesine ve toplumda birçok olumsuzluğa sebep olan yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, iki yüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi on hasletle ilgili hadisler *Kütüb-i sitte* çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir.

Kütüb-i sitte'nin çeşitli bölümlerinin birçok babında yer alan bu hadisler genel olarak *Sahih-i Buhâri*'de Kitâbu'l-edeb,¹⁴⁵ Kitâbu'n-nikâh,¹⁴⁶ Kitâbu'l-mezâlim ve'l-gasb'da,¹⁴⁷ *Sahih-i Müslim*'in Kitâbu'l-îmân,¹⁴⁸ Salâtü'l-müsâfirin, Kitâbu'l-birr ve's-sıla, Kitabu'n-nikâh'ta, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'den Salâtü'l-vitir, Kitâbu'l-edeb, Kitâbü's-salât, *Sünen-i Tirmizi*'de Ebvâbü't-tefsir, Ebvâbü'l-fiten, Ebvâbü'd-dua, Ebvâbü birri ve's-sileti, Ebvâbü'l-menâkıb, Ebvâbü'l-edeb, Ebvâbü's-salât'ın mevâkıtı's-salât bölümünde, *Sünen-i Nesâi*'nin, Vukûtü's-salât, Kitâbu't-tahâre'de, *Sünen-i İbn-i Mace*'nin Kitâbu'z-zühd ve Kitâbu'l-ahkâm'da yer almaktadır. Bu kaynaklarda bulunan yalan kavramıyla ilgili hadisler aşağıdaki başlıklar altında verilmiştir

1. Yalan

Yalan, sıdk kavramının karşıtı olup Arapçada “kizb”(kezib) kavramının karşılığıdır. Doğru beyanda bulunmamak ve gerçek dışı haber vermek anlamında kullanılan bir terimdir.¹⁴⁹ Yalan insanlık tarihiyle başlayan kötü ahlâk örneklerindedir. Şeytan ilk insan olan Âdem'in (a.s) yaratılmasını hazmedememiştir. Şeytan kendisinin

¹⁴⁴ Koca, *Hadis ve Ahlâk*, 169-170.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* (Beryrut: Mustafa Dîb el-Buğâ, 1993), “Edeb”, 44.

¹⁴⁶ Buhârî, “Nikâh”, 83.

¹⁴⁷ Buhârî, “Mezâlin”, 46.

¹⁴⁸ Buhârî, “İman”, 25.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 201; Mustafa Çağrı, “Yalan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/297-300.

daha üstün olduğunu idda etmiştir. Kibirlenen şeyten onları cennetten çıkarmak için yalan söylemiştir. “(Allah buyurdu): *Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi. Ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan apaçık bir düşmandır, demedim mi? Diye nida etti.*”¹⁵⁰ Bir sözün yalan olarak kabul edilebilmesi için kasıtlı veya kasıtsız olması fark etmez. Sadece sorumluluk taşınması bakımından söyleyenin niyeti önemlidir. Hata eden kimse doğru söylediğini zannederken, yalan söyleyen ise yalan söylediğinin farkındadır.¹⁵¹ Kur’an-ı Kerim’de yalan ve türevlerine yaklaşık ikiyüz seksen yerde rastlanılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de kasıtlı olarak yalan beyanda bulunan münafıklar hakkında yüce Allah şöyle buyurmaktadır. “*Münafıklar sana geldiklerinde, Şahitlik ederiz ki sen Allah’ın peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette O’nun peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.*”¹⁵²

Kütüb-i sitte’nin birçok kitap ve babında yalan ve yalanın türleri hakkında hadisler yer almaktadır. Bu hasislere şu kitaplarda yer verilmektedir. *Sahih-i Buhârî*’nin, Kitâbu’l-îmân,¹⁵³ Kitâbu’ş-şehadet,¹⁵⁴ Kitâbu’l-mezâlim ve’l-gasb,¹⁵⁵ Kitâbu’l-ilim,¹⁵⁶ Kitâbu’l-enbiyâ,¹⁵⁷ Kitâbu’l-edeb,¹⁵⁸ *Sahih-i Müslim*, Kitâbu’l-îmân,¹⁵⁹ Kitâbu’l-birr,¹⁶⁰ *Sümen-i İbn-i Mâce*, Mukaddime,¹⁶¹ *Sünen-i Ebû Dâvûd*,

¹⁵⁰ el-A’râf, 19-22

¹⁵¹ Mecdüddin İbnü’l-Esîr’in, *en-Nihâye fî ġarîbi’l-ġadîs ve’l-eşer* (Kahire: Matbaatü’l-Medenî, 1963), 159-160.

¹⁵² el-Münâfikûn, 63/1

¹⁵³ Buhârî, “İman”, 24.

¹⁵⁴ Buhârî, “Şehâdet”, 28.

¹⁵⁵ Buhârî, “Mezâlim”, 17.

¹⁵⁶ Buhârî, “İlim”, 8, 38.

¹⁵⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 50.

¹⁵⁸ Buhârî, “Edeb”, 69.

¹⁵⁹ Müslim “İmân”, 106-108.

¹⁶⁰ Müslim “Birr”, 101-105.

¹⁶¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 4,5.

Kitâbu'l-ıman,¹⁶² Kitâbu'l-edeb,¹⁶³ *Sünen-i Tirmizî*, Ebvâbü birri ve's-sileti,¹⁶⁴ *Sünen-i Nesâî*, Kitâbu'l-ıman,¹⁶⁵ gibi kitaplarda bu hadisler yer almaktadır.

Hadis kaynaklarında yalan ve türevleri hakkında geniş bir bilgi bulunmaktadır. Bu kaynaklarda şu husulara yer verilmektedir: Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin O'nun sözü gibi aktarılması uydurma hadis olarak zikredilir.¹⁶⁶ Yalancılık kişiyi cehenneme götüren sebeplerden biridir.¹⁶⁷ Mümin kardeşine yalan söylemek ona ihanettir.¹⁶⁸ Yalan söyleyen kişi Allah katında "Kezzâb" olarak yazılır.¹⁶⁹ Yalan söylemek münafıklığın alametlerindendir.¹⁷⁰ İnsanları diğer varlıklardan ayıran özelliklerden biri olan dili yalan gibi kötü bir haslet için kullanmak büyük günah kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁷¹ Yalan kişinin onurunu zedeleyen, dilin afetlerinden biridir. Toplumların temellerini sarsan yalan ahlâkî problemlerindendir.¹⁷² Bazı durumlarda yalan söylemek caiz görülmüştür.¹⁷³ Yalan kavramı hakkında *Kütüb-i site*'de geçen hadisler aşağıda çeşitli başlıklar altında zikredilmiştir.

1.1. Büyük Günahların Sebebi Olarak Yalan

Güzel ahlâkın mimarı olan Hz. Peygamber'in söylemediği bir hususu ona atfetmek en büyük günahlardandır. İnsanları güzel ahlâka davet eden peygamberler kendilerine emredilen dini değerleri en iyi bir şekilde tebliğ ve tebyin etmişlerdir. Peygamberlerin varisleri olan âlimler de tebliğ görevlerini en iyi bir şekilde ifa etmeye çalışmışlardır. Bazı kimseler ise hakkında bilgi sahibi olmadıkları konularda fikir beyanında bulunmuşlardır. Bunların bir kısmı da kasıtlı olarak gerçekleri saptırmak için böyle bir yol izlemişlerdir. Delillerini sağlam göstermek için Hz. Peygamber (s.a.v.) adına birtakım sözler uydurmuşlardır. Aktarılan söz olsun, kıssa olsun şayet gerçeğe aykırı ise İslam dini buna şiddetle karşı çıkmıştır. Dinin aslını bozmak amacıyla yapılan

¹⁶² Ebû Dâvûd, "İman", 1, 3.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 71, 80.

¹⁶⁴ Tirmizî, "Birri ve sıla", 26, 46.

¹⁶⁵ Nesâî, "İmân", 23.

¹⁶⁶ Buhârî, "İlim", 8 ; 38;; Tirmizî, "Bir", 46; Nesâî, "İmân", 23; Ebu Dâvûd, "İmân", 13; "Edeb", 80.

¹⁶⁷ Davudoğlu, *Sahih*, 10/564; İbn Mâce, *Sünen*, 1/30, 77-79.

¹⁶⁸ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Davud Tercemesi*, 3/609.

¹⁶⁹ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Ve Tercemesi*, 6/6070; Davudoğlu, *Sahih*, 10/654.

¹⁷⁰ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Ve Tercemesi*, 1/188,2275; 5/2475, 2288-2289; Davudoğlu, *Sahih*, 1/368.

¹⁷¹ Çağrıçı, "Yalan", 43/299.

¹⁷² Çağrıçı, "Yalan", 43/300.

¹⁷³ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Ve Tercemesi*, 5/2489; Davudoğlu, *Sahih*, 10/6510; Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, 3/375.

ve yapılacak olan bu tahribatlara karşı Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetini uyarmıştır. Abdullah b. Amr b. Âs'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Benim tarafımdan (Tebliğ edilen Kur'an'dan) bir ayet bile olsa insanlara ulaştırınız. İsrâiloğulları(nın ibretli kıssaları)ndan da haber verebilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerini hazırlasın.”*¹⁷⁴

Hadis uydurma faaliyetlerinin tamamı İslam dinin tahribatına yönelik olmayabilir. Bazen birtakım ibadetlere teşvik amacıyla da böyle uydurma rivayetler hoş karşılanmıştır. Her ne sebeple olursa olsun Hz. Peygamber'e (s.a.v.) böyle bir sözü atfetmek veya hoş karşılamak en büyük günahlardandır. Bu fiili işleyenler Cennet'e değil Cehennem'e adaydır. İslam âlimleri bu ikazı esas alarak hadisleri sened ve metin olarak incelemek için birçok çalışma yapmıştır.¹⁷⁵

İslam dininin temel kaynaklarından biri olan hadislerin başkalarına aktarılmasına gereken hassasiyet gösterilmelidir. Hadis uydurmanın büyük günah olduğu cezasının da cehennem olduğu unutulmamalıdır.¹⁷⁶

1.2. Münafıkların Özellikleri Olarak Yalan

Münafıklık inançtaki ikiyüzlülüğü ifade eder. İnanmadığı halde dünyevi birtakım menfaatleri devşirmek için inanmış gibi görünmektir. Bazen Müslüman kişiler de münafıkların bu alametlerinden bir kısmını taşırlar. İmam Nevevî münafıkların alametlerini taşıyan kimseler hakkında münafıkların ahlâkıyla ahlâklanmak olarak açıklar. Hz. Peygamber Müslümanları bu vasıflardan uzak durmaları hususunda uyarılmaktadır.¹⁷⁷ Hadislerde münafıkların özellikleri zikredilirken bunlardan birinin de yalan söylemek olduğu vurgulanır. Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Dört huy vardır ki bunlar kimde bulunursa o kişi tam münafık olur. Kim de de bu huylardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar münafıklıktan bir sıfat bulunmuş olur: Kendilerine bir şey emanet edildiği zaman ona*

¹⁷⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Tirmizî, “İlim”, 13.

¹⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/165.

¹⁷⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/167.

¹⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 2/114.

iharet eder, konuştuğunda yalan söyler, söz verince sözünden döner, düşmanlıkta haddi açar, haksızlık yapar.”¹⁷⁸

Hadiste belirtildiği gibi münafıkların özeliklerinden herhangi birini taşıyan kimseler onu terk etmedikleri sürece münafıklardan bir iz taşırlar. Yalan söylemeye yeltenen ve bunu adet haline getirenlerin bu hadisi-i şerifte belirtilen ikazı iyi düşünmesi gerekir. Bu hadis-i şerifin vurguladığı hususlardan biri de yalanın niçin haram kılındığıdır. Münafıklara ait bir huyun müslüman bir kimsenin hayatında yer almaması gerekir. Her müslüman her şeyden önce temsil ettiği dini değerlere zarar verecek davranışlardan şiddetle sakınmalıdır.¹⁷⁹

1.3. Sosyolojik Bir Vakıa Olarak Yalan

Yalan söylemek sosyolojik bir vakıadır. İnsanlar birlikte yaşamak zorundadır. Birbirleriyle olan iletişimlerinde bazen yalana başvurmak zorunda olduklarını hissedebilirler. Bazen arkadaşı veya çevresi ile olan iletişimi zarar görmesin diye yalan söylerler. Bazen de yalan söyledikleri için ilişkileri zarar görür. Bir kimse başkasının söylediği yalana kızarken, kendisinin söylediği yalana pembe yalan kılıfını uydurarak yalanı meşrulaştırmaya çalışır.¹⁸⁰ Kimi zaman bir kimsenin sırrını korumak amacıyla yalana başvurur. Yalan ve türevleri hakkında siyaset bilimi, sosyoloji, felsefe, radyo, televizyonlardaki yalan haberler hakkında yazılmış doktora ve yüksek lisans tezleri mevcuttur.¹⁸¹ Bir toplumda yalan ve yalacılık prim yapıyorsa o toplumda bela ve musibetler yağar. Ebû Hureyre Peygamberimiz’in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“İnsanlar zerine yağmurun bolluğu, fakat veriminin azlığıyla aldaticı yıllar gelecektir. O dönemde yalancı adam doğrulanacak, doğru adam yalanlanacak, hain adama güvenilecek, güvenilir adam hainlikle itham edilecek ve kamu içinde ruveybida adam söz sahibi olacaktır.* Rveybida nedir? Sorusunu: *“nemsiz, bilgisi kıt adam diye cevapladı.”*¹⁸² Başkaları hakkında zanda bulunmak da sözlerin en yalanı olarak hadis kaynaklarında geçmektedir.¹⁸³ *“Zandan sakının çünkü zan, sözlerin en*

¹⁷⁸ Buhârî, “İmân”, 24; “Mezâlim”, 17; Cizye,17; Müslim, “İmân”,106; Eb Dâvûd, “Sünne”, 15; Tirmizî, “İmân”, 14; Nesâî, “İmân”, 20.

¹⁷⁹ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâz’s-Salihin*, 6/500.

¹⁸⁰ Burak Elagöz, *Yalanın Sosyolojisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 59.

¹⁸¹ Mehmet Bykafşar, *Haber Ve Doğruluk İlişkisi* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 37-41.

¹⁸² Buhârî, “Fiten”, 22.

¹⁸³ Müslim, “Birr ve sıla”, 28.

yalan olanıdır.”¹⁸⁴ Müslüman başkaları hakkında daima hüsnüzanda bulunmalıdır. Şaka ile de olsa yalan ve türevlerine başvurmamalıdır.

1.4. Yalan Söylerken Şakaya Başvurmak

Müslüman yalandan uzak durmalıdır. Şaka amacıyla da olsa yalan söylemek yasaklanmıştır. Abdullah b. Âmir (r.a) (öl. 59/679) şöyle demektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) “Bir gün bizim evde otururken annem beni çağırdı ve gel sana vereceğim şu şeyi al dedi.” Bu duruma şahit olan Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Ona ne vermek istiyorsun.*” dedi. Annem ona kuru bir hurma vereceğim dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Dikkat et, ona bir şey vermemiş olsaydın bu senin hakkında bir yalan olarak yazılacaktı.*”¹⁸⁵

Hakkında bilgi sahibi olmadığımız sözlerin başkalarına aktarılması da yalan kapsamında değerlendirilmiştir. Kişinin duymuş olduğu sözler başkalarının hak ve hukukunu ilgilendiren sözlerden ise kendi rızası olmadan başkalarına aktarmaması gerekir. Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter.*”¹⁸⁶

Yalan söylememeyi teşvik eden Hz. Peygamber (s.a.v.) şakadan bile yalan söylemenin doğru bir davranış olmadığını açıklamaktadır. Bundan sakınmanın mükâfata nail olmaya sebep olacağını Ebû Ümâme el-Bâhilî’nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “*Haklı bile olsa çekişip didişmeyen kimseye cennetin kenarında bir köşk verileceğine ben kefilim. Şakadan bile olsa yalan söylemeyen kimseye cennetin ortasında bir köşk verileceğine kefilim. İyi huylu kimseye de cennetin en yüksek yerinde bir köşk verileceğine kefilim.*”¹⁸⁷

Kötü ahlâkın örneklerinden biri olan yalan bize güvenen ve inanan insanların güvenlerini sarsmaktadır. Bu davranışın ciddi veya şaka yoluyla yapılması arasında fark yoktur. Kötü hasletlerin zararı öncelikle sahibine dokunur. Ömür boyu ondan ayrılmayan bir hastalık olarak varlığını devam ettirir. Allah’ın ve Resûlü’nün emirlerini

¹⁸⁴ Buhârî, “Vesâyâ”, 8; “Nikâh”, 45; “Ferâiz”, 2; “Edeb”, 57, 58; Tirmizî, “Birr”, 56.

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

¹⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

¹⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 7; Tirmizî, “Birr”, 58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

kendine şiar edinenler Allah'ın ve Resûlü'nün sevgisine mazhar olurlar. ¹⁸⁸ Allah'ı ve Hz. Peygamber'i yalanlayanlar ve haktan yüz çevirenler Allah'ın azabını hak ederler. ¹⁸⁹

Yalan çeşitli sebeplerden dolayı başvuru olan kötü hasletlerdendir. Bunlardan biri de toplumu eğlendirmek için başvurulmasıdır. Her ne sebeple olursa olsun bu kötü hasletlerden uzak durulmalıdır. Hâkim, b. Muaviye b. Hayde'nin babasından rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Sözleriyle bir toplumu güldürmek için konuşup da yalan söyleyen kimseye yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun.”¹⁹⁰

1.5. Yalanın Caiz Görüldüğü Durumlar

Hadislerde kişinin mal ve canına yönelik bir saldırı varsa ve bundan kurtulabilmesinin de başka bir çaresi yoksa o zalimden veya zulmünden kurtulmak için o kişinin yalan söylemesi caiz görülmüştür.¹⁹¹ Başka bir kimsenin de şahsına ve malına karşı bir tehdit varsa onun o bela ve musibetten kurtulmasını sağlamak amacıyla yalan söylemesi caiz görülmüştür. Ümmü Külsûm'un rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanların arasını düzeltmek maksadıyla birinden ötekine uygun sözler taşıyan (veya hayırlı konuşan) yalancı sayılmaz.”¹⁹²

Bazı yasaklara zaruret durumunda ruhsat verilmiştir. Bunlardan biri de zaruret halinde yalan söylemenin caiz görülmesidir. Fakat mecbur kalınmadığı sürece yalana başvurulmamalıdır. Zaruri durumlar için verilen ruhsat herhangi bir zaruret yoksa yalan söylemeyi mübah kılmaz. Hangi halde yalan söylenmişse yalan yalandır. Ancak cezai müeyyidenin uygulanması hususunda kolaylık sağlanmaktadır.¹⁹³

İnsanlar arasındaki kırınlıkları gidermek için birbirleri hakkında söylemedikleri birtakım yumuşatıcı sözlerin söylemiş gibi dile getirilmesine müsaade edilmiştir. İnsanların arasını düzeltmek için böyle bir yola başvurmak caiz görülmüştür. O halde

¹⁸⁸ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 3/564.

¹⁸⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 2/600.

¹⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88; Tirmizî, “Zühd”, 8.

¹⁹¹ Buhârî, “Sulh”, 2.

¹⁹² Buhârî, “Sulh”, 2; Müslim, “Birr ve sıla”, 101; Tirmizî, “Birr”, 26; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 50.

¹⁹³ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/516.

yalan söylemek haram bir davranıştır ancak yalan söylenebilecek durumlar da mevcuttur. Savaş da ruhsat verilenlerdendir.¹⁹⁴

1.6. Yalanın Hükümü

Yalan dilin afetlerinden biridir. Kişi ilk zamanlar bu kötü hasleti işlerken basit olarak görebilir. Zamanla tekrarladığı bu davranış adet haline gelir ve kişinin ahlâkına yerleşen kötü bir haslet olarak kalır. Kişinin ilk zamanlarda şaka yoluyla işlediği bu fiili daha sonra hayatından söküp atması pek kolay olmayabilir. Bu kötü hasleti adet haline getiren kimseleri yüce Allah ağır bir şekilde uyarmaktadır.¹⁹⁵ Yalancılığı adet haline getiren kimse “kezzâb” olarak adlandırılır.¹⁹⁶

İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. *“Dikkat! Yalancılıktan şiddetle sakının. Çünkü ne ciddi ne de şaka yoluyla yalancılık mübah değildir. Müslüman'ın şanına yakışmaz. Sakın kimse yerine getiremeyeceği bir şeyi çocuğuna vaat etmesin. Çünkü yalancılık gerçekten fücura sürükler. Fücur ise Cehennem'e götürür. Doğruluk ise muhakkak insanı hayra yöneltir. Hayırlı işler de Cennet'e götürür. Doğru kişi için doğru söyledi hayır işledi denir. Yalancı kişi için de o yalan söyledi şer işledi denir. Dikkat! Kul yalan söyleye söyleye bu hali kendine şiar edinir. Yalancılığı adet haline getirmiş olan kişi Allah katında çok yalancı (Kezzâb) olarak yazılır.”*¹⁹⁷

Hadiste geçen yalancılığı huy edinmek bütün kötülükleri işlemeye elverişli hale gelmek anlamında kullanılan fücra (şerre) sevk etmektedir. Yalanın ve yalancılığın İslam'da yeri yoktur. Kötü hasletlerden sakınmamız hususunda bizleri uyarın Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kötü hasletlerin dünyada getireceği olumsuz sonuçların yanında ebedi âlemde karşılaşılan son hakkında uyarılarda bulunmaktadır. İlgili hadislerde dünyada mahcubiyetlerin sebebi âhirette de cehennem azabına sebep olan yalandan dilimizi muhafaza etmemiz, yalana, yalancıya ve yalancılığa karşı müslümanca bir duruş sergilememiz, bu kötü hasletten kendimizi ve başkalarını da sakındırmamız

¹⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/516.

¹⁹⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/585.

¹⁹⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 1/281.

¹⁹⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7; “Dua”, 5; Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim “Birr”, 103-105; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 80; Tirmizî, “Birr”, 46.

gerektiği belirtilmektedir.¹⁹⁸ Aynı zamanda doğru bir hayat yaşamayı kendisine şiar edinen bir kimseye yüce Allah'ın yasakladığı yalan başta olmak üzere bütün kötü hasletlerden uzak durması ve Allah korkusunun onun yalan söylemesine engel olacağı belirtilmektedir.¹⁹⁹

1.7. Yalandan Sakınmak

Yüce Allah yalan sözden kaçınmamız gerektiğini emreder.²⁰⁰ Yalan söylemenin yasak olduğunu dilimizi bu tür kötü hasletlere alet etmemiz gerektiğini vurgular. Yalancı aslında hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığı konularda da fikir beyanında bulunur. Yüce Allah hakkında bilgi sahibi olmadığımız şeyin peşine düşmemeyi, tahmini bilgilerle başkalarının maddi ve manevi zarara uğratacak fiillerde bulunulmamayı emreder.²⁰¹ Çünkü Rabbimiz sürekli bizleri görüp gözetlemektedir.²⁰² Söylediğimiz her sözü gözetleyen ve yazmaya hazır melekler bulunmaktadır.²⁰³ Öyle ise Müslüman bir kimliği temsil eden kişinin diline yalan dolanmamalıdır. Yalan söylemek büyük günahlar arasında zikredilmektedir.

Ebû Bekre'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“En büyük günahı size haber vereyim mi? Allah'a şirk koşturmak, ana babaya itaatsizlik etmek”* buyurduktan sonra yaslandığı yerden doğrulup oturdu ve *“İyi belleğin, bir de yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmaktır.”*²⁰⁴ Büyük günahlar hadis-i şeriflerin muhtelif yerlerinde zikredilmektedir. Bu hadiste yalan söyleme ve yalancı şahitliğin Allah'a şirk ve ana babaya itaatsizlikle beraber zikredilmesi bu iki hasletin ne kadar kötü olduğunu belirtmektedir.²⁰⁵

Sözün amacının dışında sarfedilmesi olarak ifade edebileceğimiz yalan ve yalancı şahitlik kişilik haklarına da bir saldırı niteliği taşımaktadır. Büyük günahlar arasında zikredilen yalanın insanlar tarafından bu kadar yaygın olarak kullanılması dikkate değer

¹⁹⁸ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/498.

¹⁹⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

²⁰⁰ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/732.

²⁰¹ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/481.

²⁰² Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/614-615.

²⁰³ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/109.

²⁰⁴ Buhârî, “Şehâdet”, 10; “Edeb”, 6; Müslim, “İmân”, 143; Tirmizî, “Şehâdet”, 3; “Birr”, 4.

²⁰⁵ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/525.

bir durumdur. Yalanın bu denli kötü hasletlerle birlikte zikredilmesi ondan sakınmamızın önemini vurgulamaktadır.²⁰⁶ Kötü ahlâk örneklerinden biri de iftiradır.

2. İftira

İftira; asılsız suçlamalarda bulunmak, uydurmak gibi anlamlarda kullanılan bir kavramdır.²⁰⁷ Terim olarak ise, insanlara eylem ve söylemlerinde asılsız suçlamalar yüklemektir. Bir kimsenin işlemediği bir suçu işlediğini iddia etmektir. Toplumda yaygın olarak iftira kavramı kullanılırken; farklı terimlerle de isimlendirilmiştir. Bir kimseye zina suçunu işlediği ile ilgili yapılan iftira için “kazf” terimi, hukukda ve ahlâkta ise iftira kavramı için “ifk” veya “bühtan” terimleri kullanılmıştır.²⁰⁸

Kütüb-i sitte'de iftira kavramı birçok babda ele alınmaktadır. *Sahih-i Buhâri*'nin Kitâbu'l-vesâyâ,²⁰⁹ Kitabu't-Tıbb,²¹⁰ Kitâbu'l, Hudûd,²¹¹ Kitabu't-Ta'bir,²¹² *Sahih-i Müslim*'in; Kitâbu'l-imân,²¹³ *Sünen-i Ebû Davud'un*, Kitâbu'l-vesâyâ²¹⁴ ve *Sünen-i Nesâi*'nin Kitâbu'l-vesâyâ,²¹⁵ *Sahih-i Müslim*'in Kitâbu'l-birr,²¹⁶ *Sünen-i Ebû Davud'un*, Kitâbu'l-edeb,²¹⁷ *Sünen-i Tirmîzi'nin* Ebvâbu birri ve's-sıla²¹⁸ *Sünen-i Ebû Davud'un* Edeb,²¹⁹ *Sünen-i Tirmîzi'nin* Ebvâbu'r-rüya,²²⁰ *Sünen-i İbni Mâce*'nin Rüya,²²¹ kitaplarında iftira kavramının ifade ettiği manalara işaret edilmektedir. Bu kitaplarda geçen hadisler aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

2.1. İftiraya Karşı Mümin'in Tavrı

İfk hadisesinde Hz. Âişe'ye atılan iftirada Müslüman kimliğini taşıyan herkesin onun öyle bir şey yapmayacağını ifade etmesinin gerektiği belirtilmektedir. Erdemli kişilere düşen ancak kardeşleri hakkında hüsnüzanda bulunmak olduğu

²⁰⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/526.

²⁰⁷ Mustafa Çağrı, “İftira”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/522.

²⁰⁸ Çağrı, “İftira”, 21/522-523.

²⁰⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 23.

²¹⁰ Buhârî, “Tıbb”, 38.

²¹¹ Buhârî, “Hudûd”, 44.

²¹² Buhârî, “Ta'bir”, 45.

²¹³ Müslim, “İmân”, 38.

²¹⁴ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 10.

²¹⁵ Nesâi, “Vesâyâ”, 12.

²¹⁶ Müslim, “Birr ve sıla”, 70.

²¹⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35.

²¹⁸ Tirmîzi, “Birri ve's-sıla”, 23.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 42.

²²⁰ Tirmîzi, “Rüya”, 8.

²²¹ İbn Mâce, “Rüya”, 8.

vurgulanmaktadır. Böylece çirkin ve lüzumsuz konuşmaların yapıldığı ortamlarla karşılaşan müslümanların ne yapmaları ve nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği hususuna değinilmektedir.²²²

Hz. Âişe'ye iftira atanların ve bu iftirayı dillerine dolayanlar hakkında rivayet edilen hadiste olayların nasıl vuku bulduğu ve bunun neticesinde nelerin yaşandığı hakkında geniş ve detaylı bilgi verilmektedir. Nur suresinin 11-21. ayetlerin nazil olmasına sebep olan bu olay birçok yönüyle değerlendirilmesi gereken bir hadisedir. Müslümanların iffetine dil uzatmak büyük günahlardandır.²²³

İfk hadisesini konu edinen hadisin vurguladığı hususlardan biri Hz. Ebû Bekir'in yardımında bulunduğu akrabası olan Mıstah İbn Usâse'ye (r.a) (öl. 34/654) bundan sonra yardım etmemesi gerektiğini ifade etmesidir. Daha sonra Nur suresinin 22. Ayetinin nazil olmasıyla ona tekrar yardım etmeye devam etmesidir. Bir diğer husus ise Mıstah ibn. Usâse'nin annesinin duruşudur. İftirayı atan kendi oğlu da olsa haksızlığa uğrayan Hz. Âişe'nin (r.a.) yanında yer alabilme erdemini göstermesidir.

Bu hadiste çıkarılabilecek derslerden biri de Hz. Peygamberin (s.a.v.) “*Ya Zeynep! Âişe hakkında ne bilirsin, yâhud ne gördün?*” diye sorduğu soruya Zeynep bintu Cahş'ın (r.a) (öl. 20/641) vermiş olduğu cevap muhteşemdir. “*Ya Rasûlallah! Ben kulağımı, gözümü (işitmediğim, görmediğim şeylerden) muhafaza ederim. Vallâhi Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmem.*” diye güzel bir şehâdetinde bulunmuştur.²²⁴

İfk hadisesiyle ilgili vahiy gecikince Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali ve Usâme b. Zeyd ile istişare etmiştir. Usâme, Hz. Âişe hakkında hayırdan başka bir şey söyleyemeyeceğini; Hz. Ali ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Hz. Âişe'nin cariyesine de sormasını tavsiye etmiştir. İftiraya uğrayan bir kimse hakkında hüküm vermeden önce istişare yapılmalı ve ona göre hüküm verilmelidir.²²⁵

İfk hadisesini konu edinen bu hadis aslında iftiranın çirkin boyutunu açıklamaktadır. Duyduğumuz şeyleri iyice araştırmadan başkalarıyla paylaşmamamız gerekir. Bir kişinin onurunu ve haysiyetini zedeleyen bir şey duyduğunda Müslüman bir

²²² Komisyon, *Kur'an Yolu*, 4/60-61.

²²³ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 10/4591-4604.

²²⁴ Buhârî, “Tefsir”, 24; “Megâzî”, 36; “Eyman” 13.

²²⁵ Buhârî, “Şehâdet”, 2,15; “İtisâm bi'l-Kitâbi ve sünneti”, 88; Müslim, “Tevbe”, 10.

kimsenin nasıl bir tepki vermesi gerektiği hususu detaylı bir şekilde dikkatlerimize sunulmuştur.

2.2. İftiranın Gıybetten Farkı

Kütüb-i sitte'de yer alan gıybet hakkındaki hadislerde bir kimsenin gıyabında onun hoşlanmadığı bir şeyle anılmasının gıybet olduğu ancak o kişide bulunmayan bir şeyi ona isnad ederek gıyabında konuşmak ise iftira olarak değerlendirilmektedir.²²⁶ Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Eğer söylediğin şey onda varsa gıybet ettin eğer yoksa o zaman ona iftira ettin."*²²⁷ Hadis-i şerifte gıybet ve iftiranın farkı açık bir şekilde beyan edilmektedir.

2.3. Helak Eden Yedi Şeyden Biri Olarak İftira

Kütüb-i sitte'de iftira kavramı birçok kitapta ele alınmaktadır. İlgili kitapların ilgili bölümlerinde insanları helak eden yedi şeyden bahsedilmektedir.²²⁸ Kötü ahlâk örneklerinden helak eden yedi büyük günahın biri namuslu bir kadına zina iftirasında bulunmaktır.²²⁹ Ebû Hüreyre Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. *"Yedi helak eden şeyden kaçın!"* Bunlar nelerdir Ya Rasûlullah? diye sorulunca: *"Allah'a şirk koşturmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir kimseyi (canı) haksız yere öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, savaş esnasında düşmandan kaçmak, namuslu kendi haline Müslüman kadınlara zina iftirasında bulunmak."*²³⁰ Bunlardan biri de evli, namuslu ve hiçbir şeyden haberi olmayan kadınlara zina isnadında bulunmaktır. Bu hadiste her ne kadar namuslu bir erkeğe zina isnadında bulunmak zikredilmemişse de o da aynı kapsamda değerlendirilmelidir.²³¹

2.4. İftira'nın Hükümü

İftira kavramı ve mürâdifleri hakkında Kur'anı Kerimde çok sayıda ayet yer almaktadır. Allah'a karşı yalan uydurmak zalimlikle nitelendirilmektedir. *"Allah'a karşı kim yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*²³² İftira haram olduğu

²²⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/454.

²²⁷ Buhârî, "Birr", 70.

²²⁸ Buhârî, "Vesâye", 23, "Tıbb", "Hudud", 44; Ebu Dâvûd, "Vesâye", 10; Müslim, "İman", 38; en-Nesâî, "Veâye", 12.

²²⁹ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, 1/373-378.

²³⁰ Buhârî, "Vesâyâ", 23, "Tıbb", 38, "Hudûd", 44; Müslim, "İmân", 38; Ebû Dâvûd, "Vesâye", 10; Nesâî, "Vesâye", 12.

²³¹ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 7/57-59.

²³² el-Al-i İmrân, 94

gibi, aslı astarı olmayan birtakım sözlere inanmak ve onlara doğru gözüyle bakmak ve onaylamak da haramdır.²³³

Kütüb-i sitte'de iftiraya dair hadislerle ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır. Bir kimseye iftira atmakla onu öldürmek arasında bir farkın olmadığı vurgulanmaktadır. Hadis-i şerifte bize silah çeken bizden değildir. Bir kimsenin başka birine iftira atması ona silah çekmekle eşdeğer olarak kabul edilmiştir.²³⁴ İftira kişinin kazancını siler, süpürür; iflas etmesine sebep olur.²³⁵ Bazen iftira kavramının yerine murâdifi olan “kazf” terimi kullanılmaktadır.²³⁶

*“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah'ın adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.”*²³⁷ Bir kimsenin zina isnadında bulunduğu eşi hakkında nazil olan Nur suresinin 6-10 ayetlerin tefsiri ile ilgili hadislerin rivayet edildiği Buhâri'nin Kitabı't-Tefsir bölümünde uygulanacak cezai müeyyidenin ne olduğu ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Resulullah (s.a.v.) lanetleşen karı ve kocayı boşamakla hükmetmiştir. Ebu Hanife bu hadisi Hz. Peygamber'in devlet başkanı sıfatı ile birbirine zina isnadında bulunan eşleri boşadıklarına, boşanmanın gerçekleşmesi için hâkimin kararının olması gerekir demiştir.²³⁸

2.5. İftiradan Sakınmak

Kötü ahlâkın toplumda yayılmasını engellemek için mücadele veren Hz. Muhammed'in (s.a.v.) karşı çıktığı hasletlerden biri de iftiradır. Hz. Peygamber (s.a.v.) islamla yeni tanışan Müslümanlardan biat alırken şu hususlar da biat alınmıştır. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, çocukları öldürmemek, Resulullah'a karşı çıkmamak ve iftira etmemek üzere biatleri kabul edilmiştir.²³⁹ Aynı hususlar kadınlardan da biat alınırken dile getirilmiştir. İftira bir hak ihlali olması

²³³ Çağrı, “İftira”, 21/21/523.

²³⁴ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhâri Ve Tercemesi*, 6/2613, 14/6646; Davudoğlu, *Sahih*, 1/409.

²³⁵ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhâri Ve Tercemesi*, 13/6028-6032; Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, 4/389.

²³⁶ Davudoğlu, *Sahih*, 10/6530; Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, 4/231-232.

²³⁷ Nur, 6,7

²³⁸ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhâri Ve Tercemesi*, 10/4585, 4591; Davudoğlu, *Sahih*, 7/518.

²³⁹ Mümtehine, 12

hasebiyle herkesin sakınması gereken kötü bir ahlâk örneğidir. İftiranın küçüğü büyüğü olmaz ancak yapmış olduğu tahribata göre büyük ve küçük olarak sınıflandırılmıştır. Bir kimsenin görmediği bir rüyayı görmüş gibi anlatması, babasından başkasına babalık atfetmesi ve Resûlullah'a (s.a.v.) ait olmayan bir sözü onun sözüymüş gibi başkalarına aktarması en büyük iftiralardan sayılmıştır.²⁴⁰ Bu hususta Ebü'l-Eska' Vâsile İbnü'l-Eska Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Bir kimsenin babasından başkasına babamdır demesi, görmediği rüyayı gördüğünü iddia etmesi ve Rasûlullah'ın söylemediği bir sözü söylediğini iddia etmesidir.”*²⁴¹ İbn Abbas'ın (r.a.) rivayet ettiği hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kim görmediği bir rüyayı gördüm deyip anlattırsa, ahirette yerine getirmesi mümkün olmayan bir işe iki arpa tanesini birbirine düğümlene cezasına çarptırılır.”*²⁴²

Müslüman eliyle ve diliyle başkasına rahatsızlık verecek şeylerden uzak durmalıdır. İftira gibi necis olan bir davranışın insanın hayatında asla yeri olmamalıdır. Müslümanın hayatında olmaması gereken davranışlardan biri de başkasının sahip olduğu şeylere göz dikmek, ona kendisinin sahip olmasını arzulamak anlamındaki haset hastalığıdır.

3. Haset

Haset başkalarında bulunan maddi ve manevi değerleri kıskanmak anlamında kullanılan bir kavramdır. Başkasının sahip olduğu bu imkânları kaybetmesini arzulamak veya onlara kendisinin sahip olmasını istemektir.²⁴³ Başkasının elinde bulunan nimetleri kıskanmak olarak zikredilen haset, kişiyi mutsuzluk ve umutsuzluğa sevk eden manevi bir hastalıktır. Bu hastalığa gönlünü kaptıran kimse vicdanında tutuşturduğu ateşle hem kendisine zarar verir hem de başkalarını rahatsız eder.

Yüce Allah herkese kendi kabiliyetine göre birtakım nimetler bahşetmiştir. Yüce Allah'ın verdiği nimetlerin başka kimselerde bulunması kişinin vicdanında rahatsızlıklara sebep oluyorsa o kişi hasetçidir. İslâm ahlâkçıları hasedi duygu ve

²⁴⁰ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/501.

²⁴¹ Buhârî, “Menâkıb”, 5.

²⁴² Buhârî, “Ta'bir”, 45; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 88; Tirmizî, “Rüya”, 8; İbn Mâce, “Rüya”, 8.

²⁴³ Mustafa Çağrı, “Haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/378-380.

temenni olarak kabul etmişlerdir.²⁴⁴ Haset aynı zamanda kadere rıza göstermemektir.²⁴⁵ Başkalarında bulunan maddi imkânları ve manevi değerleri kıskanmak toplumda güvensizliğe sebep olur. Yüce Allah haset etmeyi yasaklamıştır. *“Allah’ın (c.c.) kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile kıldığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın.”*²⁴⁶ Haset hastalığı kardeşlik duygularının tahribatına sebep olduğu için Yüce Allah hasetçinin şerrinden kurtulabilmek için kendisine sığınmasını emreder.²⁴⁷

Hadislerde haset kavramı iki anlamda kullanılmıştır. Bazı hadislerde haset terimi, başkalarına ait maddi ve manevi değerleri kaybetmesini veya kendisinin o imkânlara sahip olmayı istemesi anlamının²⁴⁸ yanında gıpta anlamında da kullanılmaktadır.²⁴⁹ Abdullah İbn Mes’ud (r.a) (öl. 32/652-53) Hz. Peygamber ‘in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. *“İki kişiden başkasına gıpta olmaz: Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda harcayan kimse ve Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve başkalarına da öğreten kimse.”*²⁵⁰ Başkasındaki nimeti kıskanmak anlamında kullanılan haset, Hz. Peygamber tarafından aşırı derecede eleştirilmiş ve imanla hasedin bir kimsenin kalbinde beraber olamayacağı ikazında bulunulmuştur.²⁵¹ Ebû Hureyre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *“Bir kâfiri öldürüp de sonra Müslümanca yaşamaya devam edip, Müslümanca ölen kimse, o kâfirle beraber o Cehennem’de olmaz. Allah yolunda gayret ederken çıkarılan toz ile Cehennem ateşi bir araya toplanmaz. Kulun kalbinde iman ile haset bir arada olmaz.”*²⁵²

Gıpta, başkalarında bulunan bir nimetten dolayı kişinin sevinmesidir. Kendisinin de onun gibi güzelliklere mazhar olmasını arzulamasıdır. İbn Mes’ûd’un (r.a) rivayet ettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah’ın kendisine verdiği hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir.”*²⁵³

²⁴⁴ Hâris Muhâsibi, *er-R’âye Li Hulukillâh Ve’l-Kiyâm Bihâ* (Kahire, 1958), 499-501.

²⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzû’s-Salihin*, 3/425; 6/559.

²⁴⁶ en-Nisâ, 4/32.

²⁴⁷ el-Felâk, 113/5.

²⁴⁸ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 1/182-183; 2/80.

²⁴⁹ Buhârî, “İlim”, 15; “Zekât”, 5; “Ahkâm”, 3.

²⁵⁰ Buhârî, “İlim”, 15.

²⁵¹ Nesaî, “Cihâd”, 8.

²⁵² en-Nesâî, “Cihâd”, 8.

²⁵³ Buhârî, “Zekât”, 5.

Kişi nimetler hususunda kendisinden daha zor durumda olanları düşünmeli ve Yüce Allah'ın vermiş olduğu nimetlere şükretmelidir. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Şayet biriniz mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara imrenip bakacak olursa; bir de kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın.”²⁵⁴

Kendisinden maddi olarak imkânları daha iyi olanlara bakarken manevi bakımdan da daima kendisinden daha iyilere imrenmek gerekir. Hayır, hasenat ve ibadetler hususunda dikkatli davranılmalıdır. Yapmış olduklarımızı ne çok bulup gurura kapılmamız ne de ümitsizliğe kapılarak terk etmeliyiz. Yaptığı ibadetleri çok görmek ihlâs ve samimiyeti kaybettirir. Kaygımız ahiret hayatı olmalı dünya ve dünyalıklar için kaygılanmaya gerek olmadığı düşünölmelidir.²⁵⁵ Bu hususta Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Kimin kaygısı ahiret olursa Allah onun kalbini zengin kılar. İki yakasını bir araya getirir. Dünya onun ayağına gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah onun fakirliğini iki gözü arasına koyar. Ve onun iki yakasını bir araya getirmez. Ancak nasibi kadarına erişir.”²⁵⁶

Başkasında bulunan nimetleri takdir etme ve kendisinin de aynı imkânları yakalamasını arzu etmek hayırda yarışma kapsamında değerlendirilir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur. “İşte yarışanlar bunun için yarışınlar.”²⁵⁷ ve yine “Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olursanız Allah hepimizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”²⁵⁸ O halde haset başkalarında olana göz dikmek bundan dolayı üzüntü duymak iken, gıpta başkalarında bulunan nimetten dolayı sevinç duymaktır.²⁵⁹

Haset kavramı, *Kütüb-i sitte*'de çeşitli kitabların birçok babındaki hadislerde geçmektedir. *Sahih-i Buhârî*'nin Kitâbu'l-edebe,²⁶⁰ Kitabut-tefsir,²⁶¹ Kitâbu't-tevhîd,²⁶²

²⁵⁴ Buhârî, “Rikâk”, 30; Müslim, “Zühd”, 8.

²⁵⁵ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/573.

²⁵⁶ Tirmizî, “Kıyâmet”, 30.

²⁵⁷ el-Mutaffifin,83/26.

²⁵⁸ el-Bakara, 2/148.

²⁵⁹ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/577.

²⁶⁰ Buhârî, “Edeb”,57, 58, 62,115.

²⁶¹ Buhârî, “Tefsir”, 3.

²⁶² Buhârî, “Tevhid”, 45.

Kitâbu'l-Megâzî,²⁶³ Kitâbu'l-Tıbb,²⁶⁴ Kitâbu'l-i'tisâm bi'l-kitâbi ve's-sünn,²⁶⁵ Kitâbu'l-ahkâm,²⁶⁶ Kitabur-rikâk²⁶⁷ Kitâbu'l-bedil-halk,²⁶⁸ Kitâbu'l-cizye ve'l-muvâdea²⁶⁹ *Sahih-i Müslim*'de haset kavramı; Kitâbu'l-İman,²⁷⁰ Kitâbu'l-birr ve's-sıla,²⁷¹ Kitabuz-zekât²⁷² Kitâbu'l-Fed'aîli's-sahabe,²⁷³ Kitâbu'z-zühd ve'r-rakâik²⁷⁴ Kitâbu't-talak,²⁷⁵ Kitâbu's-Selâm,²⁷⁶ Kitâbu't-tevbe²⁷⁷ *Sünen-i Ebû Davûd*'da haset kavramı; Kitâbü'l-edeb²⁷⁸ *Sünen-i İbn Mâce*'de hased, Kitâbu ikâmetü's-salâ²⁷⁹ Kitabu't-Tıbb²⁸⁰ Kitâbu'z-zühd,²⁸¹ *Sünen-i Tirmizi*'de hased, Ebvâbü'l-birri ve's-sillet,²⁸² Ebvâbü't-tefsir²⁸³ Ebvâbü'd-dua,²⁸⁴ Ebvâbü'c-cenâiz²⁸⁵ *Sünen-i Nesâi*'de ise hased kavramı Kitâbu'c-Cihâd²⁸⁶ gibi kitaplarında geçmektedir. Bu hadisler aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

Haset kavramı ile ilgili *Kütüb-i sitte*'de hasetleşmenin ve birbirine arka dönmenin yasaklanması,²⁸⁷ ehli kitabın haset etmelerinden dolayı iman edenleri dinlerinden döndürmeye kalkışmaları,²⁸⁸ gıpta etmenin hasetten farkına değinilmiştir.²⁸⁹ Haset kavramı oldukları gibi görünmemek anlamında kullanılmıştır.²⁹⁰ Nefsin emarelerine esir

²⁶³ Buhârî, "Megâzî", 40, 12.

²⁶⁴ Buhârî, "Tıbb", 47.

²⁶⁵ Buhârî, "Sünne", 14.

²⁶⁶ Buhârî, "Ahkâm", 3.

²⁶⁷ Buhârî, "Rikâk", 7.

²⁶⁸ Buhârî, "Be'di'l-halk", 8.

²⁶⁹ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Ve Tercemesi*, "Edeb", 57, 58, 62, 115; "Tevhîd", 45; "Tefsir", 3, 24, 47, 59, 113; "Rikâk", 7; "ahkâm", 3; "Megâzî", 12, 40; "Cizye", 1; "İtisâm bi'l-Kitab ve sünne" 14, "Tefsir", 113,.

²⁷⁰ Müslim, "İmân", 14, 25, 37, 41, 73.

²⁷¹ Müslim, "Birr ve sıla", 7, 9, 10.

²⁷² Müslim, "Zekât", 52.

²⁷³ Müslim, "Fedaili's-sahabe", 28.

²⁷⁴ Müslim, "Zühd", 1.

²⁷⁵ Müslim, "Talak", 6.

²⁷⁶ Müslim, "Selâm", 16.

²⁷⁷ Müslim, "Tevbe", 14.

²⁷⁸ EbûDâvûd, "Edeb", 52.

²⁷⁹ İbn Mâce, "İkâmeti's-salâ", 14.

²⁸⁰ İbn Mâce, "Tıbb", 36, 37.

²⁸¹ İbn Mâce, "Zühd", 22, 24.

²⁸² Tirmizî, "Birr", 28.

²⁸³ Tirmizî, "Tefsir", 48.

²⁸⁴ Tirmizî, "Dua", 49.

²⁸⁵ Tirmizî, "Cenâiz", 8.

²⁸⁶ en-Nesâi, "Cihâd".

²⁸⁷ Buhârî, "Edeb", 57, 58, 62.

²⁸⁸ Buhârî, "Edeb", 115; "Tefsir", 3; İbn Mâce, "Salât", 14.

²⁸⁹ Buhârî, "Tevhid", 45; "İtisâm", 14; "Ahkâm", 3; Müslim, "Müsâfirin", 47; Müslim, "Talak", 6; Tirmizî, "Birr", 28.

²⁹⁰ Buhârî, "Megâzî", 45.

olmak anlamında kullanılmıştır.²⁹¹ Hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmak,²⁹² haset kavramı başkalarına kin gödmek²⁹³ ve kıskançlık anlamında kullanılmıştır.²⁹⁴ Kin ve haset mü'min'lerin kalplerinde yer almaz.²⁹⁵ Haset ve kıskançlık amelleri yok eden kötü ahlâk örneklerindedir.²⁹⁶ Hasetçinin şerrinden emin olabilmek için dua yapmak,²⁹⁷ haset kavramı kötü ahlâkın neticesi olarak kullanılmıştır.

3.1. Manevi Bir Hastalık Olarak Haset

Bazı kişiler başkalarının sahip olduğu nimeti kendisi elde edemediği için üzülür. Çekememezlik duygusuyla başlayan bu hastalık bende yoksa neden onda var hissine kapılır. Bu hisse sahip kişi eğer bende olmayacaksa onda da olmamalı diyerek onun o nimetten mahrum kalmasını arzular. Hatta bende bulunmalı onda olmamalıdır der. Yüce Allah haset hastalığının sebep olacağı durumlara dikkatlerimizi çeker ve şöyle buyurur. *“Yoksa insanları Allah'ın lütfünden kendilerine vermiş olduğu şeyden dolayı kıskanıyorlar mı?”*²⁹⁸ *“Allah'ın kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (hased ederek) arzu edip durmayın.”*²⁹⁹

Yeryüzündeki her varlığın rızkını veren yüce Allah'tır. Bütün nimetleri kullarına ihsan ve ikram eden O'dur. Haset eden aslında bu kıskançlığıyla sanki Allah'ın bu takdirine karşı çıkmaktadır. Yüce Allah bu hususa dikkatlerimi çekerek şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşüyorlar? Dünya hayatlarında onların geçimliliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli alanlarda) kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”*³⁰⁰

Kıskançlık hastalığı bir kimseyi kuşatırsa artık o çıkış yolunu bulmakta zorlanır. Hayatı başkalarını düşünmekle geçer öyle bir duruma gelir ki hayattan lezzet alamaz bir duruma gelir. Ne çalışmadan bir lezzet alır ne de ibadetten kendi kendini ateşin içine

²⁹¹ Buhârî, “Megâzî”, 12.

²⁹² Buhârî, “Tefsir”, 47, 59, 113; Müslim, “Selâm”, 14; “Dua”, 14; İbn Mâce, “Tıbb”, 36, 37.

²⁹³ Buhârî, “Tefsir”, 47, 24.

²⁹⁴ Buhârî, “Rikâk”, 7; “Cizye”, 1; Müslim, “İman”, 14, 25, 37, 41, 73; “Birr”, 7, 9, 10; “Fadiletü's-sahabe”, 28; “Zühd”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 22,24; Tirmizî, “Tefsir”, 48.

²⁹⁵ Buhârî, “Be'de'l-halk”, 8; Tirmizî, “Dua”, 8; en-Nesâi, “Cihâd”, 8.

²⁹⁶ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 52; İbn Mâce, “Fiten”, 18.

²⁹⁷ Tirmizî, “Cenâiz”, 8.

²⁹⁸ en-Nisâ,4/54.

²⁹⁹ en-Nisâ,4/32.

³⁰⁰ ez- Zuruf,43/32.

atmış olur. Böylece bütün kazancını yakan divaneye dönüşür. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hasiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Hasedden (kıskançlıktan) sakınınız. Çünkü ateşin odunu yediği gibi kıskançlık da iyi amelleri yer bitirir.”*³⁰¹ Bazı rivayetlerde “odunu”lafzının yerine “otu” geçmektedir.³⁰²

Haset aynı zamanda psikolojik bir hastalıktır. Bu kötü hasletin zamanında tedavi edilmesi gerekir. Küçük yaşlardan itibaren manevi bir hastalık olan hasetin sebepleri hakkında çocuklarımızı eğitmemiz gerekir. Kin, öfke, cimrilik gibi kötü ahlâka sebep olan davranışlardan kendini koruyabilen Cennet'e girmeyi hak eder.³⁰³ Abdullah b. Amr şöyle rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) (ya Resûlullah) insanların en faziletlisi kimdir? diye soruldu. O: *Kalbi mahmûm pak, dili çok doğru olan her (mümin) kişi buyurdu.* Sahâbiler: Ya Rasûlullah dili çok doğru olanı biliriz. Mahmûm kalp nedir? diye sordular. O: (Mahmûm kalb); *Allah'tan korkan, tertemiz, içinde ne günah ne zulüm ile yaratıklara kötülük etmek, ne de hased (çekememezlik) olan kalptir,* buyurdu.³⁰⁴

3.2. Hasedin Salih Amelleri Yok Etmesi

İman ile hasedin bir kimsenin kalbinde aynı anda yer almasının mümkün olmadığını vurgulayan Allah Rasûlü (s.a.v.) bu kötü ahlâk örneği olan haset, kişinin amellerini yok eden sebeplerden biridir. Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Hasetten sakının çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de amelleri yakar bitirir.”*³⁰⁵ Ateş yakıcı özelliği olan ve içine girilen şeyin hal değişikliğini sağladığı gibi haset hastalığı da kişinin iyiliklerini yok eder. Hasetçilik yapan kimse elde etmiş olduğu güzel hasletlerinin sevabından mahrum kalır.³⁰⁶

Haset eden kimse sermayesini başkalarına kaptırdığı için sermayesiz kalır. Hem dünyada huzursuzluğa hem de ahirette kınanmayı ve mahrumiyete sebep olur. Haset hastalığı zamanında tedavi edilmezse kişinin imanını da tehlikeye girmesine sebep

³⁰¹ İbn Mâce, “Zühd”, 22; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 44.

³⁰² Ebu Dâvûd, “Edeb”, 52.

³⁰³ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/573-577.

³⁰⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 24.

³⁰⁵ Ebu Dâvûd, Edeb”, 44; İbn Mâce, “Zühd”. 22.

³⁰⁶ Ferrâ Begavî, *Şerhu's-sünne* (Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 13/114.

olabilir. Kötü ahlâk örneklerinden nemîme haset, yalan gıybet, müdâhene vb. hastalıklardan arındırılmayan gönül her zaman iflas etmeye mahkûmdur.³⁰⁷

3.3. Bulaşıcı Bir Hastalık Olarak Haset

Haset hastalığı ferdi bir hastalık olmanın yanında toplumsal bir hastalıktır. Bireylerden topluma doğru yaygınlık kazanan kötü ahlâk örneklerinden biridir. Bireysel bir hastalık olarak görülüp önlem alınmazsa toplumun diğer fertlerinde hızla yayılan bir hastalığa dönüşür. Bu hastalık kişinin dinini yok edip bitiren etkenlerden biridir. Müslümanların arasında fitne tohumlarının yeşermesine vesile olan sebeplerdendir. Bu manevi hastalıklardan sakınmamızı emreden Allah Rasûlü (s.a.v.) Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmaktadır: *“Aranızın kötü olasından (kindarlık ve hasetten) şiddetle sakınınız. Çünkü bu özellik (usturanın saçı temizlediği gibi) dininizi kökten kazır.”*³⁰⁸

Haset günümüzde olduğu gibi İslam'dan önceki toplumlarda da yaygın bir şekilde var olan ve insanlar arasında yayılan bulaşıcı özelliği olan bir hastalıktır. Bu konuda Zübeyr b. Avvâm'ın rivayet ettiği bir hadiste Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Sizden önceki ümmetlerin hastalığı size de bulaştı, haset ve kin öyle bir yülgü'dür (tıraş için kullanılan ustura) ki saçı tıraş eder demiyorum. Dini tıraş eder. Bütün benliğime hâkim olan Allah'a yemin ederim ki mü'min olmadan Cennet'e giremezsiniz. Ve birbirinizi sevmeyen de mü'min olamazsınız. Size bunu (birbirinizi sevmeyi) temin edecek olan şeyi bildireyim mi? Aranızda selamı yayınız.”*³⁰⁹

Yaratılan ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in (a.s.) Cennet'ten yeryüzüne indirilmesine vesile olan bu hastalıktır. Şeytanın Âdem'e olan kini ve kıskançlığı ona tuzak kurup cennetten çıkmasına sebep olmuştur. Yeryüzündeki işlenen suçlardan birçoğunun sebebi de yine hasettir. Bir toplumda haset hastalığı yaygınlık kazanırsa o toplumda kardeşlik, birlik beraberlik duyguları körelmeye yüz tutar. Haset sadece maddi kayıplara değil manevi değerlerin yok olmasına sebep olan etkenlerden biridir.³¹⁰

³⁰⁷ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/565.

³⁰⁸ Tirmizî, “Kıyâmet”, 20.

³⁰⁹ Tirmizî, “Kıyâmet”, 20.

³¹⁰ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/574-576.

Haset Allah'ın gazabının sebeplerinden biridir. Eğer Allah'ın rahmeti ve merhameti olmasaydı bu tür manevi kirlenmeler Allah'ın azabının dünyada hemen üzerimize yağmasına sebep olurdu. Yüce Allah bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba mirasçı kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”*³¹¹

3.4. Hasedin Hükümü

Yaratılış amaçları Allah'a kul olan Müslümanların dikkat etmeleri gereken birtakım hususlar vardır. Bu hususların en önemlilerinden biri de kardeşlik hukukunu zedeleyecek davranışlardan sakınmaktır. Kardeşinin elinde bulunan imkân ve değerleri kıskanmak olan haset kardeşlik bağının yara almasına sebep olan etkenlerdendir. Yüce Allah kardeşlik bağlarını zayıflatan bu hastalıktan sakınmayı emreder. Allah'ın sizi birbirinize üstün kılmasına haset etmemeyi emreder.³¹² Örnekligi ile doğru yolu bulmamızı sağlayan Hz. Muhammed (s.a.v.) hasetten sakınma hususunu şöyle emreder: *“Birbirinizle hasetleşmeyiniz. Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için artırmayınız. Birbirinize kin ve nefret beslemeyiniz. Birbirinize darılıp yüz çevirmeyiniz. Birbirinizin satışı üzerine başka biriniz satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları böylelikle kardeş olunuz. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm ve haksızlık yapmaz. Yardımı kesmez ve onu hakir görmez. Peygamberimiz üç defa göğsüne işaret ederek buyurdular ki. Takva işte buradadır. Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi bir kimseye şer olarak yeter. Her Müslümanın kanı, malı ve ırzı, başka Müslümana haramdır.”*³¹³

Hz. Peygamber (s.a.v.) kardeşlik bağlarını zedeleyen kötü ahlâk örnekleriyle ilgili hadiste haset hastalığını da zikretmektedir. Hasedin haram kılınması kitâp ve sünnette açıkça belirtilmektedir.³¹⁴

³¹¹ eş-Şûrâ,42/14.

³¹² en- Nisâ,4/32.

³¹³ Buhârî, , 57; Müslim, “Birr ve sıla”, 32; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 47; Tirmizî, “Birr”, 24; İbn Mâce, “Dua”, 5.

³¹⁴ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzû's-Salihin*, 2/200-201.

3.5. Hasetten Sakınmak

İyilikleri yok eden kişiyi huzursuz eden hasetten kaçınmak gerekir. Haset ve kindarlık gibi hastalıklardan sakınmak, namaz kılmak ve oruç tutmak gibi ibadetlerle elde edilen sevaplardan daha çok kazandırır. Çünkü haset ve kindarlık yukarıda da ifade edildiği gibi amelleri yakıp yok eden hasletlerdendir. Hasetten sakınmak yapmış olduğumuz amellerimizi koruma altına almamıza vesile olur. Ebû'd-Derdâ'nın rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Oruç, namaz ve sadaka vermenin kazandıracağı sevap ve dereceden daha değerlisini size bildireyim mi? Ashâb evet dediler. Resûlullah (s.a.v.): Müslümanların birbirleriyle aralarının iyi olmasıdır. Çünkü aranın bozuk olması dini yok edip bitirir.”*³¹⁵

Hadislerde kardeşlik hukukunu kökten kazıyan kötü ahlâk örneklerinden sakınmayı emreder. Müslüman kendi nefsi için isteyip arzu ettiği şeyi mümin kardeşi için de isteyip arzu etmelidir. Onda bulunan güzel haslet ve nimetleri kıskanmamalıdır. Enes b. Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz.”*³¹⁶ Burada belirtildiği gibi mü'min bencillik, kıskançlık gibi hasletlerden uzak durmalıdır. Müslüman kardeşinin elinde olana gıpta etmelidir. Kendisi de onun gibi güzel hasletlere sahip olmak için çaba harcamalıdır.

Hasetten kaçınmak gerekir çünkü haset eden başkalarının durumları hakkında araştırma yapmakla zamanını ve ömrünü heba eder. Kendi kusurlarını düzeltmekle uğraşmaz. Bütün vaktini insanlara haset beslemekle geçirir. Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği ömür sermayesini boş ve faydasız şeylerle geçirir. Bunun neticesinde dünyada kazandıklarını başkalarına bırakarak iflas eden biri olarak eli boş olarak ahirette gider.³¹⁷

Hasetten sakınmak Cennet'e girmeye sebep olur. Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) mescitte bulunduğu bir sırada *“Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor.”*buyurdular. Bundan sonra yeni abdest almış bir sahâbî

³¹⁵ Tirmizî, “Kıyâmet”, 20; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 50.

³¹⁶ Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71,72; en-Nesâî, “İman”, 19, 33; Tirmizî, “Kıyâmet” 59; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9.

³¹⁷ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/574.

ellerinde terlikleri ile geldi. Başka bir gün yine “*Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor.*” buyurdular. Yine aynı sahâbî geldi. Üçüncü gün yine “*Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor.*” buyurdular. Üçüncü gün de aynı adam geldi. Abdullah b. Amr, o sahâbîyi evine kadar takip etti ve ona misafir oldu. Fakat sahâbîde olağanüstü bir şeye rastlanmayınca ona Allah Resûlü (s.a.v) birazdan buraya cennetlik biri gelecek dedi ve her seferinde de siz çıkıp geldiniz. Sizi bu müjdeye mazhar kılan şey nedir? diye sordu. Sahâbî önce cevap vermek istemedi ancak sonra şöyle dedi: “Ben kalbimde hiçbir Müslümana karşı kin, nefret ve samimiyetsizlik bulundurmam ve Allah’ın kendisine ihsanda bulduklarından dolayı hiç kimseye haset etmem.”³¹⁸ Bu hadiste bir Müslüman’ın başka bir Müslüman’da bulunanları kıskanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Amellerimiz bizleri rabbimize yaklaştıran birer vesiledir. Haset ise Allah’tan uzaklaştıran bir hastalıktır. Müslümanlara ancak münafıklar hased eder. Gerçek manada iman edenler birbirlerine haset etmezler. Yüce Allah (c.c) münafıkların bu duygularına şöyle değinmektedir: “*Size bir iyilik dokunursa bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelirse ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız onarın hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.*”³¹⁹ Manevi hastalıklardan biri de insanlar arasında söz taşımak olarak ifade edilen koğuculuktur.

4. Nemîme (Koğuculuk)

Nemîme kavramı sözlüklerde fısıldayarak konuşmak, birinin sözünü başka kimselere çarpıtarak veya yalan katarak aktarmak anlamında “nemm” kelimesinden türemiş bir kavramdır.³²⁰ Koğuculuk, kattât, adah gibi kavramlarla ifade edilen nemîme, insanlar arasında fitne ve fesâd çıkarmak amacıyla laf taşıma ve ispiyonculuk yapmak gibi manalara gelmektedir. Bu amaçla söz taşıyan ve bunu bir huy haline getiren kimselere nemmâm denir.³²¹ İspiyonculuk yapmak da aynı anlamdadır. İspiyoncu; sözü, fiili veya eylemi olduğu gibi başkasına aktarır. Nemmâm ise sözü olduğu gibi aktarmanın yanında sözü çarpıtarak veya söze ekleme yaparak aktarır. Nemîme; söz,

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned (thk. Şuayb el-ve Âdil Mürşid)* (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 1995), 3/166.

³¹⁹ Âl-i İmrân, 3/120.

³²⁰ Mustafa Çağrı, “Nemîme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

³²¹ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Salihin*, 6/486.

yazı, imâ, işaret gibi birçok şekilde yapılabilir. İster sözle isterse yazı ve imayla veya işaret ile yapılınsın insanların arasına fitne tohumlarının ekilmesine sebep olan manevi bir hastalıktır ve hadislerde uzak durulması emredilmiştir.³²²

Nemîme ve nemmâm hakkında rivayet edilen hadisler *Kütüb-i sitte*'de çeşitli başlıklar altında zikredilmektedir. *Sahih-i Buhârî*'nin Kitâbu'l-Vudû,³²³ Kitâbu'l-Cenâiz,³²⁴ Kitâbu'l-Edeb,³²⁵ *Sahih-i Müslim*'in Kitâbu'l-İman,³²⁶ Kitabu't-tahare,³²⁷ Kitâbu'l-birri ve's-sıla,³²⁸ *Sünen-i Ebû Dâvud*'ın Kitâbu'l-Edeb,³²⁹ *Sünen-i Tirmîzi*'nin Ebvâbü'l-birr ve sıla,³³⁰ *Sünen-i Nesâî*'nin Kitâbü't-tahâre³³¹ Kitâbü'l-cenâiz,³³² *Sünen-i İbn-i Mâce*'nin Kitabu't-Tahâre ve Sünenühâ,³³³ kitaplarında nemîme ve nemmâm hakkında hadisler geçmektedir. Bu kitaplarda geçen hadisler uygun başlıklar altında zikredip değerlendirilmiştir.

4.1. Nemîmenin Amacı

Nemmâm'ın gayesi insanların arasını bozmak ve onları birbirine düşürmektir. Nemmâm'ın yapmış olduğu bu davranış basit bir iş değildir. Aksine bu şeni' fiil büyük bir günah olup azaba neden olmaktadır. İbn Abbâs Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nemîme ve nemâmlik hakkında şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'nin hurma bahçelerinin birinden çıktı da kabirlerinde azâb olunan iki insanın sesini işitti. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "*Bunlar azâb olunuyorlar, bunların azâb olunmaları, üzerlerine büyük ve meşakkatli olacak bir şey için değildir. Şu muhakkak ki, onların günahları (Allah katında) elbette büyüktür: Biri hâcetini yerine getirirken idrardan sakınmaz yahut insanların gözlerinden avretini perdelemezdi; diğeri de insanlar arasında söz taşıyıp koğuculuk ederdî.*"Ondan sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi, dalı iki parça etti yahut ikiye böldü, şunun kabrine bir parça, şunun

³²² Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseyini, *ez-Zebîdî*, "nemm", md.; Çağrıci, "Nemîme", 32/553.

³²³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Vudu", 58.

³²⁴ Buhârî, "Cenâiz", 81, 88.

³²⁵ Buhârî, "Edeb", 46. 49. 50.

³²⁶ Müslim, "İman", 45.

³²⁷ Müslim, "Tahâre", 34.

³²⁸ Müslim, "Birr ve sıla", 28.

³²⁹ Ebu Dâvûd, "Edeb", 38.

³³⁰ Tirmîzî, "Birr", 78;

³³¹ en-Nesâî, *Nesâî*, "Tahâre", 27.

³³² Nesâî, "Cenâiz", 116.

³³³ İbn Mâce, "Tahâre", 26.

kabrine de bir parça koydu ve “*Bu çubuklar kurumayıp yaş kaldıkları müddetçe, bunlardan azâbın hafifletilmesi ümit edilir*” buyurdu.”³³⁴

Nemîme kişinin gıyabında yapılan konuşma olmasından dolayı gıybet benzemektedir. İki kişinin arasında fitne ve fesada sebep olduğundan gıybetten daha kötü bir davranış olarak kabul edilmiştir.³³⁵ Nemmâm toplumda kargaşa, huzursuzluk ve düşmanlıkların artmasına sebep olduğu için gıybet yapandan daha şerlidir. Bu nedenle barış ve kardeşliği savunan İslam dini ikiyüzlülük, gıybet, koğuculuk gibi kötü hasletleri şiddetle yasaklar.³³⁶

Mücâhid (öl. 103/721) Tebbet sûresinde geçen “*حمالة الحطب*” deyimi için Araplar arasında kullanılan koğucu, ötekine berikine laf taşıyan insanlar anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Bu deyim başka bir anlamı da fitne ve fesat çıkarmak anlamında provokatörlüktür.³³⁷ Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e cephe alan, ona muhalefet eden ve onu yalanlayanlar için nemîm (nemmâm) kavramı kullanılmaktadır. “*Olur, olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimselere sakın boyun eğme.*”³³⁸ buyrulur bu davranış yerilmiştir.

Nemmâm; kattât,³³⁹ adah,³⁴⁰ olarak da hadislerde geçmektedir.³⁴¹ Kattât ve nemmâm arasındaki fark, nemmâm yanında bulunduğu kişinin veya toplumun sözlerini başkalarına taşıyan kişiye denir. Kattât ise, bir kimsenin başka birini veya birilerini gizli dinleyip başkalarına aktarmasıdır.³⁴² Râgıb el-İsfehânî (öl. 502/1108) gıybet ve nemîmeyi aynı başlık altında ele alır ve nemîmeyi ispiyonculuk yapmak olarak açıklar.³⁴³ Bunlarla ilgili hadisler ileride gelecektir.

³³⁴ Buhârî, “Edeb”, 49.

³³⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'dünyâ ve'd-din* (Beryrut, 1978), 259.

³³⁶ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, 10/444.

³³⁷ Buhârî, “Tefsir”, 111.

³³⁸ Kalem, 68/11.

³³⁹ Buhârî, “Edeb”, 50; Tirmizî, “Birr”, 78; Müslim, “İmân”, 45;

³⁴⁰ Müslim, “Birr ve sıla”, 28.

³⁴¹ Müslim, “Birr ve sıla”, 28.

³⁴² M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/485.

³⁴³ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb İsfehânî, *el-Müfredât Fi-Garibi'l-Kur'an* (Beryrut: Dar'ül-Ma'rife, 2010), 509.

4.2. Nemîmenin Sebep Olduğu Olumsuzluklar

Nemîme birçok olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu olumsuzluklar birçok hadiste yer almıştır. Sözkonusu olumsuzluklar hadisler ışığında aşağıdaki başlıklar altında işlecektir.

4.2.1. Şerde Yardımlaşmak

Nemîme şerde yardımlaşmaktır. İmam Nevevî toplumda kargaşa çıkarma amacıyla olmayan kimselerle ilgili olarak yöneticilere bilgi taşımanın haram olduğunu belirtmiştir. O, bu hususun şerde ve günah işlemekte yardımlaşmak olduğunu açıklamıştır. Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Fakat toplumda kargaşa ve fitneye sebep olacak bir durum mevcutsa konu hakkında yöneticilere bilgi verilmesinin yasak olmadığı gibi hayırda yardımlaşma olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.³⁴⁴ *“Şüphesiz bazı insanlar hayırlı işler için anahtar ve şer işlere karşı sürgü gibidirler. Diğer bir kısım insanlar ise şer işler için anahtar ve hayırlı işlere karşı sürgü gibidirler. Ne mutlu o kimseye ki Allah'ü Teâlâ hayırlı işlerin anahtarlarını onun eline vermiştir. Ve yazıklar olsun o kimselere ki Alla'ü Teâlâ şer işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir.”*³⁴⁵

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de söz taşımak suretiyle insanların mahremiyetlerini ihlal eden kişiler mevcuttur. Bu kişiler açıktan veya gizlice insanlardan dinledikleri bilgileri başkalarına taşıdıkları gibi teknolojiden yararlanarak da bunu yapmaktadırlar. Teknoloji vasıtasıyla yapılan dinlemeleri başkalarına aktarmak “kattât” kavramıyla ifade edilebilir.³⁴⁶ Bu türden dinlemeler bir şahsın hukukunu veya kamu hukukunu korumak amacıyla olmazsa “nemîme” kavramının kapsamına girer. Şayet bir şahsın hukukunu veya kamu hukukunu korumak amacıyla yapılırsa o zaman bu tür eylem ve söylemler nemîme olarak kabul edilmez bilakis hayırda yardımlaşmak olarak değerlendirilir.³⁴⁷

Toplumda fitne ve fesâda sebep olunan bu tür hastalıkları önlemeye çalışmak dünya ve ahirette mutlu ve huzurlu bir yaşantıya vesiledir. Hayırda öncü olmak erdemli

³⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6 /489.

³⁴⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 41.

³⁴⁶ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/489.

³⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/487-490.

kişilerin özelliğidir.³⁴⁸ Onların amel defterleri illiyyînde korunmaktadır.³⁴⁹ Şahsa mahsus ikramlara mazhar olacaklardır. Kendilerine öyle bir içecek sunulacak ki o içecekten öncüler faydalanabilecektir.³⁵⁰ Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *“O içeceğin katkısı tesnîmdir. Bir pınar ki Allah’a yakın olanlar ondan içerler.”*³⁵¹

Kişinin davranışları veya eylemleri niyetine göre farklı şekillerde değerlendirilebilir. Şayet niyeti insanlar arasında fitne ve fesat çıkarmak olursa küçümsenemeyecek kadar büyük bir günah işlemiş olur. Müslüman’ın şahsiyetiyle bağdaşmayan, amacı ve niyeti kişilik haklarının ihlali olan bu tür davranışları işleyenler hadislerde nemmâm ve kattât terimleri ile ifade edilmiş ve ağır bir şekilde kınanmıştır.³⁵²

4.2.2. Emanete ve Kardeşlik Hukukuna İhanet

Abdullah b. Amr Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *“Şu dört şey kimde bulunursa o münafıktır. Kimde bunlardan biri bulunursa onu bırakıncaya kadar münafıklardan bir iz taşır: ‘Konuşunca yalan söylemek, verilen sözü tutmamak, va’dinden dönmek, arası açılınca eski arkadaşı hakkında fena sözler sarf etmek.’”*³⁵³ Cabir b. Abdullah da Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: *“Münafıklığın alâmeti üçtür. Söz söylerken yalan söyler, va’d ettiği vakit sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.”*³⁵⁴

Müslüman’ın yanında söylenen söz emanet olarak kabul edilir. Kendisinin yanında söylenenleri söyleyenin rızası olmadan başkalarına aktarmamalıdır.³⁵⁵ *“Bir kimse bir söz söyleyip sonra acaba başka duyan oldu mu dercesine iki tarafına bakınırsa o, söz dinleyen için emanettir.”*³⁵⁶ Sözün mahremiyeti olarak ifade edilen kişinin bulunduğu mecliste konuşulanları korunması; diğer bir ifade ile emaneti korumaktır. Mahremiyet kavramının kapsamı çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Eşler arasında mahremiyet, aile içinde mahremiyet, mahalle halkı arasında mahremiyet, bir

³⁴⁸ Mutaffifin, 83/28.

³⁴⁹ Mutaffifin, 83/18.

³⁵⁰ Komisyon, Kur’an Yolu, 5/580.

³⁵¹ Mutaffifin, 83/ 27-28.

³⁵² Davudoğlu, Sahih, 1/414-416.

³⁵³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16.

³⁵⁴ Buhârî, “İman”, 25.

³⁵⁵ Parlıyan, Sünen-i Ebû Dâvûd Tercemesi, 3/572.

³⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 37.

şehirde birlikte yaşayan bireylerin birbirleri ve toplumla olan ilişkilerine uymaları gereken mahremiyet ilkeleri, Müslümanların birbirine karşı takınmaları gereken mahremiyet ilkeleri gibi mahremiyet kavramının kapsamını genişletmek mümkündür.³⁵⁷

İslam dininde emanet olarak kabul edilen sözün korunması bazı hususların dışında başkalarına aktarılmaması esastır. Cabir b. Abdullah'ın rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. “*Üç meclis hariç bütün meclislerde yapılan konuşmalar emanettir. Gizlenmesi gerekir. Dökülmesi haram olan bir kan döküldüğünde, haram olan bir ırza geçilmişse, bir mal haksız olarak gasp edilerek ele geçirilmişse.*”³⁵⁸ Bu hususların dışında söz taşıma yasaklanmaktadır.

Peygamber olmadan önce de Hz. Muhammed (s.a.v.) insanların en emini olarak herkesin güvenini kazanmıştır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek ve önder olarak kabul eden müslümanların da emin kişiler olmaları gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kişinin imanının kemale ermesini birbirini sevmekle mümkün olabileceğini, birbirini sevmenin de birbirine karşı emniyet ve güvenin sembolü olan selamla mümkün olduğunu ifade eder.³⁵⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.); iman, sevgi ve cennetin birbirleriyle ilişkisine şöyle değinir. “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayın.*”³⁶⁰ Yine müslümanlar bir bedenün uzuvları gibi birbirlerini tamamlayan ve birbirlerinin sevincine ve hüznüne ortak olmalıdır. Nu'mân b. Beşîr Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “*Mü'minleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut gibi görürsün! O vücutun bir organı hastalanınca, vücutun diğer kısımları hasta organın elemine ortak olurlar.*”³⁶¹ Birlik ve kardeşliğe bu kadar değer veren İslam dini birbirleri hakkında hoşlanmayacakları şekilde davranmalarına şiddetle karşı çıkmıştır. “*Müslüman kardeşinin şerrinden emniyette olmalıdır. Komşusu zulmünden, şerrinden emin olmayan kimsenin iman etmiş olamayacağını*”³⁶² buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kişilik haklarının ihlali olan gıybet, dedikodu, koğuculuk, yalan, hased gibi manevi hastalıklar hakkında çok sayıda hadisi mevcuttur.

³⁵⁷ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercemesi*, 3/572.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 37.

³⁵⁹ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*, 2/248.

³⁶⁰ Müslim, “İman”, 93.

³⁶¹ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr ve sıla”, 66.

³⁶² Buhârî, “Edeb”, 29.

Hadislerde kardeşlik hukukunun çiğnenmesine sebep olan, manevi bir kirlenme olarak ifade edilen nemîme; kendisi gibi necis olan idrardan sakınmamakla birlikte zikredilmiştir.³⁶³ Bu iki davranış bozukluğu (nemîme ve idrardan sakınmama) dinimiz tarafından hoş karşılanmadığı gibi kabir azabına da sebep olan hasletlerdendir. Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) eğitim metotlarından biri de iki veya daha fazla hususu birlikte zikretmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) olumlu veya olumsuz hasleti birlikte zikrederek konunun önemine dikkat çeker. Bu konudaki rivayetlerin ekseri İbn Abbas, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Hüreyre tarafından aktarılmıştır.³⁶⁴ Abdullah İbn Abbas'dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz bu iki kabir sahibine azap edilmektedir. Azap edilmelerinin sebebi de büyük bir şeyden dolayı değildir. Bunlardan biri İdrardan sakınmazdı diğeri ise koğuculuk ederdi.”*³⁶⁵

Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a.) Peygamberimiz'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadis-i şerifte adah ve koğuculuğun aynı anlamda olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Dikkat edin size **عصه** ne olduğunu söyleyeyim. O insanlar arasında alıp yürüyen koğuculuktur.”* Hadisin devamında Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Şüphesiz ki kişi doğru söylemekte devam ederek nihayet doğrucu yazılır. Yalan söylemekte devam ederek nihayet yalancı yazılır.”*³⁶⁶ Koğuculuk yapmak ve yalan söylemek toplumda kargaşa ve fesada sebep olan çirkin davranışlardır.

Nemîme, hangi kavramla ifade edilirse edilsin insanların arasında fesat çıkaran kardeşlik hak ve hukukuna yapılan bir saldırdır. Kabir azabına sebep olan bu kötü haslet ebedi âlemde cezaya sebep olan çirkin bir davranıştır.

4.2.3. Kabir Azabına Sebebiyet

Nemîmenin kabir azabına sebep olan bir ahlâki zaaf olduğu Abdullah İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz bu iki kabir sahibine azap edilmektedir. Azap edilmelerinin sebebi de büyük bir şeyden dolayı değildir. Bunlardan biri idrardan sakınmazdı diğeri ise koğuculuk ederdi.”*³⁶⁷

³⁶³ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/487.

³⁶⁴ Buhârî, “Edeb”, 46, 49; Cenâiz, 81, 88; Vudû, 58,60; Müslim, “İmâm”, 45.

³⁶⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

³⁶⁶ Müslim, “Birr ve sıla”, 28.

³⁶⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

İnsanların arasını bozan fitne ve fesada zemin hazırlayan koğuculuk görünürde kişiye haz veren bir davranış gibi görünse de aslında vicdanını tırmalayan, onu huzursuz ve rahatsız eden bir davranıştır. Bu kötü hasletin kişiye dünya hayatında vermiş olduğu elem ve sıkıntının yanında ebedi âleme geçiş kapısı olan kabirde de azab görmesine sebep olmaktadır.³⁶⁸ Koğuculuk ve idrardan sakınmamanın kabir azabına sebep olan bir davranış olduğu ile ilgili hadis daha önce zikredilmişti.³⁶⁹ Bu hadis çeşitli kaynaklarda farklı tariklerle yer almaktadır.³⁷⁰ Bu hadislerde geçen kabir azabı çeken iki kişinin kabir azabının sebebi büyük bir sebepten değildir. İfadesi âlimler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Hadislerde geçen kavramların hangi manada kullanıldıkları iyi anlaşılırsa karşılaşılan problemlerin çözümü kolaylaşır.³⁷¹ Koğuculuk ve necasetten sakınma ile ilgili hadis muhadisler tarafından şöyle değerlendirilmiştir:

Birincisi, kabir azabı çeken kişi defî hacette bulunurken oturmadığı için idrarı tamamen boşaltmamaktadır. Böylece mesanede kalan idrarın akması abdestinin de bozulmasına sebep olur. Ayrıca sonradan gelen idrar elbiselerine de bulaşacaktır. Abdestin bozulması ve İdrarın elbiseye bulaşması namaza veya diğer ibadetleri yapmaya engeldir. Yapılan ibadeti fasit olur. Necasetten taharet şartları oluşmadan yapılan ibadetler kişiyi sorumluluktan kurtarmaz. Bu hususlara dikkat edilmemesi kabir azabını gerekli kılan bir haslet olarak zikredilmektedir. Veya kabir azabının sebebi insanların yanında açıktan bevl etmelerindendir. Bu davranışın da kabir azabına sebep olan davranışlardan olduğu zikredilmektedir. Aynı zamanda az bir idrardan ne olabilir ki diye hafife alınmaktadır. Yapılan çirkin bir davranışı önemsememek de cezayı gerektiren sebeplerdendir.³⁷² Hadisin ikinci kısmı olan koğuculuk yapmak ve yapılan bu kötü hasleti de büyük bir günah olarak görmemek de kişinin kabir azabı çekmesinin sebeplerindendir. İdrardan sakınmak veya koğuculuk yapmayı terk etmek aslında kişiye meşakkat veren bir şey olmadığı halde bu davranıştan sakınmamışlardır. Bu iki kişi dileselerdi rahatlıkla terk edebilirlerdi.³⁷³

³⁶⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi ve Şerhi*, 2/539.

³⁶⁹ Buhârî, “Edeb”, 46; “Cenâiz”, 88; Nesâî, “Tahâret”, 27.

³⁷⁰ Buhârî, “Edeb”, 49; “Vudû”, 55,56; Cenâiz,82; İbn Mâce, “Tahâret”, 26; Nesâî, “Tahâret”, 26.

³⁷¹ Mehmet Çetin, *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik Yorumsellik (Teori ve Uygulama)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 76.

³⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*, 2/542.

³⁷³ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6 / 486.

İkincisi, Kâdî İyaz (öl. 544/1149) idrardan sakınmamak ve koğuculuk yapmak kabir azabına sebep olan büyük günahlardandır. Her ne kadar büyük günah olarak zikredilmemiş olsalar da kabir azabına sebep olan davranışlardır. Bazı kişiler tarafından idrarın birkaç damlasında ne olabilir ki şeklinde dile getirilen husus küçümsenmeyecek kadar önemlidir. O birkaç damla kişinin abdestinin bozulmasına elbiseye bulaşması neticesinde de belli bir miktara ulaştığında necasetten taharet şartını sağlamadığı için de yapılan ibadetin geçersiz kılınmasına sebep olur. İdrardan sakınmamak ve koğuculuk yapmanın birlikte zikredilmeleri de manidardır. Çünkü koğuculuk yapmak da idrar gibi necis bir şeydir. Hatta koğuculuk yapmak idrardan sakınmaktan daha kötü bir fiildir. İdrardan sakınmadan yapılan ibadetlerin tekrarı ve tövbe etmekle belki telafisi mümkün olabilir. Ancak gıybeti yapılan ve koğuculuk yapmak suretiyle işlenen günahın telafisi daha zordur. Çünkü tövbe ve istiğfarın yanında ayrıca hakları ihlal edilen kimselerden helalik alınmalıdır. Şayet o kimseler vefat etmişlerse onlardan helâllik nasıl alınacaktır.³⁷⁴

Elbisesine idrar bulaştıran bir kimse yıkayarak o elbiseyi temizleyebilir. Yaptığı ibadetlerinin vakti henüz geçmemişse iade edebilir. Ancak koğuculuk yapan kişi tövbe istiğfar yapmanın yanında hak sahiplerinin hakkını da iade etmelidir. Koğuculuk yapan kimsenin aralarında bozgunculuğa sebep olduğu kişilere ulaşip onları barıştırması bazen mümkün olmayabilir. Çünkü kişilerin tekrar bir araya getirilmesi ve birbirlerinden helalleştirilmesi gerekir. Bunlardan herhangi biri vefat etmişse veya ulaşamıyorsa bunları barıştırmak nasıl mümkün olacaktır?³⁷⁵

4.2.4. Cennete Girmeye Engel Olması

Nemmâmlık/koğuculuk yapmak kabir azabına sebep olduğu gibi kişinin cennete girmesine de engeldir. Kişilerin dünya hayatlarını karartan koğuculuk hastalığı tedavi edilmediği takdirde ebedi hayatı da mahveden bir yönü vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu çirkin davranıştan bizleri sakındırmak için Huzeyfe tarafından rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar arasında söz taşıyan cennete giremez.”³⁷⁶ Huzeyfe b. Yemân’dan gelen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v.) “Koğuculuk

³⁷⁴ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/436.

³⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Salihin*, 6 /487.

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38.

eden fesatçı kimse cennete giremez.”buyurmuştur.³⁷⁷ Hadislerde geçen “*Koğuculuk yapan cennete giremez.*”ifadesini ehl-i sünnet âlimleri “Koğuculuk yapan cezayı hak etmiş, ancak yüce Allah dilerse affeder dilerse cezalandırır. Koğuculuk yapmayı helal olarak görenler ise “cennete giremezler” ifadesini koğuculuk yapanlar günahsız kimselerle beraber cennete giremezler veya cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir.”şeklinde yorumlamışlardır.³⁷⁸

4.3. Nemîme'nin Hükümü

İslam dini Müslümanların birbirleri ile iyi bir iletişim içinde yaşamalarını ve günaha götürecek yollardan da uzaklaşmalarını emreder. Ebû Hüreyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “*Zandan sakının! Çünkü zan sözün en yalanıdır. Başkalarının konuştuğunu dinlemeyin, birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinize buğz etmeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.*”³⁷⁹ Fitne ve fesada sebep olan nemmâmlık yasaklanmaktadır. Söz taşıma kimden veya kime taşınırsa taşınır fark etmez. Yönetici pozisyonunda olan amirlere söz taşıma da hoş görülmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlar arasında söz taşımayı hoş karşılamamıştır. Koğuculuk yapmanın cennete girmeye engel olduğunu belirtmiştir. “*Nemmâm cennete giremez,*”³⁸⁰ buyurmaktadır. Başkaları tarafından söylenen sözlerin kendisine aktarılmasına da sıcak bakmamış ve şöyle buyurmuştur: “*Ashabımdan hiç kimse bir diğeri hakkında hoşlanmayacağım bir şeyi bana ulaştırmasın zira ben gönül huzuru ile sizin yanınıza çıkmak istiyorum.*”³⁸¹

Hz. Peygamber'e getirilen bir malın dağıtımını Rasûlullah (s.a.v.) yaptıktan sonra iki kişi yapılan bu dağıtımın adaletli olmadığını ifade etmişlerdir. Bu olaya şahit olan İbn Mes'ûd bu hususu Hz. Peygambere (s.a.v.) iletince Peygamberimiz yukarıdaki hadiste belirtildiği gibi başkaları hakkında kendisine böyle bir haberin aktarılmasını eleştirmiştir. Bu hadisi, Hz. Peygamberin bir peygamber olarak söz taşımayı hoş karşılamadığı şeklinde değerlendirildiğinde, koğuculuk yapmanın yasaklandığını ifade eder. Çünkü hadislerde de bu açıkça ifade edilmektedir. Şayet bir devlet başkanı sıfatı ile nemîmeye karşı çıkmışsa yöneticilere başkaları hakkında söz taşımanın caiz

³⁷⁷ Buhârî, “Edeb”, 50; Müslim, “İman”, 45; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 78.

³⁷⁸ Davudoğlu, *Sahih*, 1/414.

³⁷⁹ Buhârî, “Birr”, 9.

³⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Edep”, 38.

³⁸¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 63.

olmayacağı anlaşılabilir.³⁸² Yönetici konumunda olan kimseler de başkaları hakkında ispiyonculuk niteliğinde aktarılan haberler hususunda dikkatli davranmalıdır. Kendilerine bilgi akışı sağlandığında gelen haberin doğruluk derecelerini araştırmadan o kimseler hakkında hüküm vermemelidirler. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler, size bir fasık bir haber getirirse bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*”³⁸³

Günümüzün en büyük sorunlarından biri olan söz taşıma hastalığı, müslümanların sıfatlarından değil müşriklerin sıfatları arasında zikredilmektedir.³⁸⁴ Müslüman bir kimliğe sahip herkes sözünü iyi tartmalı sözünün ne anlama geldiğini ve niçin söylendiğini bilerek hareket etmelidir. Çünkü insanın söylediği her sözüne şahitlik eden melekler mevcuttur.³⁸⁵ Murakabe bilinciyle yaşayan kimse eylem ve söylemlerinin bilincinde olur. Bu bilinçle yaşayan kimse de cenneti hak eder. Bu nedenle Yüce Allah “*Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince onun barınağı da cennettin ta kendisidir,*”³⁸⁶ buyurmaktadır. Ancak sapan ve sadece dünya hayatını kendine şiar edinen için ise cehennem bir barmak olur.³⁸⁷

4.4. Nemîme’den Sakınmak

Koğuculuk yapmak birçok suçu tetiklediği için şiddetle sakınılması gereken bir davranıştır. Koğuculuk yapılırken herhangi bir kimsenin eksiği veya kusuru üçüncü kişilere taşınırsa hem koğuculuk hem de gıybet yapılmış olur. Koğuculukta sır olarak tutulması gereken şeyin açığa çıkarılması da vardır. Başkalarına aktarılan söz ve fiillerde insanlara fayda sağlayacak bir husus mevcutsa veya onlardan bir zararın giderilmesi amaçlanıyorsa o zaman koğuculuk kapsamında değerlendirilmez. Koğuculuk yapmak sözünü taşıdığı şahsa karşı husumetten kaynaklanabileceği gibi sözü taşıdığı kişiye yakınlık için de taşınmış olabilir. İmam Gazzâlî şöyle der: “Bir kimseye falan kişi senin hakkında şöyle söylüyor denildiğinde, o kimsenin dikkat etmesi gereken birtakım hususlar olduğunu belirtir ve bunları şu şekilde sıralar:

³⁸² M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6/490.

³⁸³ el-Hucurât, 49/ 6.

³⁸⁴ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6 /483.

³⁸⁵ el- Kâf, 50/18.

³⁸⁶ en-Nâzi'ât, 79/40-41.

³⁸⁷ en-Nâzi'ât, 79/ 37-39.

1. O kimsenin çıkarmak istediği fesatçılığa ortak olmamak için laf taşıyan kişinin sözlerine itibar edilmemelidir.

2. Laf taşıyan kimseye yaptığı davranışın çirkin bir davranış olduğu hatırlatılmalıdır.

3. Şayet nasihat edildiği halde koğuculuk etmeye devam ederse o kişiye karşı Allah için buğz etmelidir.

4. Yanında bulunmayan din kardeşi hakkında laf taşıyanın sözlerine itibar ederek onun hakkında sû-i zanda bulunmamalıdır.

5. Koğucunun sözlerine aldanarak mümin kardeşi hakkında araştırma yapmamalıdır.

6. Koğucunun yaptığı gibi kendisi de ondan işittiği sözleri başkalarına aktarmamalıdır. Aynı duruma kendisi de düşmemelidir.³⁸⁸

İmam-ı Nevevî İmam-ı Gazzâlî'nin yukarıdaki sözlerini aktardıktan sonra şu hususa dikkatlerimizi çekmektedir: “Yukarıda maddeler halinde açıklananlar normal koşullarda yapılması ve yapılmaması için geçerlidir.” Bir kimsenin eylemleri ve söylemleri ile başkasına zarar verme kanaati hâsıl olursa zarara uğrayacak kişi veya kişileri bilgilendirmek gerekir. İnsanların malına, dinine ve canına kast etmek isteyen kişilerden haberdar olduğunda buna engel olmak amacıyla insanlara bilgi aktarımında bulunmak elbette koğuculuk kapsamında değildir.³⁸⁹

Müslüman ikiyüzlülük, gıybet, dedikodu, müdâhene gibi manevi hastalıklardan uzak durmalıdır. Şerre değil hayra anahtar olmalıdır. Enes bin Mâlik'in (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. “*Şüphesiz bazı insanlar hayırlı işler için anahtar ve şer işlere karşı sürgü gibidirler. Diğer bir kısım insanlar ise şer işler için anahtar ve hayırlı işlere karşı sürgü gibidirler. Ne mutlu o kimseye ki Allah Teâlâ hayırlı işlerin anahtarlarını onun ellerine vermiştir. Ve yazıklar olsun o kişilere ki Allah Teâlâ şer işlerin anahtarlarını onun eline vermiştir.*”³⁹⁰ Şerrin anahtarını taşıyan insanlardan bir kısmı da gıybet hastalığına yakalananlardır.

³⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/341; Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1392), 16/142-144.

³⁸⁹ Davudoğlu, *Sahîh*, 1/416.

³⁹⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 19.

5. Gıybet

Gıybet, gözden kaybolmak anlamında kullanılan gayb kelimesinden türeyen iyi ve kötü sözlerle anmak anlamında bir isimdir.³⁹¹ Terim olarak kötü sözlerle anılmak olarak kullanılan gıybet, daha çok bir kimsenin incitici küçük düşürücü bir şeyle anılması anlamında yaygın olarak kullanılmaktadır.³⁹² İnsanların küçük düşürücü lakaplarla anılması olarak da ifade edilen gıybeti yüce Allah yasaklamıştır.³⁹³ Kişinin hoşlanmadığı lakaplarla anılması veya kişinin gıyabında kendisinde bulunan fakat hoş karşılamadığı bir hasletiyile anılması gıybet kapsamında değerlendirilmektedir.³⁹⁴ Bir kimse hakkında zanna dayanarak hakkında gizli araştırmanın yanında gıybetinin de yapılması ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetilmektedir.³⁹⁵

Gıybet etmek kişiyi bazen öyle cezb eder ki ölmüş kardeşinin etini yediğinin farkında bile olmaz. Enes b. Malik'in (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Miraca çıktığım gece bakırdan tırnakları olan bir topluluğa uğradım. Tırnaklarıyla göğüslerini ve yüzlerini tırmalıyorlardı. “Bunlar kimlerdir ey Cibril?” dedim O da “Bunlar gıybet ederek insanların etlerini yiyenler, ırz ve şereflerine saldıranlardır, cevabını verdi.”*³⁹⁶

Gıybet söz fiil ve davranışların yanında kaş, göz ve ima ile de yapılabilir. Dil ile yapılan gıybet kişinin hoşlanmadığı bir şeyle anılmasıdır. Kişinin gıyabında veya yanında hoşlanmadığı bir şeyle anılması doğru olmadığı gibi kişinin taklidini yapmak, kaş, göz, îma, yazıyla, hareketle veya dudak bükme gibi her ne şekilde yapılsa yapılsın caiz değildir. Gıybeti yapılan kişinin sağ veya ölü olması arasında fark yoktur. Günümüzde yaygın olarak kullanılan iletişim araçlarıyla kişiyi küçük düşürücü söz ve fiillerle anılması da gıybet kapsamındadır. Kapalı olarak bir kişiden bahsedilirse kimden bahsedildiği anlaşılırsa bu da gıybet kapsamında değerlendirilir.³⁹⁷ Zulme uğradığını anlatmak için gıybet yapmak caizdir, kötülüğü değiştirmek ve âsiyi yola getirmek için

³⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1/219.

³⁹² Mustafa Çağrı, “Gıybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/63-64; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Gıybet maddesi, 1/219.

³⁹³ el-Hucurât, 49/11.

³⁹⁴ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/ 432.

³⁹⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/96.

³⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

³⁹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/318.

yardım istemek caizdir, fetva almak için gıybet caizdir, Müslümanları şerden sakındırmak için gıybet caizdir.³⁹⁸

Gıybet hakkında çok sayıda hadis rivayet edilmiştir. Bu hadisler *Kütüb-i sitte*'nin şu kitaplarında yer verilmektedir. *Sahih-i Buhâri*'nin Kitâbu'l-Edeb,³⁹⁹ *Sahih-i Müslim*'in Kitâbu'l-birri ve's-sılla,⁴⁰⁰ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un Kitâbu'l-Edeb,⁴⁰¹ *Sünen-i Tirmîzi*'nin, Ebvâbu biri ve's-sılla⁴⁰² Ebvâbu sıfati'ı-kıyameti ve'r-rekâik,⁴⁰³ *Sünen-i İbn Mace* Kitabu't-Tahâre ve Sünenihâ,⁴⁰⁴ gibi kitabların çeşitli bablarında yer verilmiştir. *Kütüb-i sitte*'de geçen gıybet hakkındaki hadisler çeşitli başlıklar altında yer verilecektir.

5.1. Hak İhlali Olarak Gıybet

İslam dini kişinin nefsinin korunmasına dikkat çekerek, hiç kimsenin kişiliğini rencide edilmesine müsaade etmemektedir. Kişinin kendi şahsiyeti kadar eşi, çocukları ve yakın akrabaları hakkında da aynı hassasiyet gösterilmelidir. Gıybetin sözle, fiille veya ima ile yapılması arasında fark yoktur. Çükmüş ahlâki ilkeleri tekrar inşa etmek için gönderilen Resulullah'in (s.a.v.) bu manevi hastalıklara şiddetle karşı çıkmış ve şöyle buyurmuştur: *“Ey diliyle iman edip kalbine iman girmemiş olan insanlar, Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hallerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hallerini araştırırsa Allah da onların gizli hallerini araştırır. Allah kimin gizli halini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder.”*⁴⁰⁵

Gıybet kişinin kişilik haklarına bir saldırıdır. Bu kötü haslet hadislerde kişinin malına ve kanına tecavüzle eşdeğer olarak görülmüştür. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Birbirinize haset etmeyiniz. Müşteri kızıştırmayın. Birbirinize buğzetmeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Birbirinizin satışının üstüne satış yapmayın. Kardeş olun ey Allah'ın kulları! Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımsız bırakmaz; onu tahkir etmez. Üç*

³⁹⁸ Davudoğlu, *Sahih*, 10/541-542.

³⁹⁹ Buhârî, “Edeb”, 40.

⁴⁰⁰ Müslim, “Birr ve sıla”, 20.

⁴⁰¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35, 40, 41, 43.

⁴⁰² Tirmîzî, “Birr ve sıla”, 20.

⁴⁰³ Tirmîzî, “Sıfatu'l-Kıyâme”, 19,85.

⁴⁰⁴ İbn Mâce, “Tahâret”, 26, 28.

⁴⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Edep”, 35; Tirmîzî, “Birr”, 85.

defa kalbine işaret ederek takva şuradadır. Kişiyi kötülük namına Müslüman kardeşini tahkir etmesi kâfidir. Müslüman'ın her şeyi kanı malı ırzı Müslüman'a haramdır."⁴⁰⁶ Müslüman kardeşinin onurunu zedeleyecek fiil ve eylemler olarak ifade edilen gıybet kardeşlik hukukunun ihlalidir.

5.2. Gıybet Yapmanın Sebepleri

Gıybet yapmanın birçok sebebi olmakla beraber birtakım hususlar kişiyi gıybet etmeye sevk eder. Bazen kişi sevdiği bir kimseyi başkalarıyla paylaşmadığı durumlarda gıybeteye yeltenebilir. Hz. Âişe'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Âişe annemizin Safiye bt. Huyey'in boyunun kısalığını ifade etmek için "*Ey Allah'ın Rasûlü sana Safiyye'deki şu hâl yeter.*" İfadesi ile onu arkasında çekiştirme kapsamında değerlendirilmiştir. Allah Rasûlü'nün bu söze tepkisi ise şöyle olmuştur: "*Sen öyle bir söz söyledin ki o söz denize karışsaydı denizin suyunu kirletirdi.*"⁴⁰⁷ Burada Hz. Âişe annemiz Peygamber Efendimiz'e olan aşırı sevgisinden mi yoksa kıskançlık nedeniyle veya onu başkalarıyla paylaşmamasından mı bilinmez, yapmış olduğu gıybetten dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından eleştirilmiştir. Hz. Âişe'nin söylemiş olduğu bu sözün denizin suyunu kirletecek kadar kötü olduğu vurgulanmıştır.⁴⁰⁸ Bazen kişi muhatabına olan nefreti, ona duyduğu kin veya onu küçük düşürmek için gıyabında konuşabilir. Her ne sebeple olursa olsun kişiyi cezbeden gıybet hastalığından korunmaya çalışılmalıdır.⁴⁰⁹ Kişi öfkeleniği zaman muhatabının iyiliklerini ve güzel hasletlerini unuttur. O, kimsenin kusurunu bulmaya çalışır. Onun hakkında küçük bir kusur dahi bulsa hemen onu büyütür. Hararetle bir şekilde başkalarına aktarır. Böylece gıybet hastalığına müptela oluverir. Müslüman başkaları hakkında kusur aramamalıdır. "*Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.*"⁴¹⁰

İmam Gazzâlî gıybetin yapılmasının sebeplerini şöyle açıklamaktadır.⁴¹¹ Bazen kişi arkadaş çevresinden etkilenir. Onların başkaları hakkındaki gıybetlerine kulak misafiri olur. O, arkadaşlarıyla iletişiminin aksayacağını düşünerek hatalarını ve

⁴⁰⁶ İbn Mâce, "Birr", 10.

⁴⁰⁷ Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyâmeti ", 19; Ebû Dâvûd, "Edep",35.

⁴⁰⁸ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/432.

⁴⁰⁹ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/433.

⁴¹⁰ Âl-i İmrân, 3/134.

⁴¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3 / 321-324.

kusurlarını düzeltmeleri hususunda yardımcı olması gerekirken onların yanlış davranışlarını desteklemiş olur. Müslüman, gıybetin yapılmasına müsaade etmemelidir. Yapılan gıybetin doğru bir davranış olmadığını arkadaşlarına hatırlatmalıdır. Enes'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Hiçbiriniz kendiniz için arzu ettiğini kardeşiniz için arzu etmedikçe (kemaliyle) iman etmiş olmaz"*⁴¹² buyurmaktadır.

Bazen kişi başkaları tarafından kusurlarının açığa çıkarılabileceğinin endişesine kapılmaktadır. Ve kalbinde meydana gelen bu vesvesenin etkisiyle başkalarının kusurlarını araştırıp açığa çıkarmaya çalışır. Böylece başkalarının gıybetini yaparak başkalarının kendisi hakkında söyleyeceklerinin itibarsızlaştıracağı zannına kapılır. İşlediği kötü bir hasleti başka kimselerin dile getirilmemesi için aynı hataları yapan kişileri dillendirmek ve kendisine çevrilecek bakışları başka yöne yansıtma çabası da gıybetin sebep olur.⁴¹³ Bu başkasının eksik ve kusurlarını dillendirerek kendisini kusursuz gösterme çabasıdır.

Haset hastalığı da gıybetin en büyük etkenlerindedir. Toplumda itibar sahibi bir kimsenin itibarını zedelemek için onun gıybeti yapılabilir. Yüce Allah hasetçinin şerrinden sabahın aydınlığının rabbine sığınmamızı emreder.⁴¹⁴ Ebû Hüreyre haber verdi ki Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizleri zandan sakındırırım. Çünkü zanla söylenen sözler, yalanı daha çok olandır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız. Hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz, birbirinize buğz ve düşmanlık etmeyiniz. Ey Allah'ın kulları birbirinizle kardeş (mesâbesinde) olunuz!"*⁴¹⁵ Allah'ın sizden razı olacak hasletlerle birbirinize karşı neseb kardeşleri gibi olma gayreti gösteriniz.⁴¹⁶

Eğlenmek veya başkalarını eğlendirmek için gıybet yapılabilir. Başkasının kusurlarını dillendirmenin bir sebebi de kibir ve gururdur. Kibir ve gurur gıybetin sebeplerinden biri olduğu gibi başka birçok hastalığın da sebebidir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Küfrün başı doğu*

⁴¹² Buhârî, "İman", 7.

⁴¹³ Çiğdem Doğan, *Dedikodu olgusuna Psiko-Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

⁴¹⁴ el-Felâk, 113/5.

⁴¹⁵ Buhârî, "Edeb", 57.

⁴¹⁶ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 13/6046.

tarafındadır. Kendini beğenmek ve kibirlenmek de at ve deve sahipleri ile hayvan sahipleri ile hayvan sürülerine bağırıp çağıran bedevilerdendir. Sekinet, yani vakar ve tevazu ise koyun sahiplerindedir.”⁴¹⁷

Başkalarını küçük düşürmek amacıyla kişinin yüzüne karşı veya gıyabında birtakım söz ve fiiller sarfedilebilir. Bazen kişi karşısındaki muhatabın başkalarıyla olan iletişimlerine hayret nazarıyla bakar ve bunu başkalarının yanında dile getirir. Örneğin filan hocanın muhatap olduğu kesimin cahil olduğunu ifade eder. Bu hususu başkalarının yanında dile getirir. Bazen kişi herhangi bir musibete müptela olmuş şahıslar için üzülür. Fakat bu üzüntüsünü başkalarının yanında dillendirdiği için onun gıybetini yapmış olur. Bazen de kişi bir şahısta bulunan ve topluma rahatsızlık veren kötü bir manevi hastalıktan dolayı o şahsa karşı Allah için öfkelenir. Fakat o kişiyi o hastalıktan alıkoymak için herhangi bir çaba göstermez. İsmi başkalarının yanında telaffuz ettiği için gıybetini yapmış olur.

5.3. Gıybet İftira İlişkisi

Kişide bulunmayan ve onu rencide eden kişilik haklarının gaspı ise iftiradır. Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) “*Gıybet nedir bilir misiniz?*” buyurmuş. Ashâb: Allah ve Resûlü daha iyi bilir demişler. “*Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır.*” buyurmuş. Kardeşimde benim söylediğim bulunursa ne buyurursun? denilmiş, “*Söylediğin onda varsa onu gıybet ettin demektir. Eğer onda yoksa ona iftira etmiş olursun.*”⁴¹⁸ buyurmuştur. Gıybet ve iftira ikisi de haramdır. Fakat iftira gıybetten daha ağır bir günahdır.⁴¹⁹

5.4. Gıybet Nemîme ilişkisi

Kişilik bozukluğu ve maneviyat kirlenmesi olarak ifade edebileceğimiz gıybet ve koğuculuk insanın bir türlü vazgeçemediği manevi hastalıklar silsilesidir. Vicdanları rahatsız eden bu davranışlar ve hasletler, kokuşmuş vicdanların dışa yansımasıdır. Bu hastalıklardan kurtulmak için çaba sarf etmek gerekir. Kişi bazen heva ve hevesinin esiri olduğundan bu tür ahlâki zaafın esiri olmaktadır. Dalgalı okyanuslarda yol alan geminin kaptanı gibi vesvese ve korkularına yenik düşebilmektedir. Yönünü kaybeden kaptan gibi yanlış sahillere demir atmaktadır. Sahili selamete çıkması gerekirken

⁴¹⁷ Buhârî, “Libas”, 19.

⁴¹⁸ Müslim, “Birr ve sıla”, 20.

⁴¹⁹ Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. el-Haccâc*, 16/142-144.

manevi kirlere sebep olan gıybet, dedikodu, yalan, iftira, koğuculuk gibi kötü hasletlerin pençesinden bir türlü kurtulamamaktadır. Böyle hasletlerin pençesine düşen kimseler başkalarını küçük düşürmek için çabalarken kendi egolarına yenilmektedirler. Kirlenmiş vicdanlarını temizleyeceğine başkalarının günah kirleriyle kirlenmektedirler.⁴²⁰ Hâlbuki yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *“Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O’nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.”*⁴²¹

Toplumda sıradanlaşmış olan gıybet, diğer birçok manevi hastalıklara zemin hazırlamaktadır. Bu davranış bozuklukları başlangıçta vesveselerin verdiği zanla başlar. Kardeşinin kusurlarını araştırmakla devam eder. Kalben başlayan gıybet eylem ve söylemlere dönüşür. Zamanla dedikodu ve koğuculuk gibi zararlı hasletlerin insan vicdanında yeşermesine sebep olmaktadır.⁴²²

Ebû Bekre’den gelen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) iki kabrin yanından geçti ve: *“Gerçekten bunlara azab edilmektedir. Azabları da büyük bir şeyden dolayı değildir. Bunların birisi idrar (dan sakınmadığı) için azab görmektedir. Diğeri ise gıybet ettiği için azab görmektedir.”*⁴²³ Birinci hadiste kabir azabının sebebi koğuculuk olarak ifade edilmektedir. İkinci hadiste ise azap olunmanın sebebi gıybettir. Gıybet ve dedikodu önce kişideki vesveseyle başlar daha sonra vesvese zanna dönüşür. Tecessüsle devam eder ve kişinin başkaları hakkında gıybet ve koğuculuk yapmasına sebep olur.

Gıybet ve dedikoduya sebep olan kötü zandır. Bu hususu Yüce Allah şöyle açıklamaktadır. *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”*⁴²⁴

⁴²⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/ 332-334.

⁴²¹ en-Nûr, 24/36-37.

⁴²² Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/433.

⁴²³ İbn Mâce, "Tahâreti ve Sünenihâ", 26.

⁴²⁴ el-Hucurât, 49/12.

Çalışmanın konusu ile ilgili olarak İbn Mâce de geçen İbn Abbas ve Ebû Bekre'nin (öl. 51/671) rivayet ettikleri hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Gerçekten bunlara azab edilmektedir. Azabları da büyük bir şeyden değildir. Bunların biri idrardan sakınmadığı için tazib ediliyor. Diğeri ise gıybet ettiği için azab görmektedir.”⁴²⁵ İbn Abbas'ın rivayetinde النَمِيمَة (nemîme) kelimesi kullanılırken Ebû Bekre'nin rivayet ettiği hadiste ise الغيبة (gıybet) kelimesi geçmektedir. Bu iki hadise baktığımızda acaba gıybetle nemîme birbirinin muradifi olarak mı kullanıldığı intibahına sebep olmaktadır. Koğuculukla gıybetin birbirinden farklı şeyler olup olmadığı İslam âlimleri tarafından farklı şekilde yorumlanmaktadır. Koğuculuk yapmanın gıybet olup olmadığı tartışılmıştır. Kabul gören görüşe göre koğuculuk gıybette farklıdır. Koğuculukla bir kimsenin sözlerini olduğu gibi veya çarpıtmak başka kişilere aktarmak ve o kimselerin aralarında bozgunculuk ve fesad çıkartmak söz konusudur. Gıybet ise bir kimsenin gıyabında onun hoşlanmayacağı bir şekilde anılması söz konusudur.⁴²⁶ Bu şekliyle gıybet koğuculuktan farklıdır.

Gıybet ve koğuculuk yapan kimselerin azaplarının hafifletilmesi umularak kabirlerine Resûlullah'ın (s.a.v.) tavsiyesi ile bırakılan yaş hurma dalları hakkında da farklı yorumlar yapılmaktadır. Yaş, kuru her şeyin Allah'ı tesbih ettiği söylenmiştir.⁴²⁷ “Bazı taşlar vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.”⁴²⁸ Yaş hurma dalı da Allah'ı tesbih edeceğinden umulur ki kabir azapları hafifletilir.⁴²⁹ Bu hadisi delil olarak gösteren bazı âlimler kabristanların ağaçlandırılmasını tavsiye etmektedirler. Konumuzla doğrudan alakalı olmamakla birlikte bu hadislerde geçen kabirlerinde azap olunan bu şahısların durumunu beyan eden Resûlullah'ın (s.a.v.) bu ifadesi günümüzde kabir azabını inkâr edenlere cevap mahiyetindedir.

Son olarak koğuculuk ve gıybetin ortak özelliklerinin kişilerin gururunun rencide edilmesi olduğu söylenebilir. Yanında veya gıyabında konuşulması kişinin haklarına tecavüz varsa caiz değildir. Ayrıca hakkında konuşulan kişi hakkında başka kimselerin o kimse hakkında olumsuz bakış açısına sebep olunmaktadır. Müslüman kendi nefsi için istemediği bir şey hakkındaki göstermiş olduğu titizliği kardeşi hakkında da

⁴²⁵ İbn Mâce, "Tahâret ", 26.

⁴²⁶ Davudoğlu, *Sahih*, 1/414-415.

⁴²⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*, 1/542.

⁴²⁸ el-Bakara,2/74.

⁴²⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*, 1/544.

göstermelidir. ⁴³⁰ Gıyabında konuşmanın yanında kişilerin yüzüne karşı övülmesi ve medhedilmesi de hoş karşılanmayan bir davranıştır. Halk arasında yağcılık olarak kullanılan müdâhene, dalkavukluk veya meddâhçılık İslam dinin tasvip etmediği davranışlardandır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hasletlerden sakınmanın önemini vurgulayarak Müslümanların bu tür davranışlardan sakınmalarını emretmiştir.

5.5. Gıybetin Caiz Olduğu Durumlar

Bazen birtakım kişilerde bulunan bazı kötü hasletlerin üçüncü kişi veya kişilerle paylaşılması mümkün olabilir. Bu türden gerekçelerle gıybetin caiz olduğu ifade edilmiştir. Kişilik haklarına saldırıda bulunulan kimsenin kendisini savunmak amacıyla filan şöyle yaptı demesi caizdir. Kötülüğün defî için veya bir kişideki kötü hasletlerin giderilmesi için birilerinden yardım almak amacıyla gıyabında konuşmak da caiz görülmüştür. Haksızlığa uğrayan kişinin kendisine yapılan haksızlık hakkında fetva almak amacıyla kişinin gıyabında konuşması da caiz olarak görülmüştür. Müslümanların bazı kişilerin şerrinden korumak amacıyla onların tezgâhladıkları tuzaklara dikkat çekmek için gıyabında konuşmak caiz görülmüştür. İnsanları aldatan veya onlara kusurlu mal satmaya çalışan kimselerin yaptıklarını haber vermek de gıybet kapsamında değerlendirilmez. Açıkta günah işleyen kimsenin gıyabında işlediği hasletler sebebiyle başkalarına verebileceği zararlar hususunda uyararak için kişinin arkasından konuşmak caiz görülmüştür.⁴³¹ Hz. Âişe rivayet ettiği bir hadiste bir adam Hz. Peygamberin yanına girmek için izin istedi bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Kabilesinin kötü adamıdır ama izin verin ona*”⁴³² buyurdu. O kimsenin Müslümanlara zararının dokunmaması için sahabeleri uyararak amacıyla onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğu hakkında sahabeyi bilgilendirmiştir.

5.6. Gıybeti Edilen Kimse İle Helalleşmek

Cehennem azabından kurtulmaya vesile olan mümin kardeşinin gıyabında hakkını ve hukukunu korumak müminlerin övgüye mazhar olmalarını sağlamaktadır. Müslüman başkasının gıybetini yapmayacağı gibi gıybetini yapan kimselere hakkını helal eder. Bu konuda sahabeden gelen rivayetlerde örnek davranışlar aktarılmıştır. Katâde Ebû

⁴³⁰ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 1/170.

⁴³¹ Davudoğlu, *Sahîh*, 10/542.

⁴³² Buhârî, “Edeb”, 38; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *el-Cami'u's-Sahih* (Riyâd: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, 1998), “Birr”, 73.

Dayğam (Damdam) her sabah uyandığında şöyle dermiş: “Hakkımda yapılan gıybeti helal ediyorum.”⁴³³ Abdurrahman b. Aclan’ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “*Biriniz Ebû Damdam gibi olmaktan aciz midir?*” Ebû Damdam’ın kim olduğu sorulduğunda Rasûlullah (s.a.v.) sizden önce yaşayan bir kimsedir. Önceki hadiste olduğu gibi “*Beni lekeleyenlere ve gıybetimi yapanlara hakkımı helâl ediyorum*” derdi.⁴³⁴

5.7. Gıybetle Engel Olmak

İslam dini kardeşlerimizin hukukunu korumayı emretmektedir. Ebû’l- Derdâ’nın rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kim kardeşinin ırz ve nâmusunu onu gıybet edene karşı savunursa, Allah da kıyamet günü o kimseyi cehennemden korur.*”⁴³⁵ Gıybet yapmak haram olan bir davranıştır. Burada vurgulanan husus başkasının gıybetinin yapılmamasının yanında başkaları tarafından din kardeşimizin gıybetini yapan kimseleri uyararak haklarının korunmasının önemine değinilmektedir.

Gıybet kişilik haklarına saldırıdır. İmam-ı Nevevî *Riyâzû’s-Sâlihîn* adlı eserinde insanlar hakkında ileri geri konuşmanın çirkinliği ve Müslümanların o ortamlarda bulunmamalarını ifade ederken En’âm suresindeki şu ayeti zikretmektedir. “*Ayetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk) o zalimler güruhu ile beraber oturma.*”⁴³⁶ Ayett’te ifade edilen hususlardan biri de iletişim dilinin nasıl olması gerektiğidir. Boş ve faydasız konuşmaların yapıldığı ortamlarda bulunulmaması, Kötü ahlâkı telkin eden davranışlarda bulunan kişilerle oturulmamalıdır. Şayet bu kimseler pişman olup tövbe ederlerse ve kötü davranışlardan vazgeçerlerse onlarla tekrar iletişime geçilmelidir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bulunduğu ortamda başkaları hakkında ileri geri konuşan sahâbîler bizzat Hz. Peygamber tarafından uyarıldıkları gibi sahabenin uyarıları da Hz. Peygamber’in takririyle onaylanmıştır. Tebük Savaşı’na katılmayan ve hakkında ayet nazil olan Kâ’b b. Mâlik ne yaptı? diye sorduğunda Beni Selime’den bir

⁴³³ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Davud Tercemesi*, 3/577.

⁴³⁴ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Davud Tercemesi*, 3/579.

⁴³⁵ Tirmizî, “Birr”, 20.

⁴³⁶ el-En’âm, 6/68.

adam: Ey Allah'ın Rasûlü, o elbisesine ve sağına soluna bakmasından dolayı Medine'de kaldı. Bunun üzerine Muâz b. Cebel ona: Ne kötü söyledin. Sonra da Hz. Peygamber'e (s.a.v.): Ya Resûlallah biz onun hakkında hep iyi şeyler biliyoruz, demişti. Peygamber (s.a.v.) sükût etmiş ve hiçbir şey söylememiştir.⁴³⁷ Sahabe efendilerimiz de yanlarında bulunmayanlar hakkında gıybetleri yapılmak istendiğinde müdahale ederek karşı çıkmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bazen bu hadiste de olduğu gibi sahabenin bazı fiil ve davranışlarına sükût etmekle onları onaylamış olmaktadır.⁴³⁸

5.8. Gıybetin Hükümü

Gıybet yaparak Müslüman kardeşinin izzet ve şerefine dil uzatmak büyük günahların kapsamında değerlendirilmiştir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Büyük günahların en büyüklerinden biri de kişinin haksız yere bir Müslüman'ın şerefine dil uzatmasıdır. Bir sövmeye karşılık iki sefer sövmek de büyük günahlardandır.”*⁴³⁹ Gıybet de Faiz gibi büyük günahlardandır.⁴⁴⁰ Said b. Zeyd Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle rivayet etmektedir: *“Faiz gibi en şiddetli günahlardan biri de haksız yere bir Müslüman'ın ırzına ve şerefine dil uzatmak ve saldırmaktır.”*⁴⁴¹ Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Kişinin Müslüman kardeşini küçük görmesi şer olarak yeter.”*⁴⁴² Müslüman'ın gıybetini yapmak suretiyle yapılan gıybeti sonradan kişinin yüzüne karşı söylemek suretiyle kendini temize çıkarmaya çalışmak yaptığı gıybeti meşrulaştırmaz. Gıybet yapan kimsenin bu hastalıktan kurtuluş reçetesini yine Kur'an-ı Kerim'de Allah'a karşı gelmekten sakınma ve tevbe etmekle mümkün olduğu ifade edilmektedir. *“Ey İman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'a*

⁴³⁷ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Ve Tercemesi*, 8/4096-4097.

⁴³⁸ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihin*, 6 /463-469.

⁴³⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

⁴⁴⁰ Ebû Muhammed Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyai't-türasi'l-Arabi, ty), 18/168, 169.

⁴⁴¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

⁴⁴² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok merhametlidir.”⁴⁴³

Bir kimseyi gıybet edenin yaptığı karşılıksız kalmayacaktır. Müstevid’den gelen bir rivayette Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Gıybet yapan kimse yapmış olduğu davranışından dolayı ölmüş kimsenin etini yediğinden, Cehennem’de de yediğinin benzeri yedirilecektir.”* Yapmış olduğu gıybet sebebiyle bir menfaat elde ederse onun benzeri kendisine ateş olarak yedirilir. *Yine bir kimse yaptığı gıybette dolayı kendisine verilen bir elbise giyerse, Allah da cehennem’de bir benzerini giydirecektir. Kim de bir kimseyi tanısın diye veya gösteriş amacıyla bir makama oturtursa Allah da onu kıyamet gününde herkese işittirecek ve herkese gösterecek bir yere oturtur.*”⁴⁴⁴

5.9. Gıybetten Sakınmak

Gıybet yapılan bir ortamda yapılan gıybet mânia olması kişinin kıyamet gününde mükâfata nail olmasını sağlar. Müslüman kardeşinin hukukunu ihlal eden onun kişilik haklarına saldıran kimse de cezalandırılacaktır. Sehl b. Muaz el-Cühenî babasından rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kim bir Müslüman’ı bir münafığın şerrinden korursa (râvi zannedersem şöyle dedi) Allah onun için bir melek gönderir, Allah o kimsenin etini kıyamet günü cehennem ateşinden korur. Kim de bir Müslüman’ı kötüleyip ona iftira ederse, Allah o kimseyi söylediği sözlerin vebalinden tamamen temize çıkarıncaya kadar cehennem köprüsü üzerinde bekletir.*”⁴⁴⁵

Müslüman’ın kişilik haklarını koruyan aslında kendisine iyilik yapmaktadır. Müslüman kardeşinin iffet ve saygınlığının zedelendiği bir ortamda onun gıyabında onun haklarını korumayan kimse de kendisinin hak ve hukukunu koruma altına almamış olmaktadır. Ebû Talha b. Sehl el-Ensârî’nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Her kim bir Müslüman’ın saygınlığının kaybolması, şerefının elden gitmesi söz konusu olduğu bir durumda onu yardımsız bırakırsa, Allah da kendisine yardım edilmesini çok istediği bir durumda onu yardımsız bırakır. Kim de*

⁴⁴³ el-Hucurât, 49/12.

⁴⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

⁴⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41.

bir Müslüman'ın şerefının elden gitmesi ve saygınlığının zedelendiği bir yerde ona yardım ederse Allah da onun yardıma muhtaç olduğu bir yerde yardımsız bırakmaz."⁴⁴⁶

Gıybet, dedikodu gibi hasletler kişinin zamanını heba eden etkenlerdir. Boş ve faydasız olarak ifade edilen bu tür davranışlardan sakınmak müminlerin özellikleri arasında zikredilmektedir. *"Onlar ki, boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler."*⁴⁴⁷ Gıybet, dedikodu, koğuculuk gibi hasletler kişinin maneviyatını kirleten etkenlerdir. Bu tür davranışlardan sakınmak kişinin olgun bir kişiliğe sahip olduğunun kanıtlarındandır. Hz. Âişe şöyle rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in huzurunda başkasının hoşlanmadığı bir davranışını sergileyen Hz. Âişe'ye Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bana şu ve şu kadar bir mal verseler dahi kimsenin taklidini yapmak istemem."*⁴⁴⁸

Gıybet yapmamak emanet olarak verilen göz, kulak ve dilin korunmasıdır. Böylece bilgi sahibi olmadığı konuların peşine düşmemiş olur. *"Çünkü kulak, göz ve kalp bunların hepsinden mes'uldür."*⁴⁴⁹ *"Başkalarını kaş ve göz işaretleriyle gıyabında çekiştiren onlarla alay eden herkesin vay haline!"*⁴⁵⁰ Bu ve buna benzer davranışlar kişinin cehenneme atılmasına sebep olmaktadır.⁴⁵¹

Yapılan gıybet aslında vicdanları yaralayan kişinin sevdiği kişilerle irtibatının kesilmesine kardeşlik hukukunun zedelenmesine sebep olmaktadır. Buna rağmen yine de bir türlü terk edilmeyen davranışlardandır. Müslüman bu tür kötü hasletlerin işlenmesine fırsat vermemelidir. Şayet bulunduğu meclislerde dillendirilen eylem, fiil veya konuşma birey ve toplumun yararına bir şeyler üretmiyorsa ve bunları engellemeye yönelik bir şeyler yapamıyorsa o ortamdan ayrılması gerekir.⁴⁵²

Hz. Muhammed (s.a.v.) birilerinde hoşlanmadığı bir haslete rastlarsa *"Bazı kavimlere ne oluyor ki şöyle yapıyorlar buyururdu."*⁴⁵³ Böylece kimseyi incitmeden kibarca uyarıda bulunurdu. Bazen kişi başkasının müptela olduğu bir musibeti başkalarının yanında zikrederek ona dua eder. Böylece o kişinin gıybetini yapmış olur. Çünkü Müslüman kardeşinin sıkıntısını kalben hisseden kimse onun gıyabında dua

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 41.

⁴⁴⁷ el-Mü'minun, 23/3.

⁴⁴⁸ Tirmizî, "Sıfati'l- Kıyâmeti", 19.

⁴⁴⁹ el-İsrâ, 17/36.

⁴⁵⁰ el-Hümeze, 104/1.

⁴⁵¹ el-Hümeze, 104/4-9.

⁴⁵² Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/ 434.

⁴⁵³ Parlıyan, *Sünen-i Ebû Davud Tercemesi*, 2/426.

etmelidir. Giderecek gücü varsa onun sıkıntısını gidermelidir. Maruz kaldığı musibeti başkalarına anlatmak çözüm değildir. Bir kişi hakkında filan kişi namaza düşkün bir kimsedir ancak şu hatası var, Allah onu ıslah etsin inşallah der. Gıybeti dinleyen de pür dikkat onu dinler. O kişinin öyle bir kimse olduğunu bilmiyordum anlatanın iştahla anlatmasına sebep olur. Böylece yapılan gıybeti tasdik etmiş olur. Hâlbuki İslam dini kişinin kardeşinin sıkıntısını kendi sıkıntısı gibi hissetmesini emreder. Ebû Hüreyre rivayet ettiği şu hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kim bir Müslümanın dünya sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse Allah da o kimsenin ahiret sıkıntısını kaldırır. Yine kim darda kalan bir Müslümanın imdadına yetişirse Allah da o kişinin hem dünyada hem de ahirette imdadına yetişir. Ve işlerini kolaylaştırır. Kim dünyada Müslüman kardeşinin bir ayıbını örterse Alla da o kimsenin dünyada ve ahirette ayıbını örter. Kul kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kula yardım eder.*”⁴⁵⁴ Müslüman kardeşinin varsa bir sıkıntısı onu gidermek gerekir. Onun sıkıntısını başkalarına aktarmak yerine çözüm yolları üzerlerinde düşünmek gerekir. İnsanlar arasındaki kardeşlik hukukunu zedeleyen kötü ahlâk örneklerinden biri de birine başka bir yüzle ötekine başka yüzle gelmek olan ikiyüzlülüktür.

6. Zülvecheyn (İkiyüzlülük)

Bazı kelimeler birden çok anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri de iki yüzlülük kelimesidir. Bu kavram bir şeyin iki tarafının da kullanılmaya uygun olduğunu belirtmek için kullanılır. Mesela bir kumaşın iki tarafının da kullanılabilirliğini ifade etmek amacıyla zülvecheyn kavramı kullanılır. Başka bir anlamı da kişilik bozukluğu olarak ifade edilmiştir. İkiyüzlü olarak kavramlaşan, kişinin yanında bulunduğu zaman farklı bir duruş sergileyen, gıyabında ise iffet ve şahsiyetini küçük düşürücü sözler sarf eden kişiler için kullanılmaktadır.⁴⁵⁵

İkiyüzlülük ile ilgili olarak *Kütüb-i sitte*'de birçok hadis yer almaktadır. Bu hadisler, *Sahîh-i Buhârî*'nin Kitâbu'l-Edeb,⁴⁵⁶ *Sahîh-i Müslim*'in Kitâbu'l-birr ve Sıla,⁴⁵⁷ Kitâbu'l-iman,⁴⁵⁸ *Sünen-i Nesâî*'nin Kitâbu'l-istiâze,⁴⁵⁹ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un,

⁴⁵⁴ Tirmizî, “Birr”, 19; Buhârî, “Edeb”, 40.

⁴⁵⁵ Hüseyin Kuşçu, *Ilkgretim Türkçe sözlük* (İstanbul: : Altın Kitaplar, 2000), 161.

⁴⁵⁶ Buhârî, “Edeb”, 52.

⁴⁵⁷ Müslim, “Birr ve sıla”, 26.

⁴⁵⁸ Müslim, “İmân”, 2.

⁴⁵⁹ en-Nesâî, “İstâze”, 20.

Kitâbu'l-edeb,⁴⁶⁰ İkiyüzlülük hakkındaki hadisler *Kütüb-i sitte*'de şu anlamlarda kullanılmaktadır. Kıyamet günü Allah'ın katında insanların en şerlileri,⁴⁶¹ İnsanların en kötülere,⁴⁶² iki yüzlülükten Allah'a sığınmak⁴⁶³ dünyada ikiyüzlü olanın ahirette ateşten iki dili olacaktır.⁴⁶⁴ Bu hadisler aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

6.1. İkiyüzlülük Nemîme İlişkisi

İki yüzlü davranmak koğuculuk yapmak için uygun bir zemindir.⁴⁶⁵ İkiyüzlü kişi bulunduğu ortama uyum sağlamada maharetlidir. İnsanların takdirini kazanmak için laf taşır. Nemmâmlık yaparak şerri körüklemiş olur. Kurtubi'ye (öl. 671/1273) göre ikiyüzlü kişilerin insanların en kötülere olmalarının sebebi münafıklar gibi davranmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü ik iyüzlü kişi aynı ortamı paylaştığı insanların güvenini kazanmak için münafıkça davranır. İkiyüzlü insanları gıyabında eleştirerek insanları birbirine düşürmeye çalışır.⁴⁶⁶

İnsanların en şerlileri İkiyüzlü kişiler olduğunu Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet gününde Allah nezdinde insanların en şerlileri arasında bunlara bir yüzle, berikilere bir başka yüzle giden ikiyüzlü kimsenin olduğunu göreceksin."*⁴⁶⁷ Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre ise Resulullah (s.a.v.) şöyle dedi: *"Kıyamet günü Allah katında insanların en hayırsızlarından biri de ikiyüzlü kişidir."*⁴⁶⁸

Allah'ın mükerrer bir varlık olarak yarattığı insan bazen yaratandan habersizmiş gibi bir yaşam sergileyebilmektedir. Allah'ın kendine bahsettiği nimetlerin kadri kıymetini bilmemektedir. Yaratılış gayesinden bihaber yaşamına devam eder. Hayat akışının her anına şahit olan, yaşadıklarını kaydeden değerli yazıcıların (Kıramen kâtibin) varlığını bildikleri halde ve kendilerine tevdi edilen görevi eksiksiz bir şekilde

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 39.

⁴⁶¹ Buhârî, "Edeb", 52.

⁴⁶² Müslim, "Birr ve sıla", 26; "İman", 2.

⁴⁶³ Nesâî, "İstiâze", 20.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 39".

⁴⁶⁵ Çağrı, "Nemîme", 32/553.

⁴⁶⁶ Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *Muhtasar Fethu'l-Barî* çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Polen, 2008), "Edeb", 52.

⁴⁶⁷ Buhârî, "Edeb", 52.

⁴⁶⁸ Tirmizî, "Birr ve sıla", 77.

yerine getiren meleklerle rağmen yanlışa düşebilmektedirler.⁴⁶⁹ Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“İnsanlardan gizler de Allah’tan gizlemezler. Hâlbuki geceleyin, O’nun râzı olmadığı sözü düzüp kurarken Allah onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.”*⁴⁷⁰

6.2. İkiyüzlülük Fesat İlişkisi

Toplumda kargaşaya sebep olan etkenlerden biride ikiyüzlülüktür. Fitne ve fesadın sebeplerinden biri olan ikiyüzlülük hakkında Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Siz insanları madenler gibi (cins cins) bulursunuz. Onların cahiliye döneminde hayırlı ve değerli olanları şayet dini hükümleri iyice hazmederlerse İslamiyet devrinde de hayırlıdırlar. Siz yine en hayırlı kişileri, yöneticilik işinden hiç hoşlanmayanlar olarak bulursunuz. Siz en kötü kişileri de ikiyüzlüler olarak bulursunuz ki onlar, birilerine bir yüzle diğerlerine bir başka yüzle gider gelirler.”*⁴⁷¹

Her şekle girebilen, her kılıfa uyan ikiyüzlü insanların gerçek yüzlerini tahmin etmek pek kolay değildir. Şayet bu davranışları kalplerindeki nifaktan kaynaklanırsa durum çok vahim bir şekle evrilmiştir. Münafık olarak nitelendirilen bu tip insanlar toplumda kargaşa ve fesat çıkarmak için renkten renge girerler. *“Onlar küfür ve iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara ne de şunlara bağlanırlar. Allah kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın.”*⁴⁷²

Yöneticilerin toplumun tamamını memnun etmeleri mümkün değildir. İki yüzlülük vasfını taşıyan birtakım kişiler kendilerini yönetenleri kendi menfaatleri doğrultusunda karar vermelerini teşvik için başkaları hakkında onlara söz taşırlar. Dalkavukluk olarak kavramlaşan bu hastalık hakkında Muhammed b. Zeyd bazı kişilerin dedesi Abdullah b. Ömer’e gelerek: *“Bazı kişilerin idarecilerin huzurunda konuştuklarının tam tersini dışarı çıktıklarında başkalarıyla paylaştıklarını bunun hükmünün ne olduğunu”* sordular. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer: *“Bu sizin*

⁴⁶⁹ el-İnfıtâr, 82/9-12.

⁴⁷⁰ en-Nisâ, 4/108.

⁴⁷¹ Davudoğlu, "Fezâilü's-sahâbe", 199; Ebu Dâvûd, "Edeb", 39.

⁴⁷² en- Nisâ, 143.

yaptığımızı Resûlullah (s.a.v.) zamanında iki yüzlülük olarak sayıldığını” ifade etmiştir.⁴⁷³

6.3. İkiyüzlülüğün Hükümü

İkiyüzlü kimseler işledikleri bu çirkin davranışlarından ötürü kıyamet günü birtakım cezalarla karşılaşacaklardır. Bunlardan biri de insanlardan bir kısmına bir yüzle gelip başkalarına başka bir yüzle gelmelerinden dolayı kıyamet günü ateşten iki dillerinin olacağı hadislerinde belirtilmektedir. Bu konuda Ammar Rasûlullah’dan (s.a.v.) şöyle bir rivayette bulunmuştur: *“Dünyada ikiyüzlü olan kimsenin ahirette ateşten iki dili olacaktır.”*⁴⁷⁴ İnsanların yüzlerine karşı övülmesi gıyabında ise yerilmesi olarak da ifade edebileceğimiz ikiyüzlülük aynı zamanda münafıklığın da alameti olarak açıklanmaktadır.⁴⁷⁵ Birtakım insanlar İbn Ömer’e bizler sultanlarımızın huzuruna giriyoruz. Onların yanında onların lehine; onların yanından dışarı çıktığımız zaman, konuşmakta olduklarımızın zıddını söylüyoruz! Dediler. Biz bu fiili (peygamber zamânında) münafıklık sayıyorduk, dedi.⁴⁷⁶ O halde ikiyüzlülük aynı zamanda yüzsüzlük olarak da ifade edilebilir. Çünkü kişinin yanında bir yüzle gıyabında başka bir yüzle çıkan kimselerin kıyamette kimseye bakacak yüzleri olmayacaktır.

6.4. İkiyüzlülüğün Sakınmak

İnsanların bir kısmına bir yüzle diğerlerine başka bir yüzle gelen ikiyüzlülük, münafıkların sıfatlarından olup, müslümanların şiddetle kaçınmaları gereken kötü ahlâk örneklerinden biridir. İbn Ömer Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: *“Münafığın misali iki sürü arasında hayretle kalan koyun gibidir. Bazen o sürüye gider, bazen bu sürüye!”*⁴⁷⁷ Münafıkların delibaş koyunlara benzetilmesi müslümanların yanına geldiklerinde müslümanlar gibi davranmaları, kâfirlerin yanına gittiklerinde de onlardan olduklarını ifade etmelerindedir. Yapmış oldukları bu sahtekarlıklarını Yüce Allah (c.c.) Hz. Pegamber’e (s.a.v.) bildirmiştir.⁴⁷⁸ İkiyüzlülük amellerin iflasına sebep olduğundan şiddetle sakınılması gereken bir yüzsüzlüktür. İnsanlar arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkileyen, manevi

⁴⁷³ Buhârî, “Ahkâm”, 27.

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 39.

⁴⁷⁵ M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü’s-Salihin*, 6/ 492-495.

⁴⁷⁶ Buhârî, “Ahkâm”, 27.

⁴⁷⁷ Müslim, “Sıfatü’l-Münafikun”, 18.

⁴⁷⁸ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 1/81.

hastalıkların yayılmasına sebep olan kötü ahlâk örneklerinden biri de insanlara kuşkuyla yaklaşmak olarak ifade edilen sû-i zandır.

7. Sû-i Zan (Kötü Zan)

Zan, kuşku duymak⁴⁷⁹ veya kesin bilgiye ulaşmak gibi iki farklı manada kullanılan bir terimdir.⁴⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'de zan kavramı ve zan kavramından türemiş olan sözcükler altmış dokuz yerde geçmektedir.⁴⁸¹ Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, bir adam Resûlullah'e (s.a.v.) gelerek şöyle dedi: "Annem aniden öldü. Konuşabilseydi, sadaka vereceğini zannediyordum. Şimdi ben onun yerine sadaka versem ona sevap olur mu? Resûlullah (s.a.v.): "Evet" dedi. Zan kavramı bazen bir bilginin kesinliğini ifade etmek için de kullanılabilir.⁴⁸² Zanna dayalı bilginin doğruluk payı yüzde elli olmasına rağmen kesin olmayan bilgi anlamında kullanılmaktadır.⁴⁸³ Bu iki farklı manasından dolayı hüsn- i zan ve sû-i zan olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Hüsn-i zan, başkaları hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte onun hakkında iyi düşüncelerde bulunmak anlamında kullanılmıştır.⁴⁸⁴ Sû-i zan ise haklarında kesin bir bilgiye sahip olmadığı halde onların hakkında kötü düşünce ve kanaate sahip olmaktır.⁴⁸⁵ Bu düşünceye sahip kimseler zihinlerinde kurguladıkları birtakım şeylerin varlığına inanarak insanların iffet ve şerefini rencide edebilecek davranışlarda rahatlıkla bulunabilirler.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, (Beryrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/2253-2254.

⁴⁸⁰ Sâmi Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî* (Beryrut: Mektebetü Lübnan, 1989), 918.

⁴⁸¹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1945), 439; Recep Özkan, *Kur'an'da Zan Kavramının Semantik Tahlili* (Muş: Muş Alparslan, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 63.

⁴⁸² Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. el-Haccâc*, 1038.

⁴⁸³ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 5/96; Sedat Karali, *Kur'an-ı Kerimde Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki Ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2007), 7.

⁴⁸⁴ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Daru'l-Kurtubi'l-İlmiye, 2001), 3/3239; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 196-198.

⁴⁸⁵ Şeyma Çarman, *Zanla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019) ((Yök Tez)), 75.

⁴⁸⁶ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beryrut, 1990), 6/124; Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/475.

Hattâbî'ye (öl. 388/998) göre sû-i zan insanın aklından geçenler değil, zannettiğinin gerçek olduğuna inanmak ve onu ispat etmek için gayret sarf etmektir.⁴⁸⁷ Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) nakilde bulunduğu bir sözde kişinin amellerini bitiren zan, kabullendiği zandır. Kişinin hatırında birçok söz geçebilir. Önemli olan hatırımızda geçen her şeyi söylememektir.⁴⁸⁸ Bilâl bin Hâris el-Müzni'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz Allah'ın rızasını kazanacak bir söz söyler de bu sözün (rıza cihetinden) ulaşacağı makama ulaşacağını zannetmez. Fakat Allah bu sözü yüzünden kendisine kavuşuncaya kadar rızasını ona gerekli kılar. Yine sizden biriniz de Allah'n gazabına dair bir söz söyler ve bu sözün (gazab cihetinden) ulaşacağı yere ulaşamayacağını sanır. Fakat Allah bu sözü yüzünden kendisine kavuşacağı güne kadar ona gazabını yazar.”⁴⁸⁹ Musibetlerin çoğu insanın dilini muhafaza edememesinde kaynaklanmaktadır. Kişi diline sahip olursa birçok musibetten kendini muhafaza etmiş olur.⁴⁹⁰

Hadislerde zan kavramıyla ilgili birçok başlık açılmıştır. Zan kavramı hadislerde başkaları hakkında olumlu şeyleri düşünmek ve bu düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹¹ Bir şeyin bilgisine vakıf olmak anlamının yanında hakkında bilgi sahibi olmadığı hususlarda bilgi paylaşımında bulunmak gibi birbirine tamamen zıt iki farklı anlamda kullanılabilen bir terimdir.⁴⁹²

*Kütüb-i sitte'*de zan kavramının geçtiği hadisler şu kitaplarda geçmektedir. *Sahih-i Buhârî*'nin Kitâbu'l-Vasâya,⁴⁹³ Kitâbu'l-Ferâiz,⁴⁹⁴ Kitâbu'l-Edeb,⁴⁹⁵ Kitab'n-Nikâh,⁴⁹⁶ Sünen-i Ebû Dâvûd; Kitâbu'l-Edeb,⁴⁹⁷ *Sahih-i Müslim*'in; Kitâbu'l-Birr,⁴⁹⁸ Kitabut-

⁴⁸⁷ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî Hattabi, *Mealimu's-Sünen* (Haleb: Matbaatu İlmîyye, 1933); Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, 6/105.

⁴⁸⁸ Müslim, "Birr ve sıla", 9.

⁴⁸⁹ Tirmizî, "Zühd", 10; İbn Mâce, "Fiten", 12.

⁴⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1402), 11/375.

⁴⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 11/272.

⁴⁹² Mustafa Çağrı, "Zan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/120-122.

⁴⁹³ Buhârî, "Vesâyâ", 8.

⁴⁹⁴ Buhârî, "Ferâiz", 2.

⁴⁹⁵ Buhârî, "Edeb", 57, 58, 59.

⁴⁹⁶ Buhârî, "Nikâh", 45.

⁴⁹⁷ Ebu Dâvûd, "Edeb", 56.

⁴⁹⁸ Müslim, "Birr ve sıla", 28.

Tefsir,⁴⁹⁹ Kitâbu'l-Enbiyâ⁵⁰⁰ *Sahih-i Müslim*'in Mukaddime⁵⁰¹ Zan kavramı *Sahih-i Müslim*'in Kitâbü-l-Birr ve Sıla bölümünde bab başlığı olarak ele alınmıştır. Bu bab başlığında beş adet hadis zikredilmiştir. Bu hadislerin dört tanesinin sahabe ravisi Ebû Hüreyredir; biri de A'meştir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis-i şerifler anlam olarak aynı manayı ihtiva etmekle beraber bazı farklılıklar da mevcuttur. Bu kitaplarda tespit edilen zan kavramının geçtiği hadisler çeşitli başlıklar altında işlenecektir.

Kütüb-i sitte de zan kavramı zandan sakınmanın önemi ve zannın cezai müeyyidelere sebep olduğu belirtilmektedir.⁵⁰²Zannın sözlerin en yalanı olduğu anlatılmaktadır.⁵⁰³ Zan kavramı bir şeyin bilgisine sahip olmak anlamında da kullanılmıştır.⁵⁰⁴ Zannın caiz olup olmadığı hususu dile getirilmiştir.⁵⁰⁵ Duyduklarımız hakkında başkaları hakkında hüküm vermek kişiye günah olarak yeter.⁵⁰⁶

7.1. Sû-i Zan'nın Kardeşlik Bağlarını Kesmesi

Sû-i zan akrabalık ve kardeşlik bağlarının kesilmesine sebep olan, insanlar, arası ilişkileri derinden yaralayan, kötü ahlâk örneklerindedir. Akrabaları hakkında temelsiz tahminlerde bulunmak akrabalık bağlarını zayıflatan etkenlerdendir. Kalplerdeki manevi hastalıkların açığa çıkmasına sebep olan zandan sakınmayı emreden Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının! Çünkü zan sözün en yalanıdır. Başkalarının konuştuğunu dinlemeyin! Tecessüs ve münâfese yapmayın' Birbirinize hasetlik çekmeyin! Birbirinize buğz etmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Kardeş olun ey Allah'ın kulları!"*⁵⁰⁷

İnsanlar hakkında ön yargıda bulunulacaksa ihtiyatlı davranmak gerekir.⁵⁰⁸ Onları kıracak, hakkında bilgi sahibi olunmayan konularda fikir beyanından kaçınılması gerekir.⁵⁰⁹

⁴⁹⁹ Müslim, "Tefsir", 3.

⁵⁰⁰ Müslim, "Enbiyâ", 22.

⁵⁰¹ Müslim, "Mukaddime", 5.

⁵⁰² Buhârî, "Vasâya", 8; "Ferâiz", 8; "Edeb", 57, 58; "Nikâh", 45.

⁵⁰³ Buhârî, "Vasâya", 8; Ebu Dâvûd,, "Edeb", 56; Müslim, "Birr ve sıla", 28.

⁵⁰⁴ Buhârî, "Tefsir", 3; "Enbiyâ", 22.

⁵⁰⁵ Buhârî, "Edeb", 59.

⁵⁰⁶ Müslim, "Mukaddime", 5.

⁵⁰⁷ Müslim, "Birr ve sıla", 9; Tirmizî, "Birr ve sıla" 55.

⁵⁰⁸ Adem Dölek, "Sû-i Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 47.

7.2. Sû-i Zan'ın Hükümü

Başkalarının mahremiyetlerini araştırarak onlar hakkında tahminde bulunmak dinimizce yasaklanmıştır. Yüce Allah zannın bir kısmının günah olduğuna şöyle vurgu yapmaktadır: *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayınız. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhametlidir.”*⁵¹⁰

Zandan sakınmayı emreden bu âyet zannın ne kadar çirkin bir davranış olduğunu da vurgulamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de zandan sakınma hususunda Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmuştur: *“Sizleri zandan sakındırırım. Çünkü zanla söylenen söz, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız, hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz. buğzetmeyiniz birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz. Ey Allah'ın kulları birbirinize kardeşler (mesabesinde) olunuz.”*⁵¹¹

7.3. Sû-i Zan'dan Sakınmak

Müslüman başkaları hakkında kötü zan değil, hüsnü zan beslemelidir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“(Allah ve Müslümanlar hakkında) hüsnü zan ibadetin güzelliğindedir.”*⁵¹² Müslümanların birbirlerine hüsnü zanda bulunmalarının önemine değinen Hz. Safiyye şöyle rivayet etmektedir. *“Hz. Peygamber (s.a.v.) itikâfta iken ziyaret ettim. Bir süre beraber konuştuktan sonra yanından ayrılmak için izin istedim. Resûlullah (s.a.v.) beni uğurlamak için dışarı çıktı. O sırada yanımda hızlı adımlarla geçen iki sahâbîye rastladık.”* Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.v.) *“Böyle hızlanmanıza gerek yok, normal yürüyüşünüzle yürüyünüz. Bu yanımda bulunan kadın yabancı biri değil, Safiyye binti Huyeydir.”* O iki sahâbî *“Sübhanellehu ey Allah'ın Rasûlü! Biz senin hakkında nasıl kötü düşünebiliriz.”* dediler. Hz.Peygamber (s.a.v.) de: *“Gerçekten şeytan insanoğlunu*

⁵⁰⁹ Hattabi, *Mealimu's-Sünen*, 4/123.

⁵¹⁰ el-Hucurât, 49/12.

⁵¹¹ Buhârî, “Edeb”, 58.

⁵¹² Ebu Dâvûd, “Edeb”, 89; Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkati'l-Mesâbih* (Beryrut: Darû'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2015), 1/332.

kafa ve kalbinde kanın damarda dolaştığı gibi dolaşır, bu yüzden kalbinize bir şer ve şüphe atmasından korktum.”⁵¹³ Müslümanın başkaları hakkında sû-i zanda bulunmamasının yanında başkalarının da sû-i zanda bulunmalarına fırsat vermemelidir.⁵¹⁴ Ahlâki değerleri zafa uğrayan kimselerin bir kısmı da işledikleri amelleri Allah için değil de desinler için yaptıklarından dolayı riyâ hastalığına yakalanırlar.

8. Riyâ

Sözlüklerde görmek anlamındaki re’y kökünden türemiştir. Çıkar sağlamak amacıyla kendisinde bulunmayan birtakım vasıflara sahipmiş gibi görünmektir.⁵¹⁵ İkiyüzlü insanların bir kısmı da Allah için yapmaları gereken ibadet hayır ve hasenatlarını insanlara hoş görünmek için yaparlar. Bu tip insanlar Riyâkâr insan tipi olarak ifade edilirler.⁵¹⁶ Başkaları tarafından saygın insanlar olarak görünüp onlardan birtakım menfaatler devşirirler. İbadet ve amellerini Allah rızasını için yapmadıklarından dolayı ihlâs ve samimiyeti terk etmişlerdir. *“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. Böyle kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan bir kayanın haline benzer ki ona şiddetli bir yağmur isabet edince onu çıplak halde bırakıverir. Böyleleri kazandıklarından hiçbir fayda sağlayamazlar. Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz.”*⁵¹⁷

Riyâ ile ilgili hadisler *Kütüb-i sitte*’nin çeşitli bölümlerinde geçmektedir. *Sahih-i Buhârî*’nin Kitâbu’l-cihâd,⁵¹⁸ Kitâbu’l-humûs,⁵¹⁹ Kitabu’t-tevhid,⁵²⁰ Kitâbu’l-ahkâm,⁵²¹ Kitabu’r-rikak,⁵²² Kitâbu’l-birr,⁵²³ *Sahih-i Müslim’in*; Kitâbu’l-İmare,⁵²⁴ Kitâbu’z-

⁵¹³ Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Edeb”, 89.

⁵¹⁴ Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Edeb”, 89.

⁵¹⁵ Mustafa Çağrıçı, “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137-138.

⁵¹⁶ Çağrıçı, “Riyâ”, 35/138.

⁵¹⁷ el- Bakara, 2/264.

⁵¹⁸ Buhârî, “Cihâd”, 15.

⁵¹⁹ Buhârî, “Humûs”, 10.

⁵²⁰ Buhârî, “Tevhid”, 28.

⁵²¹ Buhârî, “Ahkâm”, 6, 27.

⁵²² Buhârî, “Rikâik”, 36.

⁵²³ Buhârî, “Birr”, 166.

⁵²⁴ Müslim, “İmare”, 150,151, 152.

zühd,⁵²⁵ *Sünen-i Ebû Davûd*'un; Kitabu'l-İlim⁵²⁶ *Sünen-i Tirmizi*, Ebvâbu Fezailü'l-Cihâd,⁵²⁷ Ebvâbü'b-zühd,⁵²⁸ *Sünen-i Nesâi*, Kitâbu'l-Cihâd,⁵²⁹ *Sünen-i İbn Mace*; Kitâbu'l-Cihâd,⁵³⁰ Kitabu'z-zühd,⁵³¹ *Sünen-i İbn Mace*; Mukaddime,⁵³² kitaplarında Riyâ kavramı geçmektedir. Riyâ kavramının geçtiği hadisler aşağıdaki başlıklar altında işlenecektir.

Riyâ kavramı *Kütüb-i sitte*'de geçen hadislerde şu farklı bağlamlarda kullanılmıştır: Riyânın gizli şirk olduğu,⁵³³ Allah rızası için harcanmayıp, desinler için harcanan mal Riyâ kapsamındadır.⁵³⁴ Cihâda giden bir kimse Allah rızasını esas almazsa yapılan amel Riyâ olarak değerlendirilir.⁵³⁵ Müslüman Riyâ ve gösterişten sakınmalıdır. Allah rızası dışındakiler için yapılan ameller geçerli değildir.⁵³⁶ Riyâkâr insanlar cennetin kokusunu alamayacaklardır.⁵³⁷ Samimi bir niyetle yapılan ve halkın takdirini kazanan kişilerin yaptıkları Riyâ kapsamında değerlendirilmez.⁵³⁸

8.1. Riyâ Amel İlişkisi

Ebû Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim murâilik yaparsa Allah onun Riyâkârlığını açığa çıkarır. Kim desinler için yaparsa Allah onu teşhir eder."* Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü olunca Allah, kulları arasında hüküm vermek için inecektir. Bütün milletler diz çökmüştür. Allah'ın çağıracağı ilk insanlar; Kur'an'ı (ezberlerinde) toplayan kişi, Allah yolunda öldürülen kişi ve serveti çok olan kişi (olacak) dır. Allah Kur'an okuyan kişiye "Peygamber'ime indirdiğim kitabı sana öğretmedim mi?" buyuracak. Kur'an'ı bilen de "evet ya Rabbi!" diye cevap verecek Allah "öğrendiğin hususlarda ne yaptın?" buyuracak "Gecenin ve gündüzün bütün vakitlerinde onu elimden bırakmadım!" diye cevap verecek. Bunun üzerine Allah,*

⁵²⁵ Müslim, "Zühd", 46, 47, 49.

⁵²⁶ Ebu Dâvûd, "İlim", 12.

⁵²⁷ Tirmizî, "Fedailü'l-Cihâd", 16.

⁵²⁸ Tirmizî, "Zühd", 48.

⁵²⁹ Nesâi, "Cihâd", 21, 24.

⁵³⁰ İbn Mâce, "Cihâd", 13.

⁵³¹ İbn Mâce, "Zühd", 21, 25.

⁵³² İbn Mâce, "Mukaddime", 23.

⁵³³ Müslim, "Zühd", 46.

⁵³⁴ Müslim, "İmâret", 152; Tirmizî, "Zühd", 48.

⁵³⁵ Tirmizî, "Zühd", 48.

⁵³⁶ Buhârî, "Rikâk", 36.

⁵³⁷ Müslim, "Libâs", 125.

⁵³⁸ Buhârî, "Rakâik", 36.

“yalan söylüyorsun!” buyuracak melekler de yalan söylüyorsun!” diyecekler. Allah, ona “bilakis sen, falan Kur’an okuyor, denilmesini istemiştin ve bu da denildi” buyuracak. Sonra servet sahibi getirilecek ve Allah ona “senin rızkını genişletip seni hiç kimseye muhtaç bırakmadım mı?” buyuracak. Servet sahibi olan “evet ya Rabbi!” diye cevap verecek. Allah “sana verdiğim serveti ne yaptın!” buyuracak. Servet sahibi “yakınlarımı yoklar ve (yoksullara) yardım ederdim!” diye cevap verecek. Bunun üzerine Allah “yalan söylüyorsun!” diyecek melekler de “yalan söylüyorsun!” diyecekler. Allah “bilakis sen, falan cömerttir, denilmesini istemiştin, bu da denildi” buyuracak. Sonra Allah yolunda öldürülen kişi getirilecek ve Allah ona “ne uğrunda öldürüldün?” buyuracak. “Kendi uğrunda Cihâdı emrettin ben de savaştım ve neticede öldürüldüm” diye cevap verecek. Allah ona “yalan söylüyorsun!” buyuracak ve melekler de ona “yalan söylüyorsun” diyecekler. Allah “bilakis sen falan cesurdur denilmesini istemiştin ve bu da denildi” buyuracak. Sonra Resûlullah (s.a.v.) dizime vurdu ve “Ya Ebâ Hüreyre!” buyurdu. İşte o üç kişi Allah’ın ilk mahlûklarıdır ki, kıyamet günü Cehennem ateşi onlarla tutuşturulacaktır.”⁵³⁹

Riyanın amelleri etkilemesi kişinin niyetine göredir. Allah’a yakınlık niyetiyle yapılan ameller değerini bulacaktır. Desinler için yapılan ameller ise değer kaybeder. Allah rızası için yapılan amellerin insanları hayra teşvik amacıyla açıktan yapılması herhangi bir sorun teşkil etmez. İnsanlara öncülük amacıyla yapılan her amelin değeri artar. İhlâs ve samimiyetinin derecesine göre amellere değer atfedilir.⁵⁴⁰

8.2. Riyânın Hükümü

Kişinin Allah’a karşı yerine getirmesi gereken görev ve sorumlulukları insanların beğenilerini kazanmak amacıyla yapması gizli şirk olarak ifade edilmiştir. Gösteriş yapmak amacıyla amel işleyen kimsenin amellerine Riyâ karıştığı için ihlâs ve samimiyetten uzaklaşır. Yüce Allah da onun amelini teşhir ederek boşa çıkarır.⁵⁴¹ İbn Abbas’ın rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim (işlediği hayrı şöhret için) insanlara duyurursa Allah onun (gizli işlerini) duyurur. Kim

⁵³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 35.

⁵⁴⁰ Çağrı, “Riyâ”, 35/137-138.

⁵⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *Muhtasar Fethu'l-Barî*, 12/613.

de (herhangi bir hayrı) gösteriş için yaparsa Allah da onun gösterişini meydana çıkarır.”⁵⁴²

Allah için yapılmayan ameller dünyada kişinin birtakım menfaatler elde etmesini sağlayabilir. O kimse dünyada elde etmek istediklerini elde edecektir. Ancak ebedi âlemde yapmış olduklarından dolayı herhangi bir fayda göremeyecektir.⁵⁴³ “Kim (işlediği hayrı şöhret için) insanlara duyurursa Allah onun (gizli işlerini) duyurur. Kim de (herhangi bir hayrı) gösteriş için yaparsa Allah da onun gösterişini meydana çıkarır.”⁵⁴⁴ Bu hadis, başkalarının gizli hallerini aktarmak suretiyle menfaat elde edenlerin ahirette amellerinin boşa çıkacağını ifade etmektedir. Bazı âlimler bu hadisi, işlemedikleri herhangi bir salih ameli yapmış gibi görünmek olarak mana vermişlerdir.⁵⁴⁵ Riyâ ve gösteriş için yapılan ilimi çalışmalar ilmin nurunun kalplerde silinmesine sebep olur.⁵⁴⁶

8.3. Riyâdan Sakınmak

Kişinin Allah rızası için yapmadığı amellerin herhangi bir değeri yoktur. Riyâ olarak ifade edilen bu davranış kaçınılması gereken manevi bir hastalıktır. Kişinin cehenneme gitmesine sebep olan bu manevi kirlenme kaçınılması gereken davranışlardandır. Allah’a şir olarak da değerlendirilen Riyâdan sakınılmalıdır. Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Allah Tebâreke ve Teâlâ: Ben ortakların şirkten en ganisiyim. Her kim bir amel işler , onda benimle birlikte başkasını ortak ederse, onu şirkiyle baş başa bırakırım, buyurdu.”⁵⁴⁷ Öyle ise insanın amelini boşa çıkaran Riyâ gibi kötü hasletlerden sakınılmalıdır. Amellerin ifsadına sebep olan hasletlerden biri de başkalarından menfaat devşirmek için onlara yağcılık yapmaktır.

9. Müdâhene (Yağcılık)

Müdâhene, başkalarından çıkar elde etmek amacıyla onlara hoş görünmek anlamında ahlâki bir terimdir. İnsanlardan birtakım menfaatler devşirmek için onların

⁵⁴² Buhârî, “Rikâk”, 36; Müslim, “Zühd”, 47.

⁵⁴³ İbn Hacer el-Askalânî - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *Muhtasar Fethu'l-Barî*, 12/613.

⁵⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Rikâk”, 36.

⁵⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *Muhtasar Fethu'l-Barî*, 12/613.

⁵⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *Muhtasar Fethu'l-Barî*, 14/438.

⁵⁴⁷ Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 6.

hoşlarına giden davranışlarda bulunan kimseler için müdâhene terimi kullanılmaktadır. Müdâhene Türkçemizde genel olarak yağcılık yapmak anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴⁸ Bu kavramın “dühn” manasında kullanılan “yağ” kelimesinden türediği ifade edilmektedir. Yağın temas ettiği maddeleri yumuşattığı gibi bazı kimseler kendi menfaatleri için insanlarla iletişime girerler. Bu iletişimlerinde yumuşak bir üslup takınırlar ve onları memnun etmeye çalışırlar. Bu tür davranışları sergileyen kişilerin karakterlerini belirtmek için müdâhene kavramı kullanılmıştır. İnsanların gerçek yüzlerinin aksine ucuz menfaatler uğruna gayri ahlâki bir tavır takınmalarını belirtmek için kullanılan müdâhene, olduğu gibi görünmemektir.⁵⁴⁹ Müdâhene kavramı genel olarak dalkavukluk ve ikiyüzlülük gibi kavramlarla ilintilidir. *Kütüb-i sitte*'de müdâhene ile ilgili sahih hadislerle doğrudan rastlanmamaktadır. Ancak Riyâ ve dalkavukluğu yasaklayan hadisler dolaylı olarak müdâheneyi de yasaklamaktadır.

9.1. Müdâhene ile Müdârat Arasındaki Fark

Müdârat, insanların şerlerinden sakınmak amacıyla onlara iltifat etmek anlamında bir ahlâk terimidir. Kandırmak, aldatmak anlamında kullanılan “dery” kelimesinden türemiştir.⁵⁵⁰ Topluma zarar veren ve toplumda kargaşaya sebep olan kişilere karşı nazik davranmak anlamında kullanılan bir kavramdır. Bazen çok alıngan olan insanların gönüllerini almak amacıyla onlara karşı yumuşak davranmak anlamında da kullanılmaktadır. Herhangi bir çıkar amacı olmadan insanlara karşı hoş görünmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Sahabe de müşriklere karşı herhangi bir sevgi ve muhabbetleri olmadığı halde onlardan gelebilecek bela ve musibetlerden emin olmak amacıyla onlara karşı güler yüzlü davranmışlardır.⁵⁵¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) kabilesinin içinde kötü biri olarak anılan bir kimseyi güler yüzle karşılamıştır. Âişe (r.a.) Urve'ye şöyle haber vermiştir: Bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıkmak için izin istedi. Hz. Peygamber: “*Ona izin veriniz. O aşiretin ne kötü oğludur. Yahut aşiretin ne kötü kardeşidir*” buyurdu. O kimse yanına girince Hz. Peygamber (s.a.v.) ona karşı yumuşak sözler söyledi. Hz. Âişe Yâ Rasûlallah! Biraz önce sen onun için aşiretin ne kötü kardeşidir dedin sonra da

⁵⁴⁸ Mustafa Çağrı, “Müdâhene”,(Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/458-459.

⁵⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “dhn” mad.; Çağrı, “Müdâhene”, 31/458.

⁵⁵⁰ Mustafa Çağrı, “Müdârat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 31/459.

⁵⁵¹ Çağrı, “Müdârat”, 31/460.

onunla yumuşak konuştun? dedim. (sebebini sordum) Rasûlullah: “*Ey Âişe! Allah katında mevki bakımından insanların en şerlisi (dünyada) kötülüğünden korunmak için, İnsanların terk ettiği yahut karşılaşmak ve konuşmaktan vazgeçip bıraktığı kimsedir.*”⁵⁵² buyurdu.

Öte yandan kadınlara karşı nazik davranmanın da herhangi bir sakıncası yoktur. İslam toplumlarında hoşgörü hâkim bir karakter olarak varlığını sürdürmüştür. Tasavvuf alanında da ahlâkın mükemmelliği genellikle ülfet ve muhabbet kavramları çerçevesinde irdelenmiştir. İnsanın ahlâken tekâmülü kardeşlik duygularının gelişmesi ve hoşgörünün şahsında tezahür etmesiyle orantılıdır.⁵⁵³

9.2. Yağcılık Yapmanın Hükümü

Müdâhene hastalığına mübtela olan kimselerin davranışları İslam’ın temel esaslarıyla çelişen davranışlardır. Kişi başkasından birtakım menfaatler devşirmek uğruna dini değerlerle çelişen davranışları rahatlıkla sergileyebilir. İslam’ın değerlerini hafife alıp esnek davranmak haram kılınmıştır. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilir. “*Onlar isterler ki yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.*”⁵⁵⁴

Müdâhene kavramı dalkavukluk ve Riyâ kavramıyla ilintilidir. Müdâhene insanların şerrinden sakınmak amacıyla onlara karşı İslami değerlerle çelişmeyecek bir şekilde yumuşak davranmak anlamında kullanılan müdârâ kavramından farklıdır. İnsanların şerlerinden emin olmak için dini değerlere aykırı olmamak şartıyla esnek davranmak yasaklanmamıştır. Akli başında olan bir kimse insanlarla iyi geçinmelidir. Ancak müdâheneye düşmeden müdârât çerçevesinde hareket etmelidir. Kısaca müdâhene dini değerlere aykırı olarak kendi çıkarları doğrultusunda insanlara hoşgörüyü yaklaşmaktır.⁵⁵⁵ Bu şekilde bir fiilde bulunmak islamın temel değerleriye çelişmektedir.

⁵⁵² Buhârî, “Edeb”, 82.

⁵⁵³ Çağrı, “Müdârâ”, 31/459-460.

⁵⁵⁴ el- Kalem, 68/9.

⁵⁵⁵ Çağrı, “Müdâhene”, 31/459.

9.3. Yağcılıktan Sakınmak

İnsanlara oldukları gibi görünmemek, onlardan menfaat elde etmek için yağcılık yapmak, ikiyüzlülük kapsamında değerlendirilmiştir. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Âhir zamanda birtakım kişiler çıkacaklardır ki, dini dünyaya alet edecekler ve insanlara yumuşak görünmek için kuzu derilerine bürüneceklerdir. Dilleri şekerden tatlı, fakat kalpleri kurt kalbidir. Allah şöyle buyurur: Benim hilmime mi mağrur oluyor, yoksa bana karşı cüretkârlık mı gösteriyorsunuz? Kendi adıma yemin ederim ki, onlara kendilerinden bir fitne göndereceğim ki, içlerinden halim olanı şaşkına çevirecektir.*”⁵⁵⁶

Bu hadisin bir benzerini de İbn Ömer, Rasûlullah'dan (s.a.v.) rivayet etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Allah (c.c.) şöyle buyurdu*”: “*Öyle kimseler yarattım ki dilleri baldan tatlı kalpleri ise sabır ağacından daha acıdır. Kendi adıma yemin ederim ki onları öyle bir fitneye uğratacağım ki içlerinden yumuşak huylu olanları bile şaşkına çevirecektir. Benim affıma mı güveniyor ve rahmetimi umarak mı bana karşı cesaretli davranıyorsunuz?*”⁵⁵⁷

Yukarıdaki hadislerde müdâhene hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Buna göre müdâhenede bulunanlar aslında içlerindeki dışa yansıtmadıkları, içleri farklı dışları farklı olan ikiyüzlü insanlardır. Yağcılık yaparak insanlardan menfaat devşirmek bir müslümana yakışmayan hasletlerdendir. Öyle ise bu kötü hasletten sakınmak gerekir. Kötü ahlâka sebep olan davranışlardan biri de onlardan birtakım menfaatler elde etmek için onları yüzüne karşı aşırı derecede övmek anlamındaki dalkavukluktur.

10. Dalkavukluk

Kötü ahlâk örneklerden biri de dalkavukluktur (Meddâhçılık). İnsanlardan çıkar sağlamak amacıyla aşırı derecede methiyeler düzen yüzlerine karşı öven kimselere dalkavuk denir.⁵⁵⁸ Aşırı övgüyle insanlardan çıkar sağlayan bu kişiler halk arasında birtakım isimlerle adlandırılırlar. “Yağcı”, “yalaka”, “yağdanlık”, “yalpak”, “yaltakçı”,

⁵⁵⁶ Tirmizî, “Zühd”, 59.

⁵⁵⁷ Tirmizî, “Zühd”, 59.

⁵⁵⁸ Kuşçu, *Sözlük*, 229.

gibi lakaplarla anılırlar.⁵⁵⁹ Muhammed Masum Gülcemal'in dalkavukluk kavramı hakkında yapmış olduğu bir araştırmada katılımcılar şöyle cevap vermiştir. fırlıdak, Riyâkâr, şakşakçı, yalaka gibi kavramlarla özleştirmişlerdir. Katılımcılar dalkavukluk kavramını için ayrıca ahlâki davranmama, hoş görünme, güç elde etme, çıkarıcılık, gibi kavramlarla ifade etmişlerdir.⁵⁶⁰ Dalkavukluğun amacı, menfaat elde etmek için başkalarına şirin görünmektir. Yapılan araştırmalarda insanlar arasındaki ilişkilerde adaletin ve demokratik gelişmenin geliştiği yerlerde insanların daha az dalkavukluğa yeltendikleri tespit edilmiştir.⁵⁶¹ Meddahçılık kavramı olumlu anlamda da kullanılan bir kavramdır. Meddahçılık bazen dini değerleri övmek için de kullanılmıştır. İlk dönemlerde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) överek anlatanlar için de meddahçı kavramı kullanılırdı. Hatta kaynaklarda bu olumlu manada meddahların piri olarak Suheyb-i Rûmî kabul edilir.⁵⁶² Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önce Şamanlık ve toplumun yapısında var olan hikâye anlatan "halk hikâyecileri" mevcuttu. İnsanları eğlendirmek amacıyla birtakım taklitler yaparak hikâye, fikra anlatan bu kimselere de meddah denir.⁵⁶³

Dalkavuklukta amaç yüzüne karşı veya gıyabında aşırı övgülerle bahsettiği o kişiden bir menfaat devşirmektir. ⁵⁶⁴ Dalkavuk'un methettiği kişi şayet o övgüleri hak eden birisi değilse o zaman yalan beyanda bulunulmuş olur. Bir kimsenin başkasında bulunmayan sıfatlarla anması aynı zamanda yalancılıktır. Yalan ise bütün kötülüklerin anasıdır.⁵⁶⁵ *"Yalancılıktan şiddetle kaçının çünkü ne ciddi ne de şaka yoluyla yalancılık caiz değildir. Müslüman'ın şanına yakışmaz."*⁵⁶⁶

Herhangi bir menfaat elde etmek amacı olmadan başkalarında bulunan güzel meziyetlerin toplumda yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla yapılan methiyeleri ve övgüleri dalkavukluktan ayırmak gerekir. Hayırda yarışmak amacını taşıyan övgüler

⁵⁵⁹ Muhammed Masum Gülcemal, *Akademik Örgütlerde Dalkavukluk Olgusu Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 20.

⁵⁶⁰ Gülcemal, *Akademik Örgütlerde Dalkavukluk Olgusu Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 75.

⁵⁶¹ Duygu Konay, *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Politik Beceri Ve Dalkavukluk Hakkındaki Görüşleri* (Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 22.

⁵⁶² Özdemir Nutku, "Meddah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/294.

⁵⁶³ Nutku, "Meddah", 28/293-294.

⁵⁶⁴ Ali Seyyar, *İngilizce-Almanca Karşılıklı Türkçe Açıklamalı Ahlâk Terimleri Ansiklopedik Sözlük* (İstanbul: Ragbet Yayınları, 2015), 150.

⁵⁶⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi Ve Şerhi*, 1/77.

⁵⁶⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

dalkavukluk olarak değerlendirilmez. Örnek şahsiyetlerin güzel hasletlerinden övgüyle bahsetmenin amacı, Müslüman bir şahsiyette olması gereken vasıflara dikkat çekmektir.⁵⁶⁷

Kütüb-i sitte'de Medahçılık hakkında birçok hadis yer almaktadır. Bu hadisler, *Sahih-i Buhâri* Kitâbu'l-edebe,⁵⁶⁸ Kitâbu's-salât,⁵⁶⁹ *Sahih-i Müslim*, Kitâbu'z-zühd,⁵⁷⁰ *Sünen-i Tirmizî*'nin Ebvâbü'z-zühd,⁵⁷¹ Ebvâbü'l-menâkıb,⁵⁷² *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un, Kitâbu'l-edebe,⁵⁷³ *İbn Mace*, Kitâbu'l-edebe,⁵⁷⁴ kitaplarında yer almaktadır. Dalkavukluk kavramı *Kütüb-i sitte*'de şöyle geçmektedir: İnsanları aşırı şekilde yüzüne karşı veya gıyabında övmek mekruhtur.⁵⁷⁵ Bir kimsenin aşırı övülmesini onun boynunun kesilmesiyle eşdeğer olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷⁶ Aşırı şekilde övmenin fitneye sebep olması ve yasaklanması,⁵⁷⁷ övücülerin ağzına toprak saçılmasının emredilmesi,⁵⁷⁸ Allah'ın sevdiği kimseleri aşırıya kaçmadan övmenin caiz olması⁵⁷⁹ yüze karşı övmek ise çirkin bir davranış olarak ifade edilmektedir.⁵⁸⁰ Bir kimsenin başkasını övmesi yasaklanmakta ve bu fiil bir nevi onun öldürülmesi olarak görülmektedir. *Kütüb-i sitte*'de yer alan hadislere aşağıdaki başlıklar altında yer verilecektir.⁵⁸¹

10.1. Dalkavukluk Yapanın Yüzüne Toprak Saçmak

Yüzüne karşı bir kimseyi methetmek kişiyi kibir ve gurura sevk eder. Kişide manevi yaraların açılmasına sebep olan bu davranış hakkında Ebû Ma'mer'den gelen bir rivayet şöyledir: Adamın biri, valilerden birini övmeye kalkınca el-Mikdâd b. el-Esved onun yüzüne toprak saçmaya başladı ve şöyle dedi: "*Rasûlullah (s.a.v.) övücülerin yüzüne toprak saçmamızı bize emretti.*"⁵⁸² Başka bir rivayette ise Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "*Rasûlullah (s.a.v.) övücülerin ağzlarına toprak*

⁵⁶⁷ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3/438-445.

⁵⁶⁸ Buhârî, "Edeb", 54, 95.

⁵⁶⁹ Buhârî, "Salât", 80.

⁵⁷⁰ Müslim, "Zühd", 68.

⁵⁷¹ Tirmizî, "Zühd", 5, 54.

⁵⁷² Tirmizî, "Menâkıb", 14, 17, 49.

⁵⁷³ Ebu Dâvûd, "Edeb", 9.

⁵⁷⁴ İbn Mâce, "Edeb"36.

⁵⁷⁵ Buhârî, "Edeb", 54.

⁵⁷⁶ Buhârî, "Edeb", 95.

⁵⁷⁷ Müslim, "Zühd",15.

⁵⁷⁸ Tirmizî, "Zühd", 54.

⁵⁷⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 14, 17.

⁵⁸⁰ Ebu Dâvûd, "Edeb", 9.

⁵⁸¹ İbn Mâce, "Edeb", 36.

⁵⁸² Tirmizî, "Zühd", 43.

saçmamızı bize emreti."⁵⁸³ Dalkavukluk kişiyi gurur ve kibir hastalığına sevk ettiğinden dolayı kişinin maneviyatında derin izler bırakan yaralara sebep olmaktadır.

Rasûlullah (s.a.v.) insanları yüzüne karşı övmeyi kişinin boynunu vurmakla eş tutmuştur. Ebû Bekre şöyle demiştir: Bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında bir kimseyi övdü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ona üç defa: "*Veyl sana! Kardeşinin boynunu kesip kopardın!*" buyurup şöyle devam etti: "*Sizden biriniz bir kimseyi çaresiz methedecek olursa ben fulânın zâhirine göre şöyle şöyle sanıyorum; ameline göre hesâba çekecek olan ise Allah'tır, ben Allah'a karşı hiç kimseyi tezkiye etmem; desin. Bunu da o kimsenin o halini biliyorsa söylesin!*" buyurdu.⁵⁸⁴ Yine Hemmam bin Haris'den naklen gelen rivayette bir adam Hz. Osman'ı medhetmeye başlamış. Bunun üzerine Mikdâd iki dizinin üzerine oturmuş, Mikdâd iri yarı bir zâtmiş. Ve adamın üzerine çakıl taşı serpmeye başlamış. Hz. Osman: Sana ne oluyor? demiş. Mikdâd: Şüphesiz ki Resulullah (s.a.v.) "*Meddâhları gördüğünüz vakit, yüzlerine toprak serpin,*"⁵⁸⁵ buyurdular. *Sahihi Müslim'deki* farklı bir senedle Mikdad'dan gelen başka bir rivayette de aynı şekilde ifade edilmektedir. Yukarıdaki hadislerde kişiyi yüzüne karşı övmenin hoş bir davranış olarak kabul görmediği ifade edilmektedir.

10.2. Dalkavukluk ve Kibir İlişkisi

Hadislerde meddah kelimesi halkı yüzüne karşı övmeyi adet haline getirerek kazanç elde etmeye çalışmak olarak ifade edilmektedir.⁵⁸⁶ Amaçlarından biri de övdüğü kimseleri kibir, gurur gibi manevi hastalıklara sevk etmektir. Kişiyi yüzüne karşı öven kimselerin yüzüne toprak saçmak ibaresi farklı şekillerde anlaşılmıştır. Bazı sahâbîler yüzüne toprak saçmak deyiminin zahiri manasını kabul ederek başkaları hakkında yanlarında konuşan kimselerin yüzüne toprak saçmışlardır. Bazı sahâbîler ise buradaki amacın bu işi kendilerine bir gelir kapısı olarak gören ve menfaat elde eden kimselere herhangi bir şey verilmemesi olarak değerlendirmektedir. Meddâhlığı meslek edinenlerin yerilmesi olarak da anlaşılabilir. Bu hususta el-Mikdâd b. Amr şöyle

⁵⁸³ Tirmizî, "Zühd", 43.

⁵⁸⁴ Buhârî, "Edeb", 95; İbn Mâce, "Edeb", 36; Müslim, "Zühd ve rekâik", 14.

⁵⁸⁵ Müslim, "Zühd ve rekâik", 15.

⁵⁸⁶ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, 13/6122; İbn Mâce, "Edeb", 36.

demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) bize meddâh (yani dalkavuk, çığırkan) ların yüzlerine toprak saçmamızı emretti.”⁵⁸⁷

Hadislerde geçen mü'min kardeşini boğazlamak ibaresi ise kibir, gurur gibi manevi hastalıklara sebep olmaktadır. Böyle bir davranış sergilemek bir kimsenin manevi olarak ölümüne sebep olmaktadır.⁵⁸⁸ Muâviye (r.a.) şöyle demiştir: Ben Resûlullah'dan (s.a.v.) şunu işittim: “Birbirinizi (dalkavukça) medhetmekten sakınınız. Çünkü bu, boğazlamak (yani medhedileni bir nevi öldürmek) dir.”⁵⁸⁹

Abdurrahman b. Ebî Bekre babasından, o da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet etti ki huzurunda bir adamın zikri geçmiş de biri: Yâ Rasûlallah! Şu veya şu hususta ondan faziletli adam yoktur, demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Yazık sana! Arkadaşının boğazını kestin!” buyurmuş. Bunu tekrar tekrar söylemiş. Sonra Resûlullah (s.a.v.): “Biriniz din kardeşini behemal meth edecekse bari filanı zannediyorum; Allah on kâfidir; ben Allah'a karşı kimseyi tezkiye etmem, onu biliyorsa zannedirim şöyle şöyledir gibi sözler söylesin!”⁵⁹⁰ Sahih-i Müslim'de ve Sünen-i İbn Mâce'de Ebû Bekre'den rivayet edilen hadiste kardeşinin boynunu kesip kopardın ibaresi قطعت عنق صاحبك olarak dostunun (arkadaşının) boynunu kestin olarak geçmektedir.

Ebû Musâ el-Eş'arî ise şöyle demiş: Hz. Peygamber (s.a.v.) bir adamın bir adamı senâ ettiğini ve onu medihte ileri gittiğini işitti de: “Muhakkak helak ettiniz yahut bu adamın belini kestiniz.”⁵⁹¹ buyurdular.

10.3. Dalkavukluğun Hükmü

Bütün bu rivayetler değerlendirilecek olunursa insanları yüzlerine karşı övmek Resûlullah (s.a.v.) tarafından hoş karşılamayan bir davranıştır. Şayet övülecekse de kesin bir ifade ile değil de “Sanırım şöyledir ben kimseyi temize çıkaracak değilim” demelidir. Onları temize çıkaracak Allah'tır demek daha uygundur.⁵⁹² Dalkavukluk güzel bir davranışmış gibi algılanabilir ancak sonuç itibari ile fitne ve fesada sebep olan bir davranıştır.

⁵⁸⁷ İbn Mâce, , “Edeb”, 36; Müslim, “Zühd ve rekâik”, 14.

⁵⁸⁸ İbn Mâce, “Edep”, 36.

⁵⁸⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 36.

⁵⁹⁰ Müslim, “Zühd ve rekâik”, 14.

⁵⁹¹ Müslim, “Zühd ve rekâik”, 14.

⁵⁹² Davudoğlu, Sahih, 11/474-475.

10.4. Dalkavukluktan Sakınmak

Dalkavukluk yapan kimse övdüğü kişinin sahip olmadığı bir şey hakkında yalan beyanda bulunduğu için o kişinin hatalarını görmesini engellediği için ona iyilik değil kötülük yapmış olur. Şayet insanlar ilişkilerinde dürüst davranırlarsa kimse dalkavukluk yapma ihtiyacı duymaz.⁵⁹³ Yalan beyanda bulunmak kişinin toplumda dışlanmasına sebep olan yalancılıkla anılmasına sebep olur. Kişi bu davranışından ötürü aynı zamanda kendi maneviyatını da kirleten bir hataya düşmüş olur.⁵⁹⁴ Dalkavukluk, toplumda hoş karşılanmayan bir sıfat olmasına rağmen birçok kimsede bulunan bir vasıftır.⁵⁹⁵ Erdemli kişiler dalkavukluk gibi kötü ahlâka sebep olan davranışlardan sakınmalıdır.

11. Diğer Bazı Kötü Ahlâk Örnekleri

Hadis kaynaklarında değişik bölümlerde gurur, teccüs, tekasür, tekebbür, tuğyân, düşmanlık, gasb, hevaya uymak, hırs, hırsızlık, israf, kıskançlık, küfür, nankörlük, rüşvet, zina, zulüm gibi daha birçok kötü ahlâk örnekleri mevcuttur. Bu başlık altında bunlardan bazılarına yer vermek istiyoruz.

11.1. Gurur

Gurur, kişinin maneviyatına herhangi bir katkısı olmayan şeylerle avunması anlamında bir ahlâk terimidir.⁵⁹⁶ Nefsini ıslah edemeyen kimse ancak boş ve faydasız şeylerin esiri olup gururlanır. Bu kişiler nefislerini ve şeytanı kendilerine rehber ettiklerinden dolayı basiretleri körelmiş kimselerdir.⁵⁹⁷ Âişe (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Ya Allah tembellikten, bunaklıktan derecesinde ihtiyarlıktan, gûnahtan korkaklıktan, kabir sualinden ve kabir azabından, ateş fitneinden ve ateş azabından, zenginlik gururunun şerrinden sana sığınırım. Fakirlik fitnesinden de sana sığınırım. Mesîh Deccâl'in fitnesinden de sana sığınırım. Yâ Allah günahlarımı benden kar ve buz suyu ile yıka, kalbimi de günâhlardan –beyaz elbiseyi*

⁵⁹³ Perihan Sevda, *Okullarda Örgütsel Dedikodu İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki* (Siirt: Siirt, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 16.

⁵⁹⁴ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 3 / 439.

⁵⁹⁵ Gülcemal, *Akademik Örgütlerde Dalkavukluk Olgusu Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 20-25.

⁵⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Gurur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/212-213.

⁵⁹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/771.

kirlerden temizlediğin gibi- pakla! Beim ile günahlarımın arasını doğu ile batıyı uzaklaştırdığın gibi uzaklaştır.”⁵⁹⁸

11.2. Tecessüs

Tecessüs, insanların gizli tutulmasını istediği, başkaları tarafından bilinmesini arzulamadıkları şeylerin izinsiz araştırılması anlamında bir ahlâk terimidir. Her türlü bilgiyi izinsiz olarak dinlemek anlamında kullanılan bir kavramdır. Kaynaklarda daha çok amaçla yapılan dinlemeler veya belge toplamak için kullanılan bir terimdir.⁵⁹⁹ Kur’an-ı Kerim’de su-i zan ve gıybetle birlikte kullanılmıştır.⁶⁰⁰ Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Zandan sakının! Çünkü zan sözün yalanıdır. Başkalarının konuştuğunu dinlemeyin! Tecessüs ve münafece yapmayın! Birbirinize hasetlik çekmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyi! Kardeş olun ey Allah’ın kulları!”* buyurdular.⁶⁰¹

11.3. Tuğyân

Tuğyân, azgınlık yapmak anlamında kullanılan bir terimdir. Haktan ve hakikatten haberleri olduğu halde meşru sınırları aşılma anlamında kullanılan bir kavramdır.⁶⁰² Helak olan kavimlerin olumsuz davranış ve fiilleri Tuğyân kavramı ile ifade edilmiştir. Kişinin gelip geçici birtakım menfaatleri cazibesine kapılmasıdır. Kibir ve gururlarının esiri olan bu kimseler önce kendilerini yoktan var eden yaratıcısına daha sonra diğer yaratılanlara karşı tavır sergilerler.⁶⁰³ Yahudiler *“Allah’ın eli bağlanmıştı dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan bir çoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”*⁶⁰⁴ Bu ayette Tuğyân, azgınlık yapmak anlamında kullanılmaktadır. Tuğyân kavramı helak olan kavimlerin helakine sebep olan

⁵⁹⁸ Buhârî, “Daa’vât”, 39.

⁵⁹⁹ Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.

⁶⁰⁰ Hucuât, 49/12.

⁶⁰¹ Müslim, “Birr ve sıla”, 9.

⁶⁰² Metin Yurdagür, “Tuğyân” (Ankara, 2019), 2/611.

⁶⁰³ Yurdagür, “Tuğyân”, 2/611.

⁶⁰⁴ Mâide, 64

davranışları için kullanılmıştır.⁶⁰⁵ Ayrıca bu kavram imana şirkin bulaşması ve haram olan davranışlar için de kullanılmıştır. Ebû Hureyre rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sizden kim yemin eder de yemininde: *Lât hakkı için derse arkasından hemen: Lâ ilahe ilallah desin! Her kim arkadaşına: Gel, seninle kumar oynayalım derse sadaka versin.*”⁶⁰⁶

Hadis kaynaklarında pek çok sayıda kötü ahlâk örneği mevcuttur. Bu çalışmada birbirleriyle ilintili bazı kötü ahlâk örneklerine değinilmiştir.

⁶⁰⁵ Buhârî, “Tefsir”, 69.

⁶⁰⁶ Müslim, “İmân”, 2.

SONUÇ

Son peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) ahlâki erdemlerini yitirmiş bir toplumu yeniden inşa etmek için mücadele etmiştir. Henüz peygamber olarak görevlendirilmeden önce de yaşadığı toplumda güzel ahlâkı ile temayüz etmiştir. Kâbe'nin inşası esnasında Hacerü'l-esved taşını yerine yerleştirmek için çıkan anlaşmazlıkta hakem olarak seçilmiş olması, haksızlığa uğrayan zayıf kimselerin haklarını korumak amacıyla kurulan Hilfû'l-fudûlun bir gönüllüsü olarak yerini alması bu temayüzün tezahürleridir. O hep haktan yana tavır koymuş ve güzel ahlâkın timsali olmuştur. Peygamberliği süresince güzel ahlâkı hâkim kılmak için uğraş verirken bir taraftan da ümmetini kötü ahlâktan sakındırmak için mücadele etmiştir. Onun kötü ahlâktan sakındıran sözleri hadisler arasında önemli bir yekûn teşkil etmektedir.

Kötü ahlâk ile ilgili hadislerde insanlar kötü ahâkın zararları ve toplumda açtıkları derin yaralar hakkında bilinçlendirilmiş ve uyarılmıştır. Bu kötü hasletlerin dünyada ve ahirette birçok olumsuzluğa sebep olacağı, dünyada kınanmaya, kabirde azaba, ahirette cehenneme girmeye sebep olacağı açıklanmıştır. Hz. Peygamber'in varisleri olan âlimler bu hadisler ışığında kötü ahlâk ve tedavi yolları hakkında Kur'an ve sünnetin ışığında geniş açıklamalarda bulunmuşlardır. Kirlenen dillerin ve gönüllerin arınıp temizlenme yollarını göstermişlerdir.

Bu çalışmada kötü ahlâk örneklerinden; toplumları derinden yaralayan, kardeşlik hukukunu zedeleyen manevi hastalıklardan yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, ikiyüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi birbirleriyle ilintili olan bazı kötü ahlâk örnekleri *Kütüb-i sitte*'de yer alan hadisler çerçevesinde ele alınıp değerlendirildi. Çalışmanın neticesinde bu kötü hasletlerin her zaman toplum için varlığını sürdürdüğü dolayısıyla bu konuda Nebevî rehberliğine her vakit ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.

Kütüb-i site'de yalan kavramının kişiyi cehenneme götüren sebeplerden biri olduğu, mümin kardeşine yalan söylemenin ona ihanet olduğu, yalan söyleyen kişinin Allah katında "Kezzab" olarak yazıldığı, yalan söylemenin münafıklığın alametlerinden biri olduğu hadislerde açıklanmaktadır. İnsanları diğer varlıklardan ayıran özelliklerden biri olan dili yalan gibi kötü bir haslet için kullanmak büyük günah kapsamında değerlendirilmiştir. Yalanın kişinin hakkının ve hukukunun çiğnenmesi

olduğu, yalanın dilin afetlerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Yalanın toplumların temellerini sarsan ahlâkî problemlerden olduğu vurgulanmaktadır.

İftira kavramı helak eden yedi şeyden biri olarak ifade edilmektedir. Bir kimsenin gıyabında onda olmayan bir şeyle anmanın iftira olduğu, en büyük iftiranın Hz. Peygamber'e ait olmayan bir şeyi ona isnad etmek ve bir kimsenin görmediği bir rüyayı gördüğünü söylemesidir.

Haset kavramı hadislerde şöyle ifade edilmektedir. Haset ve birbirine arka dönmek yasak olan fiilerdendir. Ehli kitab, Müslümanların dinlerini kıskandıkları için onlara haset etmişlerdir. Gıpta etmek haset etmek değildir. Haset kavramı oldukları gibi görünmemektir. Nefsin istek ve arzularına esir olmaktır. Hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmalıyız. Haset kavramı kin beslenmek, kıskançlık anlamındadır. Kin ve haset Mü'min'lerin kalplerinde yer almaz. Hased ve kıskançlık amelleri yok eden kötü ahlâk örneklerindedir. Hasetçinin şerrinden emin olabilmek için dua etmeliyiz. Haset kavramı kötü ahlâkın neticesidir.

Kütüb-i site'de nemîme, nemmâm, kattat, adah gibi kavramlarla ifade edilen koğuculuk ve koğucu kavramlarının çirkin birer davranış olduğu ifade edilmektedir. Nemîme kavramı kendisi gibi necis olan idraradan sakınmamak fiiliyle birlikte zikredilmektedir. Koğuculuk yapmanın kabir azabına sebep olan bir davranış olduğu vurgulanmaktadır. Koğuculuğun cennete girmeye bir engel olduğu açıklanmaktadır.

Gıybet kavramı, kardeşinin şeref ve haysiyetine zarar veren büyük günahlardan olduğu vurgulanmaktadır. Başkasının gıybetini yapmanın ölen kardeşinin etini yemek gibi çirkin bir davranış olduğu ifade edilmektedir. Gıybet, fitne ve fesada sebep olan çirkin bir davranış olarak açıklanmaktadır. Kişilik haklarının çiğnenmesi olan gıybet manevi bir hastalık olarak ifade edilmektedir. Gıybet yapılan yerde bulunan bir kimsenin yapılan gıybeti engel olması veya ortamdaki ayrılmasının gerekliliğine değinilmektedir.

İkiyüzlülük kavramı hadislerde, Allah katında insanların en şerlileri için kullanılan bir terimdir. İkiyüzlülükten Allah'a sığınmamız vurgulanmaktadır. Dünyada ikiyüzlü olan kimsenin âhirette ateşten iki dili olacağına değinilmektedir

Su-i zan'dan sakınmanın önemi ve zannın cezai müeyyidelere sebep olduğu belirtilmektedir. Zannın sözlerin en yalanı olduğu anlatılmaktadır. Zan kavramı bir şeyin bilgisine sahip olmak anlamında da kullanılmıştır. Zannın caiz olup olmadığı hususu dile getirilmektedir. Duyduklarımızla başkaları hakkında hüküm vermek kişiye günah olarak yeter.

Hadislerde Riyânın gizli şirk olduğu ifade edilmektedir. Allah rızasını kazanmak amacıyla harcanmayan malın desinler için harcanması Riyâ kapsamındadır. Cihâda giden bir kimse Allah rızasını esas almazsa yapılan amel Riyâ olarak değerlendirilir. Müslüman Riyâ ve gösterişten sakınmalıdır. Allah rızası için yapılmayan ameller geçerli değildir. Riyâkâr insanlar cennetin kokusunu alamayacaklardır. Halkın takdirini kazanan kişilerin samimi bir niyetle yaptıkları ameller Riyâ kapsamında değerlendirilmez.

Müdâhene, dalkavukluk ve Riyâ kavramıyla ilintilidir. Müdâhene insanların şerrinden sakınmak amacıyla onlara karşı İslami değerlerle çelişmeyecek bir şekilde yumuşak davranmak anlamında kullanılan müdârâ kavramından farklıdır. İnsanların şerlerinden emin olmak için dini değerlere aykırı olmamak şartıyla esnek davranmak yasaklanmamıştır. Akli başında olan bir kimse insanlarla iyi geçinmelidir ancak müdâheneye düşmeden müdârât çerçevesinde hareket etmelidir. Kısaca müdâhene dini değerlere aykırı olarak kendi çıkarları doğrultusunda insanlara hoşgörüyü yaklaştırmaktır.

Dalkavukluk, hadislerde mekruh olarak değerlendirilmektedir. Bir kimsenin aşırı övülmesi onun boynunun kesilmesiyle eşdeğer olarak kabul edilmektedir. İnsanları aşırı şekilde övmek fitneye sebep olan bir davranış olarak kabul edilmektedir. Yüze karşı övmek çirkin bir davranış olarak ifade edilmektedir. Bir kimsenin başkasını aşırı şekilde övmesi yasaklanmakta ve bu fiil bir nevi onun öldürülmesi gibi değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber övücülerin ağzına toprak saçılmasını emretmiştir. Allah'ın sevdiği kimseleri aşırıya kaçmadan övmek caiz olarak görülmüştür.

Sosyolojik ve psikolojik birer vakıa olarak da değerlendirilen yalan, iftira, haset, nemîme, gıybet, iki yüzlülük, sû-i zan, riyâ, yağcılık ve dalkavukluk gibi kavramlar hadislerde ahlâkın bozulmasına sebep olan, kardeşlik bağlarını yıpratıcı, kişi haklarına karşı işlenen cinayetler olarak ele alınmaktadır. Bu eylem ve söylemler; cezadan kaçmak, menfaat elde etmek, kimliğini gizlemek, başkalarını suçlamak, ilişkilerini

devam ettirmek gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu kötü hasletlerin toplumlarda yaygınlaşmasına sebep olan etkenlerden birkaçı da vesvese, hırs ve kibir gibi manevi hastalıklardır. Aynı zamanda bu kavramlar birbirleriyle ilintili olup biri diğerinin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Bu kötü hasletlere sadece eğitim düzeyleri düşük olanlar arasında rastlanmamaktadır. Toplumda geniş bir yelpazede yaygın bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu kavramların alanıyetleri arttıkça yaygınlıklarının da arttığı kanısına varılmıştır.

Bu manevi hastalıkların toplumda yayılmasını azaltabilmek için küçük yaşlardan itibaren çocuklarımıza güzel ahlâk örneklerinin anlatılmasında fayda görülmektedir. Öncelikle anne ve babalar başta olmak üzere büyükler çocuklara iyi birer rol model olmak zorundadır. Bu kötü alışkanlıklardan temizlenmeyen bir birey başkasına ne kadar etki edebilir ki? Kötü ahlâk örneklerinden daha çok güzel ahlâk örnekleri ve neticeleri vurgulanmalıdır. Okul öncesinden itibaren güzel ahlâkı teşvik eden eğitimlerin verilmesinin eğitim-öğretim boyunca da bu eğitimlerin devam edilmesinin neslimizin yetişmesinde büyük faydalar sağlayacağı düşünülmektedir. Küçük yaşlarda verilen eğitimin taşların üzerine kazılan yazı misali kalıcı olduğu bir gerçektir. Müslüman olma şerefine sahip her bireyin iyilik ve güzelliklerin yaygınlaşması hususunda üzerine düşeni yapma zorunluluğu vardır. Müslüman şerre kilit olmalı hayra öncülük etmelidir. Çalışmamızın amacına uygun faydalar sağlamasını diler, yapmış olduğumuz çalışmanın birlik beraberlik ve kardeşlik duygularımızın yeniden yeşermesine vesile olmasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1945.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned (thk. Şuayb el-ve Âdil Mürşid)*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı - Ahlâk Dersleri*. ed. Ali Arslan Aydın. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli* 3. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed *Umdetü'l-Kârî Fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2001.
- Begavî, Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. Beyrut, el-Mektebül-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. "Şuabü'l-îmân". İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Mustafa Dîb el-Buğâ, 1993.
- Büyükaşar, Mehmet. *Haber Ve Doğruluk İlişkisi*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Çağrııcı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. "Fazilet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 1995.
- Çağrııcı, Mustafa. "Gıybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. "Gurur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. "Haset". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/377-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hevâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çağrııcı, Mustafa. "İftira". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: DEM, 2014.

- Çağrııcı, Mustafa. “Müdâhene”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çağrııcı, Mustafa. “Müdârâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/459-460. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Nemîme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/553. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağrııcı, Mustafa. “Riyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tecessüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Yalan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/297-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çağrııcı, Mustafa. “Zan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/10-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çarman, Şeyma. *Zanla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019. (Yök Tez)
- Çetin, Mehmet. *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik Yorumsallık (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez, 2. Basım, 1977.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercüme Ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez, 1983.
- Demir, Serkan. *Hadis Metinlerinin Yorumlanmasında Siyer Bilgilerinin Kullanılması, Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Doğan, Çiğdem. *Dedikodu olgusuna Psiko-Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dölek, Adem. “Sû-i Zanla ilgili Hadis Üzerine Bir İnceleme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007).
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Elagöz, Burak. *Yalanın Sosyolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed İbn Ahmed el-. *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*,. Beryrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. çev. Müftüoğlu Mehmed. İstanbul: Tuğra, 1989.
- Gülcemal, Muhammed Masum. *Akademik Örgütlerde Dalkavukluk Olgusu Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercenesi Ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî. *Mealimu's-Sünen*. Halep: Matbaatu İlmiyye, 1. Basım, 1933.
- İsfehanî, Rağîb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *ez-Zerîa İlâ Mekarimi's-Şeria*,". Beryrut, 1980.
- İsfehanî, Rağîb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredatü Elfazı'l-Kur'an*. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1402.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed - Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî. *Muhtasar Fethu'l-Barî*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Polen, 2008.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisanü'l-Arab*. thk. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1997.
- İbnü'l-Esîr'in, Mecdüddin. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1963.

- İsfehânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *el-Müfredât Fi-Garibi'l-Kur'ân*. Beryrut: Dar'ül-Ma'rife, 2010.
- Karali, Sedat. *Kur'an-ı Kerimde Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki Ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2007.
- Kârî, Alî el-. *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkati'l- Mesâbih*. Beryrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Koca, Suat. *Hadis ve Ahlâk*. Ankara: Kuramer, 1. Basım, 2020.
- Koca, Yaşar. *Darb-ı mesel*. Ankara: DİB. Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Komisyon. *Hadislerle İslâm*. Ankara: DİB., 2013.
- Komisyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB., 2007.
- Konay, Duygu. *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Politik Beceri Ve Dalkavukluk Hakkındaki Görüşleri*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Kuşçu, Hüseyin. *İlköğretim Türkçe sözlük*. İstanbul: : Altın Kitaplar, 2000.
- Kutluer, İlhan. "Fesâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/421-422. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük. *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri (Riyazü's-Salihin)*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el- Basrî el-. *Edebü'dünyâ ve'd-din*. Beryrut, 1978.
- Mollamehmetoğlu, Osman Zeki. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.
- Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseyni, Murtazâ ez-Zebîdî. *Tacü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*. thk. Abdüssettar Ahmed Ferac. Kuveyt: Matbaatu'l-Hukuk, 1965.
- Muhâsibi, Hâris. *er-Ri'âye Li Hulukillâh Ve'l-Kıyâm Bihâ*. Kahire, 1958.
- Mübârekpûrî. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. Beryrut, 1990.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn. *el-Cami'u's-Sahih*. Riyâd: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1392.
- Nutku, Özdemir. "Meddah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/293-294. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özdemir, Veysel. *Hadislerle Ahlak*. İstanbul: Hikmetevi, 2020.
- Özkan, Recep. *Kur'an'da Zan Kavramının Semantik Tahlili*. Muş: Muş Alparslan, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Parlıyan, Abdullah. *Sünen-i Ebû Davud Tercemesi*. Konya, 2007.
- Parlıyan, Abdullah. *Sünen-i Nesâi Tercemesi*. Konya: Konya Kitapçılık, 2005.
- Sancaklı, Saffet. *Hadis İnkarcılığı*. İstanbul: Rağbet, 3. Basım, 2018.
- Sevda, Perihan. *Okullarda Örgütsel Dedikodu İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki*. Siirt: Siirt, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Seyyar, Ali. *İngilizce-Almanca Karşılıklı Türkçe Açıklamalı Ahlâk Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*. İstanbul,: Ötüken Yayınları, 1987.
- Şemseddin, Sâmî. *Kâmûs-i Türkî*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1989.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ürkmez, Ahmet. *Ahlâk Ekseninde Hadis*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Kelime Mealli Kur'an-ı Kerim*. İstanbul: Han Basım Yayıncılık, 2013.
- Yıldırım, Selahattin. "Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 20/1 (2022).
- Yurdagür, Metin. "Tuğyân". Ankara, 2019.
- Kur'an-ı Kerim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2016.